سایکۆلۆژیای شیعری کوردی

خوێندنەوەی ئەزموونی شیعری 13 شاعیری کورد

بە میتۆدی ڕەخنەی دەروونی

پێشڕەو عەبدوڵڵا

هێما کورتکراوەکان

بۆ سەرچاوە کوردییەکان

ژ : ژمارە

گ : گۆڤار

ل : لاپەرە

چا : چاپخانە

چ : چاپ

ب _س : بێ ساڵ

بۆ سەرچاوە عەرەبییەکان

ص : صحيفه

گ : گبعه

ت : ترجمه

م : مراجعه

ب-س: بدون سنه

ب-گ : بدون گبعه

پێشەکی

بابەتی رەخنەی ئەدەبی کوردی بابەتێکی گرنگ و پڕ بەهایە بۆ خزمەتکردنی رەوتی ئەدەبی کوردی و تێگەیشتن لە جیهانبینی مرۆڤی کوردیش، تایبەت رێبازی رەخنەی دەروونی، یاخود دەروونشیکاری فرۆید، سەنگ و بەهای خۆی هەیە و بەشێکی زۆری راو لێکدانەوە زانستییەکانیشی هاوکارێکی باشن بۆ شرۆڤەکردن و دەستراگەیشتن بە دیوی ناوەوەی دەق. ئەویش دەقی ئەدەبی کوردی، ئەویش بە دوو هۆ : یەکەمیان قوتابخانەی رەخنەی دەروونی وەك ریزبەندی لە ریزی قوتابخانە رەخنییە ئەدەبیەکان لە قوتابخانە کۆنەکان ئەژمار دەکرێت ، بەڵام وەك تیۆر و بنەما پەیوەست نییە بەکات و زەمەنەوە، چونکە دەروون بەشێکە لە مرۆڤ و جیانابێتەوە لە هیچ کار و چالاکییەکی مرۆڤ. کوردیش بە هۆی نائارامی باری دەروونی بە هۆی کێشە سیاسیی و کلتوری و رۆشنبیرییانەی هەیەتی زیاتر تووشی چەپاندن هاتووە و ئەم چەپاندنەی وەك ماتە وزەیەك بەکارهێناوە لە گوزارشتکردن لە بەرهەمی ئەدەبی و فیکری و رۆشنبیری بەگشتی. بۆیە بە پێوستم زانی بگەرێمەوە بۆ ئەو بنەما تیۆرییەی ئاراستەی بیرکردنەوەی تاکی رۆشنبیری کوردی کردووە، بەتایبەت شیعر، چونکە پێگەی شیعر لە ئەدەبی کوردیدا بەهای خۆی هەیە و شیعر لە قۆناغە جیاوازەکاندا جگە لە ئەرکی خۆی، ئەرکی فکری و فەلسەفی و سیاسیشی گرتۆتە خۆی. بۆیە تێگەیشتن لە شیعری کوردی دەرگا کردنەوەیە لەزۆر بواری دیکە و تێگەیشتنە لە زۆر کایەی تری رۆشنبیریمان. ئەمەش ئەرکی ئێمەیە وەك نەوەیەکی تازە کە لە رابردوی خۆمان تێبگەین و ئەو خزمەتەی ئەم قۆناغە دەیخاتە ئەستۆمان بە دڵسۆزییەوە ئەنجامی بدەین.

هۆی دووەمیان ئەو ئەرکیە کە ئەم قۆناغەی رۆشنبیرمان لێمان دەخوازێت، ئەویش خوێندنەوە و شرۆڤەکردنی ئەو بەرهەمە هەڵرژاوەیە کە ئەدەبی کوردی بۆی بە جێ هێشتووین هەر لە شیعر و ئەفسانە و گۆرانی و .....تاد. هەروەها تەواکردنی ئەرکی مامۆستایانی گەورە مارف خەزنەدار و رەفیق حیلمی و مەلا عەبدولکەریمی مودەریس و هەموو ئەو گەورە پیاوانەی پێشمەرگانە ئەو کلتورە رۆشنبیرییەیان لە فەوتان پاراست ئەوەی ئەوان کردیان بە حێ گەیاندنی ئەو ئەرکەبوو کە ئەو قۆناغە خستییە ئەستۆیان و زۆر بە لێبراوانە ئەنجامیاندا ئەرکی ئێمەش لێکۆلینەوە و رێکخستنی ئەو خەزێنە گەورەیەیە پالپشت بە تیۆر و بنەمای پتەو کە هاورێ و تەریبە بە بەرهەمەکان بەمەش نەخشەی ئایندەمان وەچنگ دەکەوێت لەسەر ئیشکردنمان لە کایەی رۆشنبیریماندا. کە هیوادارم ئەم بەرهەمە بەر ئەم کارە بکەوێت. جێی خویەتی لێرەدا کەمێ بەشەکانی ئەم بەرهەمە بناسێنم بەشی یەکەمی ئەم باسە هەوڵدانە بۆ تێگەیشتن لە چەمکی دەروونشیکاری ئەدەب و مێژووی سەرهەڵدان و

دامەزززێنەران و رابەرەکانی ئەم رەوتە. پاشان خۆ ساغکردنەوە لەسەر ئیشکردن لەسەر یەك رێباز کەئەویش رێبازی شیکاری دەروونییە لەوێشدا بەتەنها سیگمۆند فرۆید، هەر بۆیە پێویست بوو چەمکە دەروونییەکانی فرۆید بەتایبەت ئەوانەی کارمان پێکردوون لەم باسەدا زۆر بەکورتی بناسێنین. بەشی دووەم بریتیە لە دۆزینەوەی پەیوەنی نێوان چەمکە دەروونییەکان و خودی شیعر پاشان پراکتیزەکردنی چەمکەکان لەسەر شیعری شاعیرەکان و خوێندنەوەیان لەم بەشەدا زیاتر گرنگی دراوە بە ناوەرۆکی دەقەکان و لانەکراوەتەوە بە لای روخساردا، ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ سروشتی ر ێبازری دەروونشیکاری ئەدەب کە ناچارمان دەکات ناوەرۆك بە هەند وەربگرین.

بەلأم لەبەشی سێیەمدا ئەمەمان قەرەبوو کردۆتەوە بۆیە هەستاوین بە دۆزینەوەی پەیوەندی نێوان رەگەزە دەروونییەکان و لایەنی ئیستاتیکا و روخساری شیعرەکان پاشان پەخشکرنی هەموو ئەو سەرچاوانەی بەکارمان هێناون لەم باسەدا.

پێشڕەو عەبدوڵڵا

2012/10/1

پایزی هەولێر / زانکۆ 99

بەشــی یەكـــەم

تەوەری یەكەم/ چەمك و زاراوەی دەروونناسی

تەوەری دووەم/ مێژووی سەرهەڵدانی دەروونناسی ئەدەب

تەوەری سێیەم/ رابەرەكانی ئەم رەوتە:

ا_ سیگمۆند فرۆید

ب_ كارل گۆستاڤ یونگ

ج_ئالفرید ئادلەر

تەوەری چوارەم/ راڤەكردنی چەمكە دەروونییەكان لای فرۆید:

1_ هەست

2_ نەست

3_ ئەو

4_ من

5_ منی باڵا

6_ خەون

7_ گرێی ئۆدیب و دەسەڵاتی باوك

8_ تابۆ

9_ تابۆی سەرۆك

10_ عەشق

تەوەری یەكەم

چەمك و زاراوەی دەروونناسی:-

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ سەرچەمكی دەروونناسی و رەگ و ریشەكەی دیاری بكەین.ئەوا دەروونناسی لەبنەمادا دەگەڕێتەوە بۆ زمانی یۆنانی، كە لەهەردوو وشەی (psyche) كە بەمانای گیان یان دەروون بەكار هاتووە، یان زۆر جار وشەی (psychirios) بەمانای روحانی یان دەروونی بەكار هاتووە.

لەگەڵ ((وشەی (logos) كە بەمانای زانست یان لێكۆڵینەوە))[1] بەكارهاتووە دواتر هەر لەزمانی یۆنانیدا بۆ زانستی دەروونناسی چەمكی ((psychelogos)) كە بەزمانی ئینگلیزی (psychology) و بەفەرەنسی ((psychogie))دواتر لەزمانی عەرەبیدا بە ((علم النفس یان السیكولوجیا))گوزارشتی لێكراوە.

لەهەموو ئەمانەدا تاكە مانایەك كە هاوبەشە ئەوەیە ((سایكۆلۆژی مانای دەروونزانی (دەروونناسی) یان زانستی دەروون دەگرێتە خۆی))[2]

بەڵام كێشەكە لێرەدا كۆتایی نایەت، چونكە كاتێك دەڵێین دەروونناسی زانستێكە لە(دەروون) دەكۆڵێتەوە، ئێمە تووشی پرسیار و كێشە دەبینەوە ئایا دەروون وەك بابەتێكی پەتی و نابەرجەستە، زانست چۆن دەتوانێت مامەڵەی لەتەكدا بكات؟ ئایا دەروون بەو رووتی و ئەبستراكتەی خۆیەوە چۆن ئێمە لێكۆڵینەوەی لەسەر بینا بكەین؟ هەربۆیە لێرە مانای زانستی دەروونناسی گۆڕانكاری بەخۆیەوە بینی و رووی خۆی وەرگێڕا لەوەی راستەوخۆ مامەڵە لەگەڵ دەرووندا بكات و خۆی سوراند بۆ سەر هەڵسوكەوتەكانی مرۆڤ.واتە لەڕێگەی دەركەوتەكانی دەروونەوە زانستی دەروونناسی هەوڵەكانی خۆی چڕ كردەوە، چونكە لەوە دڵنیابوو مامەڵە كردن لەگەڵ خودی دەروون خۆی زۆر ئەستەمە و ناكرێت.بۆیە دەبێت بەشوێن لێدەرچوونەكانیدا برۆین هەتا لەڕێگەی ئاماژەكانیەوە، كە خۆی لە هەڵسوكەوت و رەفتار و گوتە و چالاكیەكانی مرۆڤدا دەبینێتەوە خۆی مانیفێست بكات و وەك زانستێك خۆی دابڕێژێت.

---

[1]– د.محمد یونس،مبادیء علم النفس، ط الاولی، دار الشروق للنشر والتوزیع،الاردن،2004،ص[17]

[2]– كەریم شەریف قەرەچەتانی،دەروازەی دەروون زانی،چاپخانەی زانكۆ،هەولێر، 1996،ل[1]

((زانستی دەروونناسی ئەو زانستەیە کە دەکۆڵێتەوە لەکردار و هەڵسوکەوت و کارەکانی مرۆڤ.لەژێر ئەو باوەڕەی، کە هەموو ئەمانە دەرکەوتەی دەروونن))[3]بەو مانایەی دەروون خاوەنی چالاکی و درەوشانەوەیەی جودایە، کە لەزەمینە و کاتی جیاوازدا،دەست بەدەرکەوتن دەکات و بەردەوام خاوەنی دەرکەوتەی جیاجیایە.بۆ زانستی دەروونناسیش لەڕێگەی ئەم دەرکەوتانەوە دەگەڕێتەوە بۆ دەروون.بەمانایەکی تر زۆربەی کار و چالاکیەکانی مرۆڤ، کە لە واقیعدا لێی دەردەکەوێت هەر هۆی واقعی نیە بەتەنیا، بەڵکو هۆی دەروونیشی هەیە. ئەم دەروونە وەك بنەما و بزوێنەری یەکەمی ئەوکارە فشار دەخاتە سەر مرۆڤ بۆ دەرکەوتنی.ئێمە لەم ڕێگەیەوە دەتوانین مامەڵە لەگەڵ خودی دەروونداا بکەین.

((بەو مانایەی ئێمە ناتوانین ڕاستەوخۆ هەست بەدەروون بکەین، بەڵکو هەست بە پاشماوەو دەرکەوتەکانی دەکەین لە ڕەفتارماندا. پاڵپشت بەمە زانستی دەروونناسی لەدەروون ناکۆڵێتەوە بەڵکو لە دەرکەوتەکانی دەکۆڵێتەوە))[4]

ئەمەش بەومانایە نا دەروون پایەماڵ دەکات، بەڵکو زانستی دەروونناسی بۆ دەروون لە دەرکەوتەکانی دەکۆڵێتەوە. واتە هەموو لێدەرچوونەکانی مرۆڤ بەکار و چالاکی و خەون و... تاد. هەمووی لەژێرەوەڕا بنەمایەکی هەیە و هەروا سەربەخۆ و لەخۆوە نییە. ئەم بنەمایە دەبێتە مایەی شێوەگیربوونی کار و چالاکیەکانی مرۆڤ هەر ئەم دەسەڵات و توانایەی دەروونیشە وایکردووە کۆمەڵێك دەروونناسی جیاجیا بێتە ئاراوە وەك دەروونناسی ئاژەڵ و دەروونناسی فسیۆلۆژی و دەروونناسی سیاسی و ئابووری و هونەری و ئەدەبی و... تاد.چونکە دەروون وەك بنەما هەمیشە خاوەن درەوشانەوە و دەرکەوتنە بەبێ ئەوەی کاری بەجیاوازی کایەکان و بوارەکانەوە هەبێت. ئەدەب وەك کایەك و وەك شیانێك یەکێکە لەو ماددانەی دەروون دەگرێتە خۆی، بەمانایەکی تر دەروون بۆ بەشێك لەئەدەب و هونەر وەك بنەماو جەوهەر هۆی هاتنە ئارای ئەدەبە.تێگەیشتن لەو بنەما دەروونیە تێگەیشتنە لەمانا و لەو مەبەستانەی ئەو ئەدەبە هەیەتی ئەمە لەلایەك، لەلایەکی ترەوە تێگەیشتنە لەنووسەر. واتە ئەدەب ڕەنگدانەوەی باری دەروونی نووسەرەو لەم ڕێگەیەوە دەتوانین کەسایەتی و بارە دەروونیەکانی نووسەر بزانین و شرۆڤەی بکەین. ئەمە بەو مانایەیە نزیك بوونەوەی زانستی دەروونناسی لەدەقی ئەدەبی نزیك بوونەوەیە لەخۆی، چونکە پێشتر ئەوەمان ڕوونکردەوە کە زانستی دەروونناسی لەسەر پاشماوە و دەرکەوتەکانی دەروون پێوەرەکانی خۆی ڕیزبەند دەکات. ئەمەش خۆی لەخۆیدا نزیك بوونەوەیە

[3]– كامل محمد محمد عويضة،علم نفس الشخصية،ط الاولى،دار الكتب العلمية،بيروت،1996،ص5–6.

[4]– د.محمد نبى يونس،مبادىء علم النفس،ص18

لەدەروون، بەڵام بەدیوەکەی تردا گەیشتنە بەماناو بەو بونیادە شاراوەیەی ئەو دەقە ئەدەبیەی خوڵقاندووە.بۆیە تێگەیشتن لەماناو ڕەهەندە جیاوازەکانی زانستی دەروونناسی، تێگەیشتنە لەدەق و لەدیوە نادیار و شاراوەکانی دەقی ئەدەبی و روونکردنەوەی مانا.

چونکە هەر لەکۆنەوە هەست بە بوونی هێزێکی رۆحی کراوە لەناو مرۆڤدا کە سەر بەجەستە نیە، بەڵام جەستە مایەی ئاشکرا بوون و دەرکەوتنیەتی.بۆیە گەلێ لە فەیلەسووفانی کۆن بە ناڕاستەوخۆ باسی دەروونیان کردووە وەك سوکرات ((کە سروشتی مرۆڤی دابەش کرد بۆ دوو هێز ئەوانیش عەقڵ و ئارەزووە))[5]

هەروەها ئەفلاتوون دەروونی مرۆڤی دابەش کردووەبە سێ بەشی جیاواز ئەوانیش:

((1- دەروونی عاقڵ: کەجێگەی سەری مرۆڤە و نزیکە لەئاسمانەوە.

2- دەروونی توڕە: جێگەی دڵە.

3- دەروونی ئارەزوو پەرست: جێگەی ناوسگە.))[6]

هەروەها ئەرستۆ دابەشی سەرسێ بەشی کردووە ئەوانیش:

((1- دەروونی هەستی (نامی): کە بنەمای ژیان و خواردن و گەشەکردنە و لە رووەکدا هەیە.

2- دەروونی ئاژەڵی: کاری جوڵەو هەستکردنە کەلەرێگەی پێنج هەستەکەوە ئەنجامی دەدات.

3- دەروونی قسەکەر: کاری بیر کردنەوەیە و لەمرۆڤدا هەیە))[7]

هەموو ئەم بیر و رایانە لەوەدا خۆیان کورت دەکەنەوە، کە زانستی دەروونناسی زانستی گەڕان و لێکۆڵینەوەیە لەدەروون ئەویش لەرێگەی دەرکەوتە و شیانەکانیەوە.

---

[5]– د.حكمت درو الحلو،د.زريحق خليفة العكروتى،مدخل الى علم النفس، ب ط،المكتب المصرى لتوزيع المطبوعات،قاهرة، 2004،ص14

[6]- نفس المصدر السابق، ص 14

[7]- نفس المصدر السابق، ص 15

تەوەری دووەم

مێژووی سەرهەڵدانی دەروونناسی ئەدەب:

گەر بمانەوێت بڕۆینەوە بۆ سەرەتاکانی مێژووی سەرهەڵدانی دەروونناسی ئەدەب ئەوا هەر دەبێت بگەڕێینەوە بۆ سەرەتاکانی مێژووی دەروونناسی خۆی، چونکە سەرهەڵدانی دەروونناسی ئەدەب جیا نابێتەوە لەمێژووی دەروونناسی ئەدەب.ئەو کاتەی زانای ئەڵمانی سیگمۆند فرۆید (1856- 1939) هەوڵەکانی خۆی چڕ کردەوە لەسەر نەخۆشیە دەمارەکان، کاتێك کەوتە گومانەوە هەندێك نەخۆشی هەن هیچ پەیوەندی نیە بەجەستەوە.لەکاتێکدا پزیشکەکان هەموو چارەسەرکردنەکانیان لەڕێگەی جەستەی نەخۆشەوە بوو. بەڵام فرۆید ((لەسەرەتای کارەکەیدا خۆی وەك پزیشکێکی پسپۆری ئەعساب دەناساند بەڵام زۆر زوو سەرنجیدا کە ئەو فێرکردنانەی لەپاریس دەربارەی نەخۆشیە دەماریەکان بینی بووی دەتوانرێت چارەسەری زۆر نەخۆشی پێبکرێت))[8]

فرۆید کاتێك زیاتر قوڵبۆوە لەسەرکارەکەی بۆی دەرکەوت کە ((ئەو نەخۆشانەی تووشی نەخۆشی هستیری (hysterics) هاتبوون تیۆریەکەی ئەوەبوو کە ڕەگ و ریشەی کێشەی ئەم نەخۆشانە شتێکە پەیوەندی بەدەروونەوە هەیە نەك لەش (جەستە)))[9]

ئالێرەوە فرۆید هەنگاوەکانی خۆی چڕکردەوە لەسەر دەروونشیکاری و بەردەوام بەڵگەی دەدۆزییەوە بۆ رایەکانی خۆی تائەو جێگەیەی ناوچەیەکی جیاکردەوە لەناو مرۆڤدا و ناوی لێنا (نەست) (unconscious) و بەتەواوی لە (هەست) ی جیاکردەوە.فرۆید بەتەنها نەخۆشەکانی خۆی نەکردە مەیدانی لێکۆڵینەوەکانی دەربارەی دەروونشیکاری و هەموو ڕەگە قوڵەکانی لەمرۆڤدا، بەڵکو ئاوڕی لەمێژووی گەلان و گەلە سەرەتاییەکانیش دایەوە و بەشوێن تیۆرەکەی خۆیدا دەگەڕا لەداب و نەریتی گەلاندا.هەر وەك دەڵێت:

---

[8]– سیگموند فرۆید، پێنج وانە لەدەروونی شیکاریدا،و: صباحی مەلا عەولآ،خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر، 2007،ل22

[9]– چارلز برێسلێر، رەخنەی ئەدەبی و قوتابخانەکانی، و: عەبدولخالق یەعقوبی،چ دووەم،دەزگای ئاراس،هەولێر، 2007،ل171

((گەر ئەم تیۆریە ڕاست بێت کە نەتەوە و هۆز و نیمچە هۆزەکان لەم چەشنەن و هەروەها بتوانین داوەریان لەسەر بکەین و بیسەلمێنن کە ژیانی دەروونی ئەوان یەك لەو دەرکەوتنانەی پێشوو بێت کە تەواوکەری ژیانی دەروونی ئێمەن و وەك خۆی بەبێ دەست تێوەردان پارێزراوە))[10]

واتە فرۆید تەواو یەقینی هەبوو کە مرۆڤی کۆن و مرۆڤی نوێ هیچ کامیان خاڵی نین لە سایکۆلۆژیا و هەریەکەیان بەجۆرێك دەردەکەوێت لەزەمەن و ژینگەی تایبەتی خۆیدا. ئەم هەوڵەشی بۆ ئەوەبوو کە ڕەگەکانی ئەو باوەڕانەی خۆی بدۆزێتەوە لەناو مێژووی گەلە سەرەتاییەکاندا.هەروەها بەدەر لەمەش هەوڵەکانی خۆی تۆخکردەوە لەسەر ئەفسانە و چیرۆك و بەسەرهاتە کۆنەکان بۆ دۆزینەوەی ڕەگەزی دەروونی و سایکۆلۆژی لەو ڕووداوانەدا.وەك لێکۆڵینەوە لە ئەفسانەی ئۆدیبی (سۆفۆکلیس)ی یۆنانی و بەشێکی زۆری ئایدۆلۆژیا و ئاینزاکان.

((ئێمە بەڕێگەی پاشماوە و ئامراز و کەرەستە و بەرهەمە هونەرییەکان و ئایدۆلۆژیا و ئایینزا، کە لەمرۆڤەکانی پێش مێژوو بۆمان بەجێماوە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بەڕێگەی گێڕانەوەی ئەفسانە و چیرۆکی جنۆکە و پەریەکان لێیان ئاگادار بووین و لەئاکامدا بەڕێگەی ئاسەوارەکانی شێوازی تێڕامانی ئەوانەوە کە لەخودی داب و نەریتی ئێمەدا بەجێماوە شارەزای هەوراز و نشێوەکانی ژیانیان دەبین))[11]

ئەم هەوڵەی فرۆید کە ئاوڕیدایەوە لەئەفسانە و بەشێکی ئەدەبی گەلانی کۆن، خۆی لەخۆیدا دەتوانین بەسەرەتاکانی مێژووی سەرهەڵدانی دەروونناسی ئەدەبی لەقەڵەم بدەین، چونکە فرۆید لەم کارەیدا دەرگای کردەوە لەسەر ئاوێزانبوون و ئاوێتە بوونی ئەدەب و دەروونناسی لەگەڵ یەکتردا.بەم کارەشی بەردی بناغەی دەروونشیکاری ئەدەبی دانا و ڕێگە خۆشکەربوو بۆ لێکۆڵەران و تۆژەرانی دوای خۆی کە ئەم هەنگاوە بەجیا و سەربەخۆ وەربگرن لەڕێبازەکانی لێکۆڵینەوەی ئەدەبیدا و وەك قوتابخانەیەك ناوزەندی بکەن.تەنانەت ئەو باوەڕە دروستبوو کە هونەر بەگشتی ((دیاردەیەکی دەروونیە وەکو ئەعساب و خەون دیتن))[12]

---

[10]– زیگمۆند فرۆید، *تەوتەم و تاپۆ*،و: ڕەزا مەنوچهری،چ یەکەم،چاگەنج،سلێمانی،2005،ل 22

[11]– سەرچاوەی پێشوو،ل22

[12]– د.راوية عبدالمنعم عباس،الحس الجمالى وتاريخ الفن،دراسة في القيم الجمالية والفنية، ط الاولى،دار النهضة العربية للطباعة والنشر،بيروت، 1998،ص363

بەو مانایەی کاری ئەدەبی کایە و مەیدانێکە بۆ هونەرمەند و ئەدیب هەتا باری دەروونی خۆیان لەو کایەیەدا دابڕێژن و دەریبخەن.((هونەرمەند جیهانێك دەخولقێنێ لەناو هونەرەکەیدا هەتا بتوانێت ئارەزووە بەستراوەکانی خۆی تێدا دابنێت))[13]

بەم شێوازە دەروونناسی و ئەدەب وەك دوو رووباری گەورە تێکەڵ بەیەکتر بوون.فرۆید لەگەڵ هەر لێکۆڵینەوەیەکیدا لەسەر کارە نەستیەکانی مرۆڤ،دواتر دەهات ئەم لێکۆڵینەوەیەی لەناو ئەدەبدا درێژدەکردەوە بۆ دڵنیایی و زیاتر دۆزینەوەی لایەنە شاراوەکانی نەستی مرۆڤ بەگشتی وەك ((لێکدانەوەی خەونەکان 1900، دەروونشیکاری نەخۆشی ژیانی رۆژانەم 1901، سێ نامە لە تیۆرەی سێکس 1905))[14]

پاشان هات بۆ لێکدانەوەی خەونەکان،هەوڵەکانی خۆی چڕکردەوە لەسەر رۆمانی ((گرادیفا)) ئەم هەوڵەی یەکەمین هەوڵی دانسقەی بوو لەم بوارەدا.زیاتر لەمەش هەوڵێکی ناوازەبوو سەبارەت بە لێکدانەوەی دەروونشیکاریانەی بۆ کاری ئەدەبی و هونەری.[15]فرۆید چەند هەوڵێکی گرنگیدا لەسەر لێکدانەوە و شیکردنەوەی کارە ئەدەبیەکان، لەوانە (هاملێت) ی شکسپیر و دیستۆیفسکی و لیۆناردۆ داڤینشی هەموو ئەم هەولانە بووە رێگا خۆشکەری ئەم رەوتە لەبواری دەروونشیکاری ئەدەبدا. مەیدانێکی گەورە هاتە ئاراوە، کە پاش فرۆید کۆمەڵێك زانای تر هاتنە ئاراوە و درێژەیان بەم رەوتەدا و هەندێکیان خستە سەرو هەندێکیشیان رەتکردەوە لەوانەش کارل گۆستاڤ یونگ کە ئەوەی ((قبوڵ بوو کە ناخود ئاگا (نەست) لە بڕیاردانی (هەست) خود ئاگای ئێمەدا بوونی هەیە))[16]

بەڵام بەوەندە نەوەستاو دەروونی مرۆڤی دابەش کردە سەر سێ ناوچەی جیاواز ئەوانیش(هەست و نەستی تاك، نەستی کۆ (collective anconscioys) دوا بەدوای ئەم زانایە نورترۆپ فراییە کە ساڵی 1957 بەرهەمەکەی خۆی بڵاوکردەوە بەناوی ئاناتۆمی رەخنە (anat- omy of criticism) بیروراکانی خۆی چڕ کردەوە لەسەر ئەدەب بەگشتی و لەپاڵ ئەمانیشدا(ژاك لاکان)ی فەرەنسی هەوڵەکانی خۆی چڕ کردەوە لەسەر کاری ئەدەبی و ئەم قوتابخانەیان زیاتر فراوانکرد.ئێمە دەبێت لەسەرەتاوە رێڕەوی خۆمان دیاریکەین، کە مەبەستمان لە (دەروون) کام روانینەیە بۆ (دەروون) بەگشتی لەناو مرۆڤدا، چونکە ئێمە دەکەوینە ناو کۆمەڵێك قوتابخانە و کۆمەڵێك رێبازی جیاجیا

[13]– نفس المصدر السابق، ص 22

[14]– موريس روكلن، تاريخ علم النفس، ت: دكتور علي زيعور،ط الثالثة،دار الاندلس،بيروت،1978،ص105

[15]– بڕوانە: سيغموند فرويد، الهذيان والاحلام في الفن،ت: جورج طرابيشي،ط الثانية،لدار الطلبية،بيروت، 1981

[16]– چارلز برێسلێر، رەخنەی ئەدەبی و قوتابخانەکانی،ل177

هەریەك لەو قوتابخانانەش روانینی جیایان هەیە لەسەر دەروون و دەرکەوتەکانی.وەك قوتابخانەی گیشتالت (gestalt) یان دەروون زانی گشتی یان قوتابخانەی شیکردنەوەی دەروونی (psychonalyis school) لەبەر ئەوەی کارەکەی ئێمە لەبنەڕەتا وابەستەیە بەشیکردنەوەی دەروونی ئەدەب و شیعر بەتایبەتی.ئەوا ئێمە لەم باسەدا پەیڕەوی قوتابخانەی شیکردنەوەی دەروونی دەکەین.بە پشت بەستن بەچەمکە زانستی و دەروونیەکانی ئەم قوتابخانەیە.لەبەر نزیکی و وێك هاتنەوەی جەوهەری کارەکەمانە لەگەڵ ئەم قوتابخانەیە، چونکە ئێمە کاتێك دەڵێین شیکردنەوەی دەروونی بەو مانایەیە ئێمە لەو بابەتەی کە لەبەر دەستماندایە و شیعرە، بەشوێن رەهەندە دەروونی و سایکۆلۆژیەکەیدا دەگەڕێن و مەبەستمانە ئەو دەقە شیبکەینەوە بۆ دۆزینەوەی ئەو بەشە شاراوەیەی کە سەرچاوەکەی لەدەروونەوە هەڵقوڵاوە.چونکە ((ئەوەی راستی بێت ئەو قوتابخانە کاریگەری زۆری هەبوو بەتایبەتی لەبواری هونەر و ئەدەب و کۆمەڵناسی و ئایین))[17]

لەناو ئەم قوتابخانەیەشدا کۆمەڵێك زانای گەورە کاریان کردووە کە روانینیان تاڕادەیەك جیاوازە لەسەر دەروونی مرۆڤ بەگشتی لەو زانایانەش یەکەمین رابەریان فرۆید پاشان ئەدلەر (Adler)و سولیفان (sulivan) و یونگ(jung) و هۆرنای(hornay) *بوو.*[18]بەڵام دیارترینیان (فرۆید و یۆنگ و ئادلەرن) ئێمە لێرەدا کورتە باسێکی ئەم سێ زانایە شرۆڤە دەکەین، چونکە چ یۆنگ چ ئادلەر قوتابی فرۆید بوون و بەڵام دواتر یۆنگ ساڵی 1911 لەفرۆید دوورکەوتەوە.هەروەها ئادلەر ساڵی 1912 وازی لەفرۆید هێنا و قوتابخانەیەکی تایبەتی دامەزراند بەناوی دەروونزانی تاك.

17- د.ئازاد عەلی،دەربارەی دەروونزانی گشتی،چ یەکەم،2007، ل26

18- د.صالح حسن احمد الداهری، د.وهیب مجید الکبیسی،علم النفس العام،ط الأولى،مؤسسة الحمادة للخدمات والدراسات الجامعية،الأردن،1999، ص76- 77

تەوەری سێیەم

رابەرەکانی ئەم رەوتە:

أ- سیگمۆند فرۆید Sigmund freud (1856- 1939):-

فرۆید ساڵی (1873) چووە کۆلیژی پزیشکی و بە هیوای ئەوە ببێتە زانا هەرچەندە حەزی لەپزیشکی نەبوو بەڵام سەختی ژیان و گوزەرانی وایکرد بەناچاری ئەم رێگایە هەڵبژێرێت.لێ هەوڵەکانی خۆی چڕ کردەوە لەسەر کۆئەندامی دەمار و هەستی دەکرد ئەم نەخۆشیانە وابەستەن بەلایەنێکی ترەوە. ئەم هەستەی خۆی هێشتەوە تائەو کاتەی سەردانی فەرەنسای کرد و ((لەشاری پاریس لەسەر دەستی زانا و پزیشکی بلیمەتی شارکۆت (charcot) زیاتر فێرببێت.فرۆید بۆ ماوەی ساڵێك لەگەڵ شارکوت کاریکرد سەیری کرد کە شارکۆت لەڕێگای خەواندنی موگناتیزیەوە چارەسەری نەخۆشی هیستریا دەکات))[19]

ئەم شێوازەی شارکۆت فرۆیدی زیاتر هاندا کە باوەری بەو هەستەی خۆی هەبێت.بەوەی مەرج نیە هەموو نەخۆشیەکانی مرۆڤ هەر هی خودی جەستەبن، بەڵکو بەشێکی زۆری نەخۆشی کە لەسەر جەستەش روودەدەن پەیوەندی هەیە بەباری دەروونی نەخۆشەوە نەك جەستەی. پاشان فرۆید لەگەڵ برۆید (breuer)ی هاوڕێی لە هەوڵەکانی بەردەوام بوو کاتێك سەرنجیدا برۆید نەخۆشێکی هەیە و تووشی هیستریا بووە.برۆید بەڕێگەی خەواندنی موگناتیسی چارەسەری بۆ کردبوو فرۆید دواتر ((شێوازێکی نوێی داهێنا ئەویش شیکردنەوەی دەروون بوو کاتێك نەخۆشەکانی درێژ دەکرد و لەپشتی دادەنیشت نەخۆشەکە ئەمی نەدەدیت یەکەم جار پرسیاری لەسەر نەخۆشیەکە لێدەکرد. پاشان دەچووە ناو وردەکاریەکانی ژیانییەوە))[20]

ئەم شێوازە تا ئەمرۆ لەچارەسەرکردن بەڕێگەی شیکردنەوەی دەروون بەردەوامە و پزیشکانی ئەم بوارە پەیڕەوی ئەم رێبازەن لەچارەسەرکردن.دواتر ساڵی (1893)ی لەگەڵ برۆیر توێژینەوەیەکیان

---

[19]- د.کەریم شەریف قەرەچەتانی،سروشتی مرۆڤایەتی لەروانگەی جان جاك رۆسۆ و سیگمۆند فرۆیدەوە،چ یەکەم،چا وەزارەتی پەروەردە،هەولێر،2003، ل72

[20]- امیل خلیل بیدس، قضایا فی التحلیل النفسی،ط الخامسة،دار الافاق الجدیدة،بیروت،1986، ص10

بڵاوکردەوە دوای ئەمەش بەدوو ساڵ (توێژنەوەی هیستریا) یان بڵاوکردەوە، ئەم هەوڵانە بۆ فرۆید وێنەیەکی باش بوو بۆ هەستکردن بەلایەنە شاراوەکانی دەروونی مرۆڤ تاساڵی 1900 کتێبە بەنرخەکەی بڵاوکردەوە بەناوی (لێکدانەوەی خەونەکان) کە دیاردەی خەونی خستە ناو تاقیکردنەوەکانی خۆیەوەو توانی پۆلینی خەون بکات بەپێی باری جەستەیی و سایکۆلۆژی مرۆڤ. ئەم بەرهەمە دواتر بووە بەردی بناغەی زۆر کاری تری فرۆید کاتێك لەسەر کایە و رووبەری تری توێژینەوە بەئەنجامی دەگەیاند.فرۆید کاتێك خەریکی لێکۆڵینەوەکانی بوو کۆمەڵێك چەمکی تازەی دۆزیەوە و دایهێنا ((وەك چەمکی نەست (الاشعور) و پێش هەست (قبل الشعور) و بایەخێکی زۆری بەلایەنی سێکسی دا بەتایبەتی لەقۆناغی منداڵیدا))[21]

بەشێوازێکی گشتی تیوەر و بنەمای کارەکانی فرۆید جەختی لەسەر ئەم خاڵانەی خوارەوە دەکرد:

1- بایەخێکی زۆری بەلایەنی بایەلۆژیدا و هۆکارە کۆمەڵایەتی و رۆشنبیریەکانی مرۆڤی پشت گوێ خست.
2- قۆناغی یەکەمی پێنج ساڵی ژیانی مرۆڤی کردە بنەمای پێکهێنانی کەسایەتی مرۆڤ کە ئایا چ رێگەیەك بگرێتە بەر.هەروەها ئەم قۆناغەی بەگرنگ زانی لەدەرکەوتنی نەخۆشیە دەروونیەکان.
3- دەروونی مرۆڤی دابەشکردە سەر هەست و پێش هەست و نەست.هەروەها لایەنی نەستی مرۆڤی کردە یەکەمین هۆکاری نەخۆشیە دەروونیەکان بەگشتی.
4- گرنگی دان بەوزەی سێکس لەمرۆڤدا و کاریگەری لەسەر نەخۆشیە دەروونیەکان هەروەها زۆر گرنگیدا بەهێزی شەڕانی لەمرۆڤدا.
5- گەشەی دەروونی مرۆڤی دابەشکردە سەر چوار قۆناغ یەکەمیان قۆناغی کەڕی کە لەساڵی یەکەمی تەمەنی مرۆڤدایە،دووەم قۆناغ قۆناغی کەسایەتیە ئەویش لەساڵانی دووەم و سێیەمدایە.قۆناغی سێیەم قۆناغی ئۆدیبە و لەساڵانی چوارەم و پێنجەمدایە.قۆناغی چوارەمیش لەساڵانی شەشەم و حەوتەمی ژیانی مرۆڤدایە[22].

ب- کارل گۆستاڤ یۆنگcarl jung (1875- 1961) :-

[21]- د.ئازاد عەلی،دەربارەی دەروونزانی گشتی،ل25

[22]- د.صالح حسن احمد الداهری، د.وهیب مجید الکبیسی،علم النفس،ص74

یونگ c.jung سەر بە هەمان زانستی دەروونشیکاریە لە قوتابخانەکانی دەروونناسیدا و نزیکترین کەس و قوتابی فرۆید بوو، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە یۆنگ خاوەنی روانین و تیۆرەی خۆی نەبوو بێت.بەڵکو یۆنگ لەگەڵ ئەوەی باوەڕی بەزۆرێك لەڕایەکانی فرۆید بوو، بەڵام بۆ خۆشی تا ساڵانی1914 بەیەکجاری جیا بۆوە و بووە خاوەنی رێبازێکی تر لەسنووری ئەم قوتابخانەیەدا.هەرچی فرۆید بوو قۆناغەکانی منالّی مرۆڤی کردە بنەما بۆ کەسایەتی مرۆڤ و نەستی بەتاکە هۆکار زانی لەکرداردا.

بەڵام یۆنگ زۆر دورتر رۆیشت و قوڵتر سەیری بابەتاکانی کرد و چەمکی (نەستی کۆ)ی هێنایە ئاراوە کە هەموو مرۆڤایەتی تیادا بەشدارن.یۆنگ سەیری کرد مرۆڤ کە لەدایك دەبێت خاوەنی کۆمەڵێك هێزی جیاجیایە و بەڕێگای بۆماوەیی لە باو و باپیرانیەوە بۆی ماوەتەوە. ئەمەش بەشێوەیەکی بەشەکی ئاراستەی کرداری مرۆڤ دەکات.یۆنگ بەتەنها رازی نەبوو بەوەی رابردوو ئامادەگی هەیە لەکرداردا هەروەك فرۆید رای وابوو، بەڵکو روانی کرداری مرۆڤ هەر دەرکەوتەیەك نیە لەمێژووی تاکە کەسی بەڵکو دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەو مەبەست و ئامانجانەی تاك هەیەتی بۆ ئایندەی خۆی هەروەك دەڵێت:

((مرۆڤ مەبەست و خولیاکان ئاراستەی دەکەن وەك لەهۆ و کاریگەریەکان))[23]

بەمانایەکی تر مرۆڤ کاتێك لەژیانی خۆیدا بەرنامەیەك دادەنێت بۆ ژیانی و کۆمەڵێك مەبەست و ئامانج هەیە کە دەیەوێت لەئایندەدا پێی بگات ئەو مەبەست و ئامانجانە هەلسوکەوت و چۆنایەتی ژیان و بیرکردنەوەی ئاراستە دەکەن و دیاریدەکەن.وەك لەوەی مرۆڤ بەهۆی هۆکارەکانی ژیانەوە ناچارە شتانێك بکات، کە بەڕاستی بۆ ماوەیەکی دیاریکراو بەپێی ئەو دۆخەیە کە تێی کەوتووە، هەرچی ئامانج و خولیاکانە درێژ مەودان و مرۆڤ بەپێی ئەو مەبەستە شتەکانی ژیانی رێك دەخات ئەمەش هۆکاری ئایندەیە لە کاریگەربوونی بۆ سەر خودی مرۆڤ.کە پێش یۆنگ کەس پەی پێنەبردبوو یۆنگ لەتیۆرەکەی خۆیدا دەروون دابەش دەکاتە سێ قۆناغ :-

1- **هەست (ئاگایی):** بەیەکێك لەپێکهاتە سەرەکیەکانی (من)ی دەزانێت و پەیوەندیەکی بەتینی بە نەستی تاکەکەسیەوە هەیە.

---

[23]- د.حلمی الملیجی،علم النفس الشخصیة،ط الأولی،دار النهضة العربیة بیروت، لبنان،2001، ص121

2- **نەستی تاکەکەسی** : ئەم بەشە لەدەروون زۆر کاریگەرە لەخەونەکانی مرۆڤدا و گرێی دەروونی لێرەوە پەیدا دەبێت.هەروەها هەموو ئەو یادەوەریی و هەست و سۆزە چەپێنراوەکان دەگرێتە خۆی جگە لە رەمەکە سێکسیەکان کە فرۆید باسیکردوون.

3- **نەستی کۆ** : ئەم بەشە ئەو چەمکە گرنگیە کە (یۆنگ) دایهێنا.بریتیە لەکۆمەڵێك رێکخراوەیی لە (تەرزە سەرەتاییەکان) کە ئەم تەرزانە ((بریتین لەچەند خوو رەفتارێك کە مرۆڤ لە پەروەردەوە فێریان نەبووە و باڵیشیان کێشاوە بە زۆر لایەنی ژیانی دەروونییاندا. ئەم تەرزانە فۆرم و شێوەی دیاریکراوی خۆیانیان نیە، بەڵکو وەکو پرەنسیپی رێکخەر و ئاراستەکەر کاردەکەن))[24]

(نەستی کۆ) یۆنگ دابەشیدەکاتە سەر کۆمەڵێك پێکهاتەی جیا، ئەوانیش (ماسك، ئەنیما و ئەنیمۆس، سێبەر، خود)[25].لێرەدا پێمان باشە زۆر بەکورتی باسی ئەم پێکهاتانە بکەین، چونکە بنەمای کارەکانی یۆنگ لەسەر ئەم چەمکانە بیناکراوە ئەمەش بەرچاو رونیمان پێدەدات لەسەر بیری یۆنگ بەگشتی.

1_**ماسك**:-

دەمامك حاڵەتێکی گرنگە لەناو مرۆڤدا،بەجۆرێك هەر مرۆڤەو دەمامکێکی هەیە، کە خودی خۆی لەو ماسکەدا نیشانی دەوروبەر و کۆمەڵگاکەی دەدات. ئەم ماسکە لەگەڵ کەسایەتی مرۆڤ وێك دێتەوە ئەکرێت مرۆڤ یەك ماسکی هەبێت بۆخۆدەرخستن لەژیاندا.جاریش هەیە کە هەمان مرۆڤ بەپێی بارودۆخی جیاواز ماسکەکانی خۆی دەگۆڕێت و هەرجارە و وێنەیەك نیشانی دەرەوەی خۆی دەدات.واقیع دەوری هەیە لەچۆنایەتی ئەو دەمامکەی مرۆڤەکە دەیپۆشێ.((کەسێك دەتوانێت زیاتر لە ماسکێك بەکار بهێنێت،ئەو ماسکەی لەماڵ هەیەتی جیاوازە لەو ماسکەی هەیەتی لەگەڵ هاورێکانیدا کاتێك یاری تۆپی پێ دەکەن.واتە بەپێی هۆ و دۆخی جیاواز ماسکەکانیش گۆڕانیان بەسەردادێت))[26]

ئەم ماسکە یەکێکە لەتەرزە سەرەتاییەکان لەگەڵ کەسێتیماندا گەشە دەکات و زۆر جار دەبێت بەخۆمان یاخود خۆمان دەکەین بە ئەو.

---

[24]- کارل گۆستاڤ یۆنگ،مرۆڤ و هێماکانی،و:ئاوات ئەحمەد،چ یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم،سلێمانی، 2005،ل15

[25]- د.حلمی الملیجی،علم النفس الشخصية، ص123

[26]- نفس المصدر السابق، ص133

2_ ئەنیما ئەنیمۆس :-

یۆنگ لەگەڵ ئەوەی باسی ماسکی کرد کە لەدەرەوەی مرۆڤ دەردەکەوێت و خەڵك دەیبینن، بەڵام لەناوەوەش ئەم تەرزە سەرەتاییە بوونی هەیە ئەویش بوونی (ئەنیما)یە لەناو پیاواندا و (ئەنیمۆس)یش لەناو ژناندا.((تەرزی سەرەتایی ئەنیما ئەو بەشە ژنانەیە کە لەناو کەسایەتی پیاودایە))[27] واتە یۆنگ رای وایە لەناو هەموو پیاوێکدا بەشێك لەسیفات و خاسیەتی ژنانە بوونی هەیە و بەپێچەوانەشەوە ((تەرزی سەرەتایی کە (ئەنیمۆس)ە ئەو بەشە پیاوانەیەیە لەکەسایەتی ژنانیدیەا))[28] یۆنگ ئەوەی روونکردەوە وەك چۆن لێکچوون هەیە لەڕووی بایلۆژیەوە لەنێوان ژنان و پیاواندا، وەك بوونی هۆرمۆنی پیاوانە لەناو ژناندا و بوونی هۆرمۆنی ژنانە لەناو پیاواندا.ئاوهاش لەسەر ئاستی سایکۆلۆژیا لێکچوون هەیە و لەکەسایەتی پیاواندا بەشی ژنێتی بوونی هەیە و بەپێچەوانەشەوە.

3_ سێبەر:-

یۆنگ لەباسی سێبەردا دەڵێت: ((ئەو سیفەت و خەسڵەتانەی کەسێتی دەنوێنێت کە تاڕادەیەك ناسراون یان شاراوەن.واتە ئەو لایەنانەی کە زۆر جار تایبەتن بەکەسێتی و بۆیان هەیە بشگۆێزرێنەوە بۆ گۆڕەپانی ئاگایش هەروەها دەشێت سێبەر لەهەندێك لایەنیدا لەرەگەزی دەستە جەمعی پێکبێت کە لەپێگەیەکەوە سەر هەڵدەدات دەکەوێتە دەرەوەی ژیانی شەخسی مرۆڤ))[29]

واتە کاتێك مرۆڤ لەناو واقیعدا کۆمەڵێك کار و کردەوە ئەنجام دەدات هەمیشە سێبەرێك لەپشت ئەم کارانەوە خۆی حەشارداوە، ئەویش (نەست)ی مرۆڤە کە لەڕاستیدا وەك وزە و هێز بوونی هەیە و بۆخۆی بەتەنها بوونێکی واقعیی و هەستی نیە.هەر لەبەر ئەم خاڵەشە یۆنگ بە(سێبەر) ناویدەبات، هەروەها زۆرجار (نەستی کۆ)یە وەك سێبەرێك لەپشت کارەکانی مرۆڤەوە کردار ئاڕاستە دەکات، بەڵام یۆنگ باسی ئەوە دەکات لەرابردوودا و بەتایبەت لە ئەفسانەکاندا ئەم سێبەرە کراوەتە هێما و وێنە.هەر جارە و یاخود بەپێی داب و نەریتی هەر گەلێك شکڵی جیاجیای بۆ کراوە، بەڵام وەك ماناو جەوهەری کارەکە خودی سێبەر خۆیەتی جا یان لەنەستی تاکەوە هاتووە یاخود لەنەستی کۆوە.

27- نفس المصدر السابق، ص 135

28-، نفس المصدر السابق، نفس الصفحه

29- کارل گۆستاڤ یۆنگ،مرۆڤ و هێماکانی،ل245

4_ خود:-

چەمکی هەمەکیەتی خود یان دەروون بەگشتی زۆر جێگای بایەخە لای یۆنگ.خود (self)یەکێکە لەتەرزە سەرەتاییەکانی نەستی کۆ لەمرۆڤدا، کەپێ بە پێ و قۆناغ بە قۆناغ گەشە دەکات و خۆی تەواو دەکات.هەروەکو خۆرێك وایە و جار دوای جار دەدرەوشێتەوە.مەبەستی هەموو مرۆڤێکیش لەژیاندا گەیشتنە بەخودی خۆی و بەرجەستە کردنی ئەو خودەیە لەعالەمدا.بەڵام هەروا ئاسان نیە و کارێکی درێژ خایەنە بەدرێژایی ژیانی مرۆڤ.لای یۆنگ ئەمەش پێویستی بەمەعریفە و زانست هەیە.((زۆر لە خەڵکی خودی خۆیان بەرجەستە بکەن بەبێ ئەوەی مەعریفەیەکیان هەبێت لەسەر (خود) دەیانەوێت زۆر بەخێرایی ئەمە رووبدات و وەك پەرجوویەك بگەنە کەسی تەواو بەڵام ئەمە زۆر گرانە))[30]واتە خود (خود) ئەو بەشە شاراوەیەیە کە مرۆڤ وەك نەخشەیەك دەیەوێت کارەکی بکاتەوە لەژیانی خۆیدا، ئەمەش هەر وەك یۆنگ باسیدەکات مەعریفە و جەوهەری دەوێت تامرۆڤ بگاتە ئەو گەوهەرە بەنرخە کە لەناو ناخی خۆیدایە.

ج- ئالفرد ئادلەرAlfred Adler (1870- 1937):-

ئالفرید ئادلەر یەکێك بوو لەدامەزرێنەرانی زانستی دەروونشیکاری لە ڤیەننا و پاشانیش سەرۆکی ئەم دەستەیە بوو.لەگەڵ فرۆید کاری دەکرد لەنێوان ساڵانی (1902- 1911)،بەڵام لەدوای ئەو ماوەیە،جیاوازی گەورە کەوتە نێوان ئادلەر و فرۆید و تا گەیشتە ئەوەی وازی هێنا لەدەستە و بۆ خۆی تیۆرەکانی پەرەپێدا و سایکۆلۆژیای تاکی دامەزراند.لەراستیدا ناوی ئادلەر هەر لەزانستی دەروونشیکاریدا نیە، بەڵکو لەبوارەکانی زانست و تاوانناسی و دەرمانیشدا ناوی هەیە.ئادلەر کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر زانستی دەروونشیکاری ئەمریکی ((ئادلەر هەستی خۆ بەکەمزانی کردە بنەمای کارەکانی))[31]لەڕاستیدا ئەم زانایە باوەری بەوە هەبوو کەمرۆڤ هەر لەسەرەتاوە کائینێکی کۆمەڵایەتیە و ئەم کۆمەڵایەتبوونەی وادەکات مرۆڤەکان ببەسترێن بەیەکترەوە هەروەك لەباسی منداڵدا دەڵێت :-

---

[30]- د.حلمی ملیجی،علم النفس الشخصیة،ص139

[31]- امیل خلیل بیدس،قضیا فی التحلیل النفسی، ص160

((منداڵ لەسەرەتادا بەدوای نواندنی خۆشەویستی و راکێشانی خۆشەویستی ئەوانی تر و نزیك بوونەوە لەگەورەکان، پیشان ئەدات کە هەستی کۆمەڵایەتی بوون بەشێوەیەکی خودی یان رەمەکیانە لەبوونیدا هەیە))[32]

ئادلەر بۆیە مرۆڤ دەبەستێتەوە بەکۆمەڵگاوە، چونکە باوەڕیشی وەهایە کە هەر کێشەیەك لەناو دەروونی مرۆڤدا سەر هەڵدەدات و وادەکات مرۆڤ دەروونێکی لاوازی هەبێت دەیگەڕێنێتەوە بۆ ژینگە و ئەو کۆمەڵگایەی تیایدا دەژیت وەك یەکەمین وێزگەی ژیانی.

((ئەبێت لەیادمان بێت کەتەواوی منداڵان لەژیاندا دووچاری ((رق)) ئەبنەوە چونکە هەستی هاریکاری کەمتر لەژینگەی خێزاندا ئەبیتە هۆی دەرکەوتنی ئەم هەستە و تاك بوونەوەرێکی هەڵواسراوی لێ دروست ئەبێت))[33]

تەنانەت هەست کردن بە خۆبەکەمزانین سەرەتا مرۆڤ لەناو ژینگەکەیەوە بۆی دروست دەبێت کاتێك هەست بەغەریبی و تەنیایی دەکات لەناو دەوروبەرەکەیدا وردە وردە ئەم هەستە گەورە دەبێت تا لەقۆناغەکانی تردا گۆڕانی بەسەردا دێت و دەگۆڕێت بۆ شتی تر وەك (رق، خۆشەویستی، هێز... تاد).

ئادلەر بۆ دابەشکردنی کەسایەتی تاك زۆر جەختی کردەوە لەسەر قۆناغەنی منداڵی ژیانی مرۆڤ و ئەم قۆناغانەی بە بنەڕەترین هۆکارەکانی زانی بۆ سەر تەندروستی دەروونی مرۆڤ و سێ رێگای دیاریکرد لەژیانی منداڵیدا :

1- گەڕانەوە بۆ ئەزمونەکانی منداڵی.
2- شیکردنەوەی خەونەکان.
3- بەدوایەکدا هاتنی لەدایك بوون.[34]

هەموو ئەم خاڵانە کاریگەری گەورەیان هەیە لەسەردەروونی مرۆڤ، چونکە((ئامانجی ژیانی هەر تاکێك لەسەر بنەمای خۆ بەکەم زانین، کەم هێنان و نا هێمنایەتی دیاری ئەکرێت منداڵ هەر

[32]- ئالفەرد ئادلەر،ناسینی سروشتی مرۆڤ،و: سیدۆداود عەلی، فرمیسك رزگار محمد،چ یەکەم،چا گەنج،لەبڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی رێنما،سلێمانی،2008، ل59

[33]- سەرچاوەی پێشوو،ل94

[34]- د.حلمی الملیجی،علم نفس الشخصیة، ص97

لەسەرەتاوە مەیلی ئەوەی هەیە کە ئەوانی تر گرنگی پێ بدەن سەرنج و بڕوای دایك و باوکی بۆ خۆی رابکێشێت))[35]

ئادلەر زۆر بایەخ بە پەروەردەو قوتابخانە و کۆمەڵگا دەدات، کە دەبێت مرۆڤ لەمنداڵیدا ژینگەیەکی خاوێن و کاملی بۆ فەراهەم بکرێت، چونکە گەر ئەو چاوەڕوانیانەی منداڵ هەیەتی لەدەوروبەرەکەی بۆی دابین نەکرێت،ئەوا ئەو مرۆڤە دەچێتەوە ناوخۆی و هەست بەوە دەکات گرنگی پێنادرێت و تووشی کێشەی دەروونی گەورەدەبێت. دواتر ئەم هەستە وەك هێزێك مرۆڤ ئاڕاستە دەکات و ئەوەی مرۆڤ لەژیاندا دەیکات هەمووی لەئەنجامی پەرچەکردار یاخود کاردانەوەی ئەم هەستەیە.لەم بارەشدا مرۆڤدا هەمیشە بەرکارە و کارانیە، چونکە هەموو کردەوە و ژیانی بریتیە لەوەڵامدانەوەی ئەو هێزانەی برینداریان کردەوە لەسەرەتاوە، بەمەش نازانین مرۆڤ لەخودی خۆیدا هەڵگری چ مانایەکە.

((کاتێك لەماوەی منداڵیدا ئەمە رووبدات، هەر ئەو تاکە لەگەورەییدا بەردەوام سودی خراپ لەهەستەکانی وەرئەگرێت.ئێمە ئەو تاکانەمان بینیوە کە رووخۆشی و گاڵتە کردن توڕەیی خەفەت و هەڵچوونەکانی دیکەی خۆیان دەرئەبڕن بەشێوەیەك وەك ئەوەی کە ئەم هەڵچوونانە بوکەڵەی یارین. ئەم ئەم تایبەتمەندیە کەم بەها و ناخۆشانە بەهای راستەقینەی هەستەکان لەناو دەبەن))[36]

****

لێرەدا جێگەی خۆیەتی ئەوە روونبکەینەوە کە لەناو قوتابخانەی دەروونشیکاریدا کۆمەڵێك زانای گەورە هەن بۆ ئیشکردن لەسەر کارەکانیان و رۆچوون بەناو تیۆرەکانیاندا هەروەك ئێمە لەپێشەوە ئاماژەمان بەسێ لەو زاناپێشەنگانە کرد وەك (فرۆید، یۆنگ، ئادلەر) بەدەر لەمانەش کۆمەڵێك زانای دیکە هەن کە هەر سەر بەئەم قوتابخانەیەن.بەڵام سروشتی کاری زانستی ئەوە دەخوازێت کە ئێمە باسەکەمان تایبەت بکەین و رێگەی خۆشمان بەیان بکەین لەسەر کارەکەمان ئێمە لەسەرەتادا خۆمان یەکلا کردەوە کە لەناو زانستی دەروونناسیدا کۆمەڵێك دیدگا و کۆمەڵێك قوتابخانەی جیاجیا هەیە، کە هەر یەکەیان خاوەنی رای خۆیەتی لەسەر چەمکی دەروون بەگشتی و هەر یەك بەشێوازێك ئەم چەمکە هەمەکیە ورد دەکاتەوە و پۆلێنی دەکات.

[35]- ئالفەردئادلەر،ناسینی سروشتی مرۆڤ،و:سیدۆ داود عەلی، فرمێسك رزگار محمد،ل97

[36]- سەرچاوەی پێشوو،ل356– 357

ئێمە هەر لەسەرەتاوە قوتابخانەی دەروونشیکاری (التحليل النفسی) مان هەڵبژارد ئەمەش لەبەر ئەوە بوو کەسروشتی کارەکەمان کە شیکرنەوەی دەقی شیعریە و گەڕانە بەشوێن دەرکەوتە دەروونیەکان لەو دەقانەدا یەکدێتەوە لەگەڵ بنەماکانی ئیشکردنی ئەم قوتابخانەیە، بۆیە ئەم قوتابخانەیەمان کردە سەر مەشقی کارەکەمان.جا لێرەدا جێگەی خۆیەتی لەناو ئەم زانایانەشدا کە سەر بەم قوتابخانەیەن خۆمان یەکلابکەینەوە.

ئێمە لەم باسەدا زانا(سیگمۆند فرۆید) دەکەینە پێشڕەوی کارەکەمان چونکە لە لایەك باوکی ئەم قوتابخانەیەیە و لە لایەکی تریشەوە دامەزرێنەری زانستی دەروونناسیە و هەموو زاناکانی دوایی ئەو بینا لەسەر تیورەکانی زانایە شتەکانیان وردتر کردۆتەوە.وەگەر نا لەجەوهەردا هەموویان لەگەڵ فرۆیدن کە دەڵێت نەست بەشێکە لە دەروونی مرۆڤ. ئەم گوتەیە بنەمای کاری دەروونناسیە و دواتر هەریەکە و لەکایەك و لەمەیدانێکدا ئەم گوتەیەی بەشەکی کردۆتەوە.هەروەها فرۆید جیا لە کارە دەروونییەکانی، چەندین بەرهەمی هەیە کە هەموویان شیکردنەوەی دەقی ئەدەبی و هونەرین، کە ئەم کارەی رێگە خوشکەرە بۆ ئێمە ئازادانە تیۆریەکانی ئەم زانایە ببەین و کارەکییان بکەینەوە لەسەر دەقە شیعریەکان ئەمەش بەو وێك هاتنەوەیە دەبێت کە شیعرەکان و تیۆریەکان تووشی دەبن و ئەو چەمکە هەمەکییە نیشاندەدەنەوە بەئێمە، کە ئەویش چەمکی دەروونە لەمرۆڤدا.

تەوەری چوارەم

ڕاڤە کردنی چەمکە دەروونیەکان لای فرۆید:-

لێرەدا واباشە ئەو چەمکە دەروونیانە بەسەر بکەینەوە، کە بەشێوەیەك لە شێوەکان لەناو شیعرەکاندا ئامادەگییان هەیە. بەو مانایەی نەچینە ناو ئەو چەمکانە یاخود ئەو حاڵەتە دەروونیانەی لەشیعرەکاندا نایدۆزینەوە، بۆیە ئێمە هەوڵ دەدەین بەتەنها ئەو چەمکانە وەربگرین کە لە شیعرەکاندا دەیاندۆزینەوە.

1- هەست conscious:-

بۆ گەڕان دیاریکردنی مانای هەست دەکەوینە بەردەم کۆمەڵێك ڕای جیاواز لای شارەزایانی بواری دەروونی و تەنانەت لای خودی فرۆیدیش، ئەم چەمکە بەمانای جیاواز بەکار هاتووە.یەکێك لەو دیدگایانە کاتێك باسی هەست دەکات دەڵێت : ((کارە نەستیەکان بەردەوام لەهەوڵی ئەوەدان کە بێنە ناو هەستەوە، بەڵام ئەم هەوڵە تووشی بەربەست دەبێت لەڕێگەی تری کەسایەتیەوە کە نەست ئەنجامی دەدات و زۆربەی جار مرۆڤ هەست بەو ململانێیە دەروونیە دەکات کە لە هۆیەکانی تێناگات))[37]

لێرەدا چەمکی (هەست) بەو مانایە بەکار دێت کە بەشێکە لە ئاگایی مرۆڤ بەرامبەر بەو حاڵەتە نەستیانەی لەناوەوەیدا ڕوودەدەن، واتە نەست خاوەنی هێزێکی فشارکەرە و هەموو هەوڵەکەشی بۆ ئەوەیە بێتە ناو ناوچەی هەستەوە. (هەست) لێرەدا دەبێتە ئەو بەشە لە ئاگایی مرۆڤ، کە هەست بەو حاڵەتانەی خۆی بکات ئەم مانایە یەکێکە لەماناکانی هەست، بەڵام ڕایەکی دیکە لەسەر هەست دەڵێت: ((زۆرترین حاڵەتەکانی ململانێی دەروونی کەباسمان کردن دەکەونە سنوری هەستی مرۆڤەوە یان ئیدراککردن بەو پێویستیانەی کە دژی یەکترن، کە وادەکەن بڕیاردان ئاسان بێت بەبێ ئەوەی کەسایەتی تووشی ڕوشان یان دڵە ڕاوکێ بێت))[38]

ئەگەر سەیر بکەین لێرەدا (هەست) بەمانای (واقیع) بەکار هێنراوە،واتە مرۆڤ کاتێك دەکەوێتە ناو واقیعەوە،لە هەمان کاتدا دەکەوێتە ناو کۆمەڵێك مەکە و بکەوە.هەندێك لەو مەکە و بکانە دژ دێنەوە لەگەڵ کۆمەڵە حەز و خولیای مرۆڤ بۆیە مرۆڤ لەتەمەنی منداڵیەوە کۆمەڵێك خەون لەگەڵ خۆی

[37]- د. طلعت منصور، د.عادل عزالدين، د.أنور الشرقاوى، د.فاروق أبو عوف،أسس علم النفس العام كلية التربية، جامعة عين شمس،مطبعة أطلس بالقاهرة،1978، ص337

[38]- د.هاشم جاسم السامرائى،المدخل فى علم النفس،ط الثانية،مطبعة منير،بغداد، 1988، ص133

هەڵدەگرێت کە دواتر دەبنە هۆی نەخۆشی دەروونی وەك (خۆبەکەم زانین، گرێی باوك، گرێی دایك، گرێی ئۆدیب[39]... تاد.ئەوەی لەم گوتەی سەرەوەدا جێگەی تێڕامانە گۆکراوی (سنوری هەست)ە، کە مەبەست لەو ژینگە و واقیعەیە کە مرۆڤ لەتەمەنی منداڵیەوە تێیدەکەوێت. ئەم (سنوری هەست)ە ماناکەی جیاوازە لەوی پێشوو هەرچی یەکەمە مەبەستی ئەو هەستە ناوەکیە بوو کە مرۆڤ درك دەکات بە حاڵەتە ناوەکیەکانی خۆی. هەرچی ئەم رایەیە مەبەستی بەریەککەوتنی مرۆڤە لەگەڵ ژینگە و دەوروبەرەکەی، کە لەم سنورەدا مرۆڤ هەستە دەرەکیەکانی تیادا چالاك دەبن. واتە ئێستا ئێمە دوو جۆر لە هەستمان بەر چاو کەوت (هەستی ناوەکی) و (هەستی دەرەکی) لەپاڵ رای دووەمدا دکتۆر (حلمی المليجی) لەباسی هەستدا دەڵێت : ((هەست تاکە بەشێکە لەعەقڵ کە مرۆڤ راستەوخۆ دەیناسێت و لەتەمەنی منداڵیەوە دەردەکەوێت بگرە پێش لەدایك بوونیش ئاگایی هەستی لای منداڵ دەربارەی کەس و شتەکانی دەوروبەری گەشە دەکات رۆژانە))[40]

ئەم رایەش تا رادەیەك دەچێتەوە سەر ئەوەی (هەست) بەوە دەزانێت کە مرۆڤ وەك هەستەکانی (بینین، تام،... تاد.) خاوەنیانەوە لە تەمەنی پێش لە دایك بوون واتە ناو (سکی دایك)ەوە دەست بەدەرکەوتن دەکەن و مرۆڤ لەرێگەیانەوە زانیاری دەست دەخات لەسەر ژینگە و دەوروبەرەکەی.لەگەڵ ئەمانەشدا رای دیکە هەن لەسەر (هەستکردن) وەك بیردۆزی جیمس – لانگ james-lang کە دوو زانا بوون،هێرشێکی توندیان کردە سەر ئەو رایانەی بە(بیردۆزی کۆن) ناسرابوون، کە پێیان وابوو مرۆڤ یەکەم جار مرۆڤ هەست بەشتەکان دەکات ئەوجا کاردانەوەی خۆی نیشاندەدات سەبارەت بەو بارانەی تێیدەکەوێت.((بۆ نموونە: کەسێك رووبەرووی مەترسیەك دەبێتەوە،خێرا هەست بەترس دەکات، ئەم ترسە وادەکات رابکات و بیردۆزی کۆن رایدەگەێنێت کە مەترسی راستەوخۆ ئامادەیە بۆ هەستکردن بەترس، ئەم هەستکرنە بەترس باری ناوەوەی جەستە دەشلەژێنێ و کرداری راکردن ئەنجام دەدرێت))[41]

بەڵام هەردوو زانای پێشوو دژی ئەم بۆچوونە وەستانەوە، کە پێیوایە مرۆڤ یەکەم جار هەست بە شتەکان دەکات ئینجا گۆڕان روودەدات لەحاڵەتی جەستەیی و کاردانەوەی دەبێت بەپێی ئەو بارودۆخەی تێیکەوتووە.بەڵکو ئەوان پێیان لەسەر ئەوە داگرت مرۆڤ شتەکان ئەنجام دەدات ئەوجا

39- نفس المصدر السابق، ص133

40- د.حلمی المليجی،علم النفس الشخصية،ل123

41- د.عبدالله عبدالحی موسی،المدخل الی عالم النفس،ط الثالثة، مطبعة المجد،القاهرة،1982، ص269

هەست بەحاڵەتەکانی خۆی دەکات،بەمانای ئەوەی کاتێك ((کەسێك تووشی مەترسی دەبێت رادەکات ئنجا هەست بەترس دەکات))[42]

ئەوەی جێگەی رامانە ئەوەیە بیردۆزی کۆن (هەستکردن) دەباتەوە ناو مرۆڤ و وەك هێزێك دەیبینێت کەپاڵ بە مرۆڤەوە دەنێت بۆ کردنی کارێك،هەرچی (جیمس- لانگ)ە هەستکردن وەك پاشماوەی رووداوەکان وێنا دەکات واتە مرۆڤ لێبێتەوە لەشتەکان ئنجا بەخۆی دەزانێت. ئەمەیان زیاتر وەك (یادەوەری) دەردەکەوێت.خۆئەگەر ئێمە بڕۆینە لای (فرۆید) ئەوا هەر لە راڤەکردنی (هەست)دا لای فرۆید هەردوو ئەم مانایەیەی سەرەوە دەدۆزینەوە. فرۆید لەباسی (هەست)دا دەڵێت: ((هەموو شتێك کە لە ناوەوە دەبێت،جگە لەسۆزی تاك دەبێ ببێتە هەستی ناچار دەبێت هەوڵ بدات پەرچەڤەی دەروونی خۆی بکات بۆ ئیدراکی دەرەکی))[43]

فرۆید لێرەدا (هەست) بە مانای ئەوە بەکار دەهێنێت کاتێك دەڵێت (هەستی) بەو مانایەیە، کە مرۆڤ شتانێك هەیە لەناوەوەیدا ئەم شتانە پێویستە دەربکەون ئەم دەرکەوتنە بۆ خۆی ئاشکرا بوونی ئەو شتەیە.بەم ئاشکرا بوونە مرۆڤ دەتوانێت هەست بەو شتە بکات.واتە (هەستی) هێنانی ئەو شتانەیە کە توانادارى ئەوەن دەربکەون بۆ بارێکی دیکەیان، کە خودی دەرکەوتنەکەیە. ئەم ئاشکرابوونە باری هەستی ئەو شتەیە، لێرەدا هەست وەك عالەمێکی جیاواز خۆی دەنوێنێت یاخود ناوچەیەکە شتەکان خۆیان ئاشکرا دەکەن تیایدا و بەرجەستە دەبن. ئەم جۆرەیان بەندە بە رووکاری دەرەوەی مرۆڤە و زیاتر ئەندامەکانی دەرەوەی جەستە تیایدا چالاکن. پاشان فرۆید باسی هەست دەکات کاتێك مامەڵە لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا دەکات، ئەم هەستە کێشەی نیە یاخود کاری ئاسایی دەکات،بەڵام هەر خودی ئەم هەستە رێگەی لەبەردەمدایە بگۆڕێت و ببێتە (نەست).

((هەستی من شاراوە نیە وەکو پێش نەست مەحاڵە چالاك بکرێت بەبێ ئەوەی ببێتە نەست))[44]واتە کاتێك (هەست) تووشی بەریەککەوتن بوو لەگەڵ جیهاندا و ئەم بەریەککەوتنە تووشی بەناو داچونەوە بوو، مرۆڤ بردیەوە ناو خۆی و بووە بەشێك لەهەستی ناوەکی ئەوکات باری خۆی دەگۆڕێت و دەبێتە

42- نفس المصدر السابق، نفس الصحيفه

43- سیگمۆند فرۆید،ئیگۆ و ئید،و: یوسف عوسمان حەمەد،چاپی یەکەم،لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری ئەدەبی نما،هەولێر،2005، ل21

44- سیگمۆند فرۆید،ئیگۆو ئید،و: یوسف عوسمان حەمەد،ل17

(نەست) بەو مانایەی کە توانای هەیە وەك هێزێك بێتە دەر و جارێکی تر بگۆڕێتەوە بە (هەست) بەڵام بە کۆمەڵێك گۆڕانکاری و کار لێکردنی جیاواز، کە لەناو مرۆڤدا روویداوە[45].

2- نەست (unconscious) :-

هەوڵدان بۆ تێگەیشتن لەنەست کەمێك ئاڵۆزی تێدایە، چونکە نەست خاوەنی رەگەزی جیا و پێکهاتەی ئاڵۆزە،فرۆید کاتێك باسی نەست دەکات لەگەڵ ئەوەی جیای دەکاتەوە راستەوخۆ وابەستەی دەکات بەکرداری (چەپاندن)ەوە.لەراستیدا فرۆید باوەری وەهایە کە (هەست) لەگەڵ بوونی مرۆڤدا هەیە و کاتێك تووشی بەرگری دەبێت لەوەی خۆی بخاتە ناو واقیعەوە ئەم هەستە گۆڕانی بەسەردا دێت و دەبێتە نەست.

((واتە تێگەیشتنمان لەنەست سەرچاوەی گرتووە لە تیۆری چەپاندن،چەپاندن لای ئێمە نموونەیەکی نەستە))[46]

لەگەڵ ئەمەدا فرۆید دوو جۆر لە نەست جیا دەکاتەوە و دەڵێت :

((ئێمە دەزانین دوو جۆر لەنەست هەیە،نەستی شاراوە کە توانای هەیە ببێتە هەستی و چەپاندراو کە توانای نیە ببێتە بواری هەستی))[47]

لە راستیدا فرۆید (نەستی شاراوە) جیا دەکاتەوە بەوەی کۆمەڵێك لە حەز و خولیا و غەریزە هەن لەمرۆڤدا کە هەر بەسروشتی خاوەنیانەوە واتە لەڕێگەی واقیعەوە وەرینەگرتووە، بەڵکو لەبوونی خۆیدا خاوەنیانە ئەم رەمەکانە تواناداری ئەوەن کە بێنە دەر و بچنە ناو سنوری هەستەوە وەك رەمەکی سێکس کە ئەم توانایە مرۆڤ هەر لە منداڵیەوە وەك ماتەوزەیەك هەیەتی، بەڵام بارودۆخی تایبەتی خۆی دەوێت هەتا گەشە بکات و بتوانێت بێتەدەر و هەستی ببێتەوە. لەگەڵ ئەمەدا فرۆید باوەڕی وایە ئەو شتانەی لەحاڵەتی چەپاندنا دەچنەوە ناو نەست و دەبنە نەستی، ئەوا ئەمانە توانای

---

[45]- (گەشتی هەورامان) و (گەشتی قەرەداغ) دوو (هەڵبەستی) گرنگی (گۆران)ن.کاتێك عەبدوڵڵا گۆران بۆ گەشت چۆتە ئەو دوو شوێنەی کوردستانی باشور سەرەتا زۆر ئاسایی بووە،وەك هەر مرۆڤێکی تر (هەست)ی بەدیمەنی رێگاوبان و ناوباخ و مزگەوت و بەر دەرگای مەکتەب... تاد کردووە،بەڵام ئەم (هەستە) کە زیاتر جەستە تیایدا چالاك بووە،لەلای گۆران لەقۆناغێکدا گۆڕاوە چۆتەوە ناو دەروونی و بۆتە (نەست) ئەم جارە ئەم (نەستە) وەك هێزێکی شاراوە جارێکی تر بۆتەوە بە (هەست) بەڵام ئەم هەستە خودی شیعرەکەیە،واتە شیعرەکە باری هەستی ئەو نەستەیە،بەڵام گۆڕانی بەسەر داهاتووە بەجۆرێك ئەو (هەورامان) و (قەرەداغ)ەی لەشیعرەکەدا هەن هەمان (هەورامان) و (قەرەداغی) واقیعی نین، ئەمەش لەبەر ئەو هۆیەی سەرەوەیە کە باسمان کرد.

[46]- سیگمۆند فرۆید،ئیگۆ و ئید،و: یوسف عوسمان حەمەد،ل10

[47]- سەرچاوەی پێشوو،هەمان لاپەرە

ئەوەیان نیە بێنەدەر و ببنەوە هەستی. ئەگەر چی ئەم رایەی فرۆید دواتر گۆڕانی بەسەردا دێت و هەر خۆی دژی ئەم رایەی خۆی دەوەستێتەوە، چونکە تەنانەت ئەم جۆرەش توانای گەڕانەوە و هاتنەدەری هەیە کە زۆرێك لە زانایانی ئەم بوارە باسیدەکەن و رەخنەی توند ئاڕاستەی فرۆید دەکەن لەوانەش (رولان دالبییز) لەباسی نەستدا دەڵێت :((فرۆید چەمکی (پێش هەست)ی بەکار هێناوە بۆ ئەو شتانەی کە ئێمە دەتوانین بیانهێننەوە بۆ سەر ناوچەی هەست وەك یادەوەری، بەڵام (نەست) لەدەستی ئێمەدا نیە و بێ ئەوەی خۆمان بمانەوێت ئەوا کار دەکات و دێتە ناو هەستەوە))[48].

رۆلان دالبیر لەمیانەی شرۆڤەکردنی فرۆیدەوە خاڵێکی لاوازی فرۆید نیشان دەدات ئەویش ئەوەیە کە فرۆید چەپێنراوەکانی وا وەسف کرد کە نایەنە دەرەوە، بەڵام لای رۆلان کارەکە بەو جۆرە نیە و بەڵکو یادەوەری بەنموونە وەردەگرێت،دیارە یادەوەری هەیە حاڵەتی شکاندنی مرۆڤە لە لایەن کەسێکی ترەوە، بەڵام ئەم رقە وەك هێزێك خۆی هەڵدەگرێت و جارێکی دیکە دێتەوە.لەپاڵ ئەمەدا فرۆید هەر بڕوای بەجۆرێك لەنەست هەیە کە نایەتەدەر و ناوی دەنێت (نەست)، بەڵام ئەوەی توانای ئەوەی هەیە بێتەدەر بە(پێش هەست) گوزارشتی لێدەکات.

((فرۆید دەڵێت: دوو جۆر لەنەست هەیە کە زانایانی دەروونناسی جیایان نەکردۆتەوە هەردوو جۆرەکەش نەستین بەو مانایەی زانستی دەروونناسی دەیانناسێت، بەڵام سەبارەت بە ئێمە یەکێك لەوانە پێیدەڵێن نەست قەد ناتوانێت بچێتە ناو هەستەوە، بەڵام دووەم لەبەر ئەوەی پێیدەوترێت پێش هەست ئەوا دەتوانێت بچێتە ناو هەستەوە))[49]

لەپاڵ ئەم رایەشدا رای دیکە هەن لەسەر ئەوەی جۆرێك لەنەست هەیە توانای ئەوەی نیە بێتەوەدەر زیاتریش ئەو شتانە دەگرێتەوە کە مرۆڤ لەمیانەی ئەزموونی ژیانی خۆیدا تووشی کۆمەڵێك چەپاندن دەبێت و ئەم شتانە بۆ هەتا هەتایە لەگەڵ مرۆڤدا دەژیت و بۆ خۆی نایەتە دەر، بەڵام کار لەژیانی مرۆڤ دەکات و ئاڕاستەکانی ژیانی دەگۆڕێت.((بەڵام چەمکی نەست کە پێشکەشکراوە لە لایەن هەندێك لەنووسەرانەوە زۆر جێگەی شك و گومانە بۆ نموونە د.هسنا پێناسەی نەست دەکات بەو هەموو رەنگە بێ سنورانەی کە بەهۆی سروشتە خودیەکەوە توانای ئەوەی نیە لایەنی هەستی وەربگرێت))[50]

---

[48]- رولان دالبير،طريقة التحليل النفسى والعقيدة الفرويدية،ت: د. حافظ الجمالى،ط الثانية،المؤسسة العربية للدراسات والنشر،بغداد،1984، ص405

[49]- نفس المصدر السابق، نفس الصحيفه

[50]- نفس المصدر السابق، ص406

ئەوەی جێگەی پرسیارە لە بیر کردنەوەی دەروونناسەکاندا هەمیشە بەشێك لە نەخۆشی دەروونی هەیە لەگەڵ مرۆڤدا دەڕوات بە درێژایی ژیانی، ئەمەش بۆ خاتری ئەوەیە مرۆڤ مەحکوم بکەن بە کۆمەڵێك گرێی ناتەواوی وەك (گرێی ئۆدیب) کەفرۆید نەك لەناو سەردەمەکەی خۆیدا بۆی دەگەڕێت بەڵکو دەچێتەوە ناو گەلە سەرەتاییەکان و تەنانەت لەناو ئەفسانەکانیشدا بەشوێنیا دەگەڕێت. ئەمەش بە خاتری ئەوەیە کە بڵێت دەروونی مرۆڤی کۆن و نوێ هەمووی یەك شتە و ئەوەی جیاوازە سەردەم و واقیعەکانە.فرۆید لەپاڵ جیاکردنەوەی جۆرەکانی نەستدا،یەك خاڵی هاوبەش هەیە جەختی لەسەر دەکاتەوە ئەوەیە بەهەردوو جۆرەکە کاریان پاراستنی تاقیکردنەوە و شتەکانی مرۆڤە.

((یاسا دیارەکانی ناو ئەو لەگەڵ هەموو پاڵنەر و کاردانەوە هەڵچوونە بەریەك کەوتووەکان کە دەرکەوتوون لەناو تاقیکردنەوەکاندا هەمووی پارێزراوە لەنەستدا))[51]

خۆ گەر ئێمە زیاتر ورد بینەوە ئەوا هەر لەناو فرۆید لێك دژی دەدۆزینەوە لەسەر چەپاندن کە پێی وایە نایەتەدەر لەشوێنی دیکەدا لەباسی چەپاندا دەڵێت :

((ئارەزووی قەیراناوی لەناخود ئاگاوە بەرەو خودئاگا دەکەوێتە رێ و بەجۆرێك دەردەکەوێ کە ناناسرێتەوە و شێوەی خۆی گۆڕیوە چونکە ئارەزووەکە پێشتر چەپێنرابوو))[52]هەر لێرەدا فرۆید باسی گەڕانەوەی چەپێنراوەکان دەکات،بەڵام وەك خۆی نا بەڵکو لەبەرگی تر و لەشێوازی تردا دەردەکەوێت لەناو مرۆڤدا.لەڕاستیدا لەپاڵ ئەمەدا کە (نەست) شوێنی یاد و بەسەرهاتەکانی مرۆڤە.لەکۆندا رای جیاواز هەبووە و وازانراوە کە ئەمانە زۆر بێ ماناو بێ بایەخن.هەروەك (ئارسنت جونز) دەڵێت:((نەست ناوچەیەکی تایبەتە لەعەقڵ دەروونشیکاری لێکۆڵینەوەی تیا دەکات کە دوورترین شتێ ئەوەیە چاڵێکە بیرکردنەوە لە بیرکراوەکانی تیدایە ئەوانەی کە هیچ بەهایەکیان نیە بەڵام پێچەوانەی ئەمە راستە زیاتر لەوەش نەست یەکەمین بزوێنەری ژیانمانە))[53]تاکە شتێك کە لەسەر نەست بیزانین ئەوەیە هێزێکی گەورەیە کە پاڵ بەمرۆڤەوە دەنێت هەتا رووبەڕووی ژیان بێتەوە.بەم رەوتە نەست لەگەڵ ئەوەی هەڵگری شتەکانە هێزیشە هەم بۆ خۆی و هەم بۆ شتەکانیش.

3- ئەو Id:-

[51]- سیجموند فروید،معالم التحلیل النفسانی،ت: د.محمد عثمان نجاتی،ب ط،مطبعة السعادة بمصر،قاهرة،ص125

[52]- سیگمۆند فرۆید،پێنج وانە لەدەروون شیکاریدا،و:صباحی مەلا عەولا،ب چا، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر،2007، ل80

[53]– أرنست جونز،معنی التحلیل النفسی،ت : سمیر عبدة،ب ط،منشورات دار مکتبة الحیاة،بیروت،1980، ص25

ئەگەر چی ئەو بۆ خۆی بەشێکە لەجەستە و سەر بەلایەنی بایەلۆژی مرۆڤە، بەڵام فرۆید لەریزکردنی بەشەکانی دەروون لەمرۆڤدا بە بەشێکی سەرەکی لەقەڵەم دەدات.لە کاتێکدا هەموو هەوڵەکانی فرۆید بۆ ئەوە بوو کە لایەنی بایەلۆژی لەمرۆڤدا جیا بکاتەوە لە لایەنی دەروونی لە مرۆڤدا هەروەك چۆن بەم جیا کردنەوەیەی توانی زانستی پزیشکی و زانستی دەروونناسیش لە یەك جیابکاتەوە.ریزبەندکردنی ئەو لە خانەی دەروونندا لای فرۆید،ئەو باوەڕە لامان پتەو دەکات کە جەستە پەیوەندیەکی گەورەی هەیە بە دەروونی مرۆڤەوە و ناتوانین لە باسی دەروونندا جەستە فەرامۆش بکەین. بۆ باسکردنی ئەو ((کۆگا و سەردابێکە پڕیەتی لە رەمەك و پێداویستیە فسیۆلۆژیەکان و کۆنترین بەشی کەسایەتیە،واتە کاتێك مرۆڤ لە دایك دەبێت تەنها ئەم بەشەی هەیە و لە تەکیا لە دایك دەبێت و بە درێژایی ژیانیش هەر لە تەکیا دەمێنێتەوە و لە گشت بۆ ماوە و حەز و ئارەزووە ئاژەڵییەکان پێکهاتووە و دەبێت بە بەردی بناغەی کەسایەتی مرۆڤ))[54]. واتە (ئەو) لەگەڵ ئەوەی لە جەستەدایە و بەشێکە لە جەستە، بەڵام زیاتر وەك حەز و ئارەزووەکان و غەریزەکان هەیە کە لەناو مرۆڤدا بوونیان هەیە ئەم حەز و ئارەزووانە دەتوانین بڵێین شتانێکن کە نەك بەتەنها مرۆڤ بەڵکو ئاژەڵیش خاوەنیانە بە مانایەکی تر (ئەو) ئەو بەشە ئاژەڵییە لە مرۆڤدا کە ریسا و یاساکان ناناسێت و تێناگات لە شتەکان و هەموو هەوڵێکی خۆشی هەوڵە بۆ گەیشتن بە چێژ.

((فرۆید ئەوەی سەلماند کە خودی دنیای (ئەو) لە قۆناغی منداڵی مرۆڤدا باڵا دەستەو ئەم غەریزە سەرەتاییانە پاڵنەرن بۆ هەڵسوکەوتەکانی منداڵ، کە منداڵی بچووك هەوڵی جێ بەجێبوونیان دەدات و بە راستەو خۆیی گوزارشتیان لێ دەکات لەو پاڵنەرە شەڕانیانە بەبێ ئەوەی هەست بە پەشیمان بوونەوە یان تەریق بوونەوە بکات و عادەت و کەلتووری جیهانی دەرەکی ناپارێزێت))[55]

بەو مانایەی (ئەو) لە قۆناغەکانی سەرەتایی ژیانی مرۆڤدا زۆر ئازادە لە جێ بەجێ کردنی حەز و خولیاکانی خۆی،مرۆڤ لەم بارەدا هەر وەك ئاژەڵ وەهایە و چۆن هەردووکیان گوزارشت لەو شتانەی خۆیان دەکەن بەبێ ئەوەی رەچاوی عادەت یان یاسا یان هەر هێزێکی دیکە بکەن کە لە واقیعی خۆیاندا رووبەڕوویان دەبێتەوە.ئەگەر ئێمە ورد بینەوە لە (ئەو) لایەنێکی هەیە جەستەییە بەڵام لایەنێکی تری دەروونییە،ئەویش حەز و خولیاکانن کە هەر ئەم حەزانەیە وەك پاڵنەری سەرەکی کار لە جووڵەی جەستەی مرۆڤ دەکەن.لەپاڵ ئەوەدا کە (ئەو) وەك کۆگا وایە کۆمەڵێك غەریزە و رەمەکی

---

[54]- د. کەریم شەریف قەرەچەتانی، سروشتی مرۆڤایەتی لەروانگەی جان جاك رۆسۆ و سیگمۆند فرۆیدەوە،چاپی یەکەم،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،هەولێر،2003،ل86

[55]- عبدالرحمن محمد العيسوى،سيكولوجية الشخصية،ب ط،مطبعة عصام جابر،مصر،2002،ص137

جیاجیای له خۆی گرتووه کەزۆر دژی یەکتریشن بەڵام بەم دژ و جیاوازیانەیان ناکەونە بەرامبەری و یەکتر سڕینەوە.

((دوو جۆر لەپاڵنەر هەیە لەم ناوچەیەدا،پاڵنەرێکیان ژیان دۆستیە وەك داهێنان و دروست کردن و خۆشەویستی لەگەڵ کۆمەڵێك حەزی تر کە ناونراوە بە لیبدۆ (libdo) کە رەهەندێك لە (ئەو) تایبەتە بە پەیوەندیەکان و چالاکی و سێکسیەوە، بەڵام پاڵنەری دووەم مەرگ دۆستیە وەك شەڕانیەت و مردن و تێکدان و رووخان کە پێی دەوترێت مەرگ دۆستی یان غەریزەی مردن))[56]

واتە (ئەو) لەگەڵ ئەوەی کە یەك بەشە لە دەروون، بەڵام لە ناوەوەی خۆیدا کۆئەندامێکە بۆخۆی کە پڕە لەشتی سەیر و سەمەرە و جیاواز و دژ بەیەك، بەڵام ئەوەی سەیرە ئەم دژانە ناکەونە ناو شەڕەوە لەگەڵ یەکتردا،خۆ گەر وابوایە ئەوا مرۆڤ هەر خۆی بە خۆی دەبووە هۆی لەناو چوونی خۆی،بەڵام ئەم رەمەکانە لە واقیعدا خۆیان دادەڕێژن.((لە ئەودا دژەکان و ناکۆکیکان و ئەنتیتێزەکان لە تەك یەکتریەوە بەئاشتی و سازش بەردەوام دەبن بەبێ ئەوەی کە لەگەڵ یەکتریدا پەیوەندی یان دژایەتی دروست بکەن))[57]

بەڵام کێشە و ململانێی مرۆڤ یان خۆشەویستی کاتێك بەرهەم دێت لە واقیعدایە واتە کاتێك غەریزەی مەرگ دۆستی لەمرۆڤێکدا دەردەکەوێت لە واقیعدا لەگەڵ مرۆڤێکی تردا کە ئەویش لەو حاڵەدایە کە ئەم غەریزەیەی تیا دەرکەوتووە ئەوا ئەم دوو مرۆڤە دەکەونە ناو شەڕ و تێکدان و هەراوە، بۆ خۆشەویستیش بە هەمان شێوە کار دەکات یاخود جار هەیە خۆشەویستی دەردەکەوێت لە مرۆڤێکدا بەڵام بەرامبەرەکەی جارێ هیچ حاڵێکی نیە، ئەم مرۆڤەی یەکەمە وا دەکات ئەو غەریزەی خۆشەویستیە لەو بەرامبەرەیدا دەرکەوێت و هەردووکیان دەکەونە ناو فەزای خۆشەویستیەوە یان فەزای سێکس یان شەڕ.شتێکی ئاساییە کاتێك مرۆڤ بەهۆی (ئەو)وە هەوڵ دەدات بۆ ئەوەی خۆشەویستی یاخود هەر کارێکی دیکە کە پێویست ئەنجامی بدات.هەر وەك فرۆید دەڵێت :((کاتی (ئەو) دەکۆشێت خواستێکی غەریزەیی خاوەن ئەدگارێکی ئیرۆسی یا سانتۆسی بەسەر مرۆڤدا فەرز بکا ئەوا سروشترین و ئاسانترین بەرتەکی (من – ئیگۆ) سەروەری هەردوو ئۆرگانی بیرکردنەوەو ماسولکە ئەوەیە بە کردارێك لە کردارەکان پێشوازی لەو خواستە بکا))[58]

---

[56]- نفس المصدر السابق، ص 137

[57]- سیگمۆند فرۆید،پێنج وانە لە دەروون شیکاریدا،و: صباحی مەلا عەولا، ل162

[58]- سیگمۆند فرۆید،موسا و یەکتا پەرستی،و: محمد جەواد مستەفا،چاپی یەکەم،لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما،هەولێر، 2005، ل126– 127

هەموو هەوڵەکانی (ئەو) لەسەر بنەمای چێژ خۆی بینا دەکات واتە کاتێك مرۆڤ شەڕ دەکات یان خۆشەویستی یان سێکس یان شتێك دروست دەکات یان دەیڕوخێنێت هەمووی بۆ چێژە،فرۆید چێژ دەکاتە بنەمای جوڵانی (ئەو) لەمرۆڤدا.((ئەو دادەنرێت بە کۆگا یەك لە توانای دەروونی کە لەسەر بنەمای چێژ ڕێدەکات))[59](ئەو) لای فرۆید یەکەمین بەش و پلەی یەکەمی هەیە و دەکەوێتە پێش (من) و (منی باڵاوە) هەروەها زۆر ئاژەڵیانە هەڵسوکەوت دەکات و شارستانی نیە، بەڵکو ناڕێکە و بێ سەرو بەرەیە.

((زۆربەی بەشەکانی بە نێگەتیف ناو دەبرێ و لەگەڵ (من)دا لە دژایەتی دایە،(ئەو) سەرەتاییە،بەڵا من شارستانییە و ناڕێك و پێکە و ڕێکخراوە بنەمای لەززەت دەچەسپێنێ))[60]

هاتنە دەری (ئەو) بۆ ناو واقیع و جێ بەجێبوونی مرۆڤ ڕزگار دەکات لە دڵەراوکێ و دوو دڵی چونکە گەڕ بنۆڕین ئەم غەریزانە،خەیاڵ بۆ مرۆڤ دروست دەکەن و وادەکەن مرۆڤ ئارامی نەبێت هەر وەك چۆن غەریزەی سێکس خەیاڵ دروست دەکات بۆ مرۆڤ بەمەش مرۆڤ تووشی شڵەژان دێت کاتێك ئەم وەس وەسیە کۆتا دێت لەمرۆڤدا کە ئەو غەریزەیە تێر بکات و ڕازیبکات.

((مەبەست لە بنەمای چێژ ئەوەیە مرۆڤ ڕزگار بێت لەشڵەژان ئەگەر چی ئەمە یەکجاری نیە،بەڵام بۆ ساتێك مرۆڤ ئارام دەکات))[61]

4- من Ego :

لەنێوان باسکەران و زانایانی دەروونناساندا بۆچوونی جیاواز هەیە لەسەر (من) لەکاتێکدا هەمووشیان ڕاستەوخۆ پشتیان بەستووە بە(فرۆید) بەڵام جیاوازی ڕاش هاتۆتە ئاراوە، بەشێك لە شارازایان پێناسەی دەکەن بە ((ڕەگەزی دووەم لە ڕەگەزەکانی کەسایەتی لای فرۆید خودی ناوەند (ego)یە کە لەسەر بنەمای ڕاستی و لۆژیك عاقڵی هەنگاو دەهاوێت))[62]

واتە (من) ڕاستەوخۆ لەدوای ئەو Id دێتە ئاراوە بەشێکە لە کەسایەتی مرۆڤەکە بۆ کارکردنی خۆی.یاخود لەمیانەی کاری خۆیدا زۆر پێ دادەگرێت لەسەر لۆژیك و ڕاستەقینە و عەقڵ، کە

59- د.صالح حسن احمد الداهری، د.وهیب مجید الکیسی،علم النفس العام،ص127

60- ئێریك فرۆم،مرۆڤ لە نێوان ڕواڵەت و جەوهەردا،و: سابیر بەکر بۆتانی،چاپی دووەم،لەزنجیرە بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران،2004،ل170

61- کالفن. س.هول،مبادیء علم النفس الفرویدی،ت: دحام الکیال،ط الثانیة،مکتبة النهضة،بغداد، 1973، ص22

62- عبدالرحمن محمد العیسوی،سیکۆلوجیة الشخصیة،ص138

هەموویان وابەستەن بەدەرەوەی مرۆڤەوە واتە (لۆژیك، عەقڵ، راستی) ئەو شتانەن کە تێگەیشتنی گشتی لەسەری کۆکە،نەك ئەوەی لەفەلسەفەدا باسکراوە، چونکە (من) راستەوخۆ پەیوەندی هەیە بە (ئەو) و (منی باڵا)ەوە.کاتێك پەیوەندی هەیە بە ئەوەوە لەو یادایە، کە سنور دادەنێت بۆ ئەو یاخود جڵەوگیری دەکات بۆ ئەوەی بە ئارەزووی خۆی نەیەتە ناو واقیعەوە.

((زۆر جار تێر بوونە راستەوخۆکان دوادەخات کە لەلایەن رەمەکەکانەوە فشار دروست دەکەن،بۆ کاتێکی گونجاو و خوازراو لە کۆمەڵگەدا))[63] بە مانایەکی دیکە (من) زۆر شارەزایە لە دۆزینەوەی زەمینەیەکی وا کاتێك مرۆڤ ویستی کارێك ئەنجام بدات.ئەوا (من) فۆڕم و شێوازی گونجاوی بۆ دەدۆزێتەوە هەتا تووشی بەریەککەوتن نەیەت لەگەڵ عەقڵی کۆمەڵگادا.

((ئەرکی من بریتیە لە تاقیکردنەوەی واقیع یان فێرکردن بۆ ئەوەی لەنێوان خود و ژینگەدا جیاوازی بکات یان ناو بژی بکات لەنێوان داواکاریەکانی (منی باڵا) و (ئەو) و (جیهانی دەرەوەدا)))[64] ئەوەی جێگەی تێڕامانە (من) ناپرسێت لەچاکە و خراپەی ئەو کارەی مرۆڤ بەتەمایە ئەنجامی بدات، بەڵکو ئەو لەچاکە و خراپەی واقیعەکە دەکۆڵێتەوە، ئەوە نیشانی مرۆڤ دەدات تا چەند ئەم کردارە خوازراوە لە لایەن دەوروبەرەوە نەك تا چەند خوازراوە لە لایەن خودی مرۆڤ خۆیەوە.بەمەش (من) دێت فۆڕمی گونجاو و کاتی گونجاو دەدۆزێتەوە تا مرۆڤ کارەکە بکات، چونکە ((من حوکم دەکات لەسەر (بنەمای واقیع) نەك (بنەمای چێژ)))[65]

کارکردنی (من) لە قۆناغی دووەمی ژیانی منداڵی دەست پێدەکات واتە کاتێك مرۆڤ تەمەنی 6ساڵی تێدەپەڕێنێت و لەوە بەدواوە دەست بە دەرکەوتن دەکات، چونکە منداڵ تا ئەو تەمەنە گرنگ ئەوەیە (ئەو) تێر بکات.بەڵام دوای ئەوە وردە وردە مرۆڤ شارەزای یاساکانی خێزان و کۆمەڵ دەبێت و هەروەها دەبێت خۆی بگونجێنێت لەگەڵ ئەو واقیعەدا بۆیە (من) دەست بە دەرکەوتن دەکات.

((لەقۆناغی دووەمی ژیانی منداڵ دەردەکەوێت و لەسەر بنەمای واقیع دەڕواتە رێوە))[66]

واتە (من) بەشێك لە کەسایەتی مرۆڤ پێك دەهێنێت چونکە وەك گونجان (من) زۆر خەمی واقیع و کۆمەڵگایەتی. ئەمەش لەبەر ئەوە دەکات چونکە دەترسێت لە خۆی یان لەو سزا و لۆمەیەی کە هەر

63- نفس المصدر السابق، نفس الصحیفە

64- ئێریك فرۆم،مرۆڤ لەنێوان رواڵەت و جەوهەردا،و: سابیر بەکر بۆتانی،ل171

65- كالفن.س. هول،مبادیء علم النفس الفرویدی،ت: دحام الكیال،ص29

66- د.صالح حسن احمد الداهری،د. وهیب مجید الكبیسی،علم النفس العام،ص75

کۆمەڵگایەك هەیەتی بۆ سەر تاکەکانی،بۆ ئەوەی تووشی ئەو سزایە نەبێت، یان ئەوەتا کارەکانی (ئەو) رادەگرێت و دەیخاتە کاتێکیتر یان ئەوەتا فۆڕمی گونجاوی بۆ دەدۆزێتەوە،هەتا لەژێر ئەو فۆرمەدا کارەکەی خۆی ئەنجامبدات.تاکە ئاڵۆزیەك لێرەدا ئەوەیە بەشێك لە شارەزایانی دەروون کاتێك کەسایەتی دابەش دەکەن بۆ (من، ئەو، منی باڵا)[67] بەڵام لە راستیدا لای فرۆید کارەکە بەم شێوەیە نیە، بەڵکو فرۆید (من، ئەو، منی باڵا) هەموو بە بەشێك لەدەروون دەزانێت نەك کەسایەتی.چونکە گەر ورد بیتەو سەبارەت بە (من) کەسایەتی بەشێکە لە (من) نەك (من) بەشێك بێت لە کەسایەتی مرۆڤ.بەڵکو بە پێچەوانەوە چونکە (کەسایەتی) بە تەنها ئەو بەشەی دەرەوەی (من)ە، کە ئاگادارە بە واقیعەکان و بە سزاکان.(ئەو) لەگەڵ بەشێك لە (منی باڵا) ناچنە ناو کەسایەتیەوە، چونکە (ئەو) خۆی لەناو مرۆڤدایە و زیاتر غەریزەکانن کە نیازیان بەدەرکەوتن هەیە بەڵام (من) دەرکەوتووە و خودی کەسایەتیشە لە لایەکەوە،بۆیە بەردەوام چاو لە واقیع دەکات چی بکات و چی نەکات.لەلایەکی ترەوە ئیریك فرۆم دژی ئەوە دەوەستێەوە کە (من) کەسایەتی بێت و دەڵێت:

((گرنگ ئەوەیە (من) لەگەڵ چەمکی کەسێتیدا تێکەڵاو نەکرێت، چونکە (من) جەوهەری کەسایەتیە،هەروەها ئەوەش گرنگە لە (من) لە گەڵ چەمکی خوددا تێکەڵاو نەکرێت))[68]

ئەریك فرۆم (من) جیا دەکاتەوە لە کەسایەتی و بە جەوهەرەکەی دەزانێت نەك خودی کەسایەتی.لەولاشەوە شارەزایانی کورد و عەرەب، بە بەشێك لە کەسایەتی دەزانن، بەڵام ئێمە لەگەڵ هیچ کام لەم رایانەدا نین، بەڵکو رامان وایە جارێ کەسایەتی بەشێکە لە (من) نەك بە پێچەوانەوە،هەروەها (من) جیا ناکرێتەوە لە کەسایەتی کە فرۆم رایدەگەیێنێت.لێرەدا ئێمە نموونەیەك وەردەگرین کە فرۆید بۆ راڤەکردنی (من) دەیهێنێتەوە ئەم کێشەیە چارەسەر دەکات.فرۆید دەڵێت :

((کەسێك لەپشت شووشەکانی دووکانی گەوهەر فرۆشێك دەوەستێ و سەیری ناوەوەی فرۆشگاکە دەکات و گەوهەرەکان لەپشت شووشەی دووکانەکەوە درەوشانەوەیەکی فریودەریان هەیە،ئەو کەسە دەست کورتە پێویستیەکی زۆری بە پارە هەیە ئەو فەرمان دەدات کە شوشەی دووکانە پشکێنێ و گەوهەرەکان

---

[67]- (د. کەریم شەریف قەرەچەتانی) و کۆمەڵێك لە مامۆستایانی عەرەب،کاتێك باسی کەسایەتی دەکەن دابەشی دەکەن بەسەر (من– منی باڵا– ئەو)لە کاتێکدا گەر جوان ورد بینەوە لای فرۆید.بۆمان دەردەکەوێت کە کەسایەتی بەشێکە لە (من) هەروەها (ئەو) نایەتە ناو کەسایەتیەوە، چونکە (ئەو) کۆگای غەریزەکانە کە زۆربەیان وەك توانا و بەشێکی نادیار هەن،هەرچی کەسایەتیشە بەشی دیاری مرۆڤە لەناو واقیعدا.بڕوانە : د. کەریم شەریف قەرەچەتانی،سروشتی مرۆڤایەتی لە روانگەی جان جاك رۆسۆ سیگمۆند فرۆیدەوە،ل86

[68]- ئیریك فرۆم،مرۆڤ لە نێوان رواڵەت و جەوهەردا،و: سابیر بەکر بۆتانی،171

بدزرێ، بەڵام ئیگۆ لەبەرامبەر ئەم ئارەزووانەدا دەوەستێتەوە و نەهی دەکا کە ئەگەر ئەم کارە بکەین گرفتار دەبی و دەچیتە زیندانەوە،بەم جۆرە ئیگۆ پارێزگاری لە ئەو دەکات.))[69]

لەم نموونەیەدا فرۆید ئیگۆ روون دەکاتەوە کە لەبەر یاسایەك ئەو جڵەوگیردەکات واتە مرۆڤەکە لەبەر ترسی سزادان ناوێرێت کارەکە ئەنجام بدات،ئەوە بۆ یاسا بەڵام بۆ راگرتنی بەها کۆمەڵایەتیەکان مرۆڤەکە دیسان ئەم بەهایە وەك یاسایەك ئەو مرۆڤە سنور بەند دەکات.ئەوەی لێرەدا جێگەی پرسیارە ئەوەیە مرۆڤ بەردەوام لە شکانی وێنەی خۆی ترساوە، چونکە کەسایەتی مرۆڤ ئەو وێنەیەیە کاتێك مرۆڤێك بۆی دروست دەبێت لەناو کۆمەڵگاکەیدا، ئەم وێنەیەش بەشێکی من دروستی دەکات و بەشێکی تریش دەوروبەرەکە دەیسەپێنێ،بەڵام (من)یش هەر بەپێی خواستی دەوروبەرەکە وێنەکە دروست دەکات.واتە (من) راستەوخۆ پەیوەندی گەورەی هەیە بە کەسایەتیەوە ئەمە لە لایەك لە لایەکی ترەوە (من) بەشێك نیە لە کەسایەتی بەڵکو کەسایەتی بەشێکە لە کارەکانی (من).فرۆید دەڵێت کابرا بۆ پارێزگاری ئەو کارە کە ئەنجام نادات،بەڵام خۆ گەر وردبینەوە لەبەر پاراستنی کەسایەتی کارەکە بە ئەنجام ناگەیەنێت پاراستنی کەسایەتیش پاراستنی داخوازی واقیعەکەیە لە بنەرەتا،جا ئەو واقیعە فەزایەکی یاسا ئامێز بێت یان فەزایەکی بەها ئامێز جیاوازی نیە.

دواتر فرۆید هەر خۆی دەڵێت :

((من هەڵدەستێت بە سەرپەرشتیکردنی جوڵەی ئیرادە،لە ئەنجامی ئەو پەیوەندیەی کە دروست بووە لە نێوان ئیدراکی هەستی و جوڵەی ماسولکەکان.من لێرەدا هەڵدەستێت بە پاراستنی خود))[70]

واتە کاتێك مرۆڤ هەست دەکات بەشێك لە زەمینەیەکی دیاریکراودا ئەو ناچار بەپێی ئەو هەستکردنە هەڵسوکەوتەش جوڵەی ماسولکەکان مرۆڤە کە لەسەر جەستە روودەدات.ئەوا (من) لە نێوان ئەو هەستە و داخوازی واقیعەکە خودی مرۆڤەکە دەپارێزێت بەوەی نەڕوشێت.بۆ نموونە کاتێك مرۆڤێك دەکەوێتە ناو فەزای مردنی کەسێکەوە و لە پرسەکەیدا دادەنیشێت.مرۆڤەکە بەهۆی هەستکردنی بە فەزاکە خێرا (من) ئەو هەڵسوکەوتانە حازر دەکات بۆ کەسەکە کەئەنجامی بدات و ئەوانەش کە نابێت ئەنجامی بدات.(من) بۆ ئەوەی پارێزگاری لە کەسایەتی مرۆڤەکە بکات، گەر هاتوو مرۆڤەکە پێکەنینی هات ئەوا رایدەگرێت و ناهێڵێت بەمەش (من) پارێزەری کەسایەتیە،نەك (ئەو) چونکە (ئەو) بۆ خۆی

---

[69]- سیگمۆند فرۆید،پێنج وانە لەدەروون شیکاریدا،و: صباحی مەلا عەولا،ل 171– 172

[70]- سیجمند فروید،معالم التحلیل النفسانی،ت : د. محمد عثمان نجاتی،ص41

پارێزراوە.ئەوەندە هەیە تێر ناکرێت لەو زەمینەیەدا.(من) لە زەمینەیەکی تردا و لە فۆرمێکی ڕێپێدراودا داخوازییەکانی (ئەو) تێر دەکات و ڕێگە دەدات کە دەربکەون.

5- منی باڵا Super Ego :-

لە باسی کەسایەتیدا ناتوانین باسی (منی باڵا) نەکەین،جیاوازی کەسایەتی کاتێك بەشێکە لە (من) لەگەڵ کەسایەتی کە دەبێتە بەشێك لە (منی باڵا) لەو یادایە لە (من)دا، کۆمەڵێك خەسڵەت و تەرزی خۆڕسکی مرۆڤەکە هەن بەشداری دەکەن لە دروستکردنی کەسایەتیدا.

بەڵام لە منی باڵادا پەیوەستە بەدەرەوەی مرۆڤ و بە تایبەت بەو کۆمەڵگایەوە کە مرۆڤەکەی تیادا دەژیت.((منی باڵا سروشتی باوك دەپارێزێ بەو ڕێژەیەی کە هێزی گرێی ئۆدیب هەیەتی))[71]

بەو مانایەی منی باڵا،ئەو وێنە ئایدیاڵەیە کە مرۆڤ لە باوکەوە سەرسامی دەبێت و دەکەوێتە ناو خۆشەویستیەوە بۆ ئەو وێنەیە، بەڵام ئەم پاراستن و سەرسام بوونە تا ئەو شوێنەی پڕ دەکات کە وەچەکان دەگەنە ئەو پلەیەی باوك.بەمەش وەچەکان دەبنە باوك و تووشی ئەو حاڵەتی پەشیمان بوونەوە دەبن کە بەرامبەر بە باوك کردوویانە.تاکە خاڵێك کە جێگای تێڕامانە ئەوەیە (منی باڵا) سەرەتا لە دەرەوە بۆ مرۆڤ دروست دەبێت واتە وێنەیەکە یاخود پلەیەکی باڵایە لەناو کۆمەڵگادا،دیارە وێنە ئایدیاڵیەکانی هەر کۆمەڵێگایەکیش جیاوازن لە یەکتری،هەر کۆمەڵگایە و خاوەنی کۆمەڵێك وێنەی ئایدیاڵی جیاوازە، کە تاکەکانی لەسەر گۆش دەکەن و وادەکەن تاکەکانی بەرەو ئەو وێنەیە بڕۆن و بیپارێزن.بەم پاراستنە کەسەکە بەهۆی منی باڵایەوە.دەبێتە پارێزەری کەلتوور و ئاداب و هەموو ئەو سروت و ریورەسمانەی کە لە گۆمەڵگادا پلەی موقەدەسیان بۆ خۆیان داگیر کردووە.لە قۆناغێکی تردا ئەم منی باڵایە دێتەوە ناو مرۆڤ و وەك ویژدانێك کار لە هەڵسوکەوتی مرۆڤەکە دەکات ((منی باڵا لە سەرەتاکانی منداڵێتی وەردەگیرێت،لەبەر ئەوە تارادەیەکی زۆر نا ئاگایانە و کاریگەریکی قوڵی دەبێت بە درێژایی ژیانی مرۆڤ هەرچەندە مرۆڤەکە بە تێپەر بوونی کات هەندێك گۆڕانکاری و جوانکاری و راستکردنەوەی تیا ئەنجام دەدات،بەڵام لەبنەرەتا هەر ئەو منی باڵایە کە لە دایك و باوکەوە وەریگرتووە[72]))

بەڵام هەر ئەو وێنەیەیە کە لەدەرەوەی خۆی وەریگرتووە، منی باڵا بەرهەم و دەرکەوتەی ئەو پەروەردەیەیە کە مرۆڤەکەی لەسەر راهێنراوە واتە کاتێك ئێمە باسی منی باڵا دەکەین.مەرج نیە

71- سیگمۆند فرۆید،ئیگۆ و ئید،و: یوسف عوسمان حەمەد،ل44

72- د. مصطفى فهمی،علم النفس الاکلینیکی،ب ط،مكتيبة،1967، ص126– 127

هەرچی ئەو وەك هەڵسوكەوت ئەنجامی دەدات یاخود دەیەوێت بیكات باش بێت یاخود خوازراو بێت لەناو كۆمەڵگادا یان نەخوازراو بێت.واتە (منی باڵا) پەیوەندی نیە بە چاكی و خراپی هەلسوكەوتی مرۆڤەوە.چونكە وەك گوتمان منی باڵاكان جیاوازن و لە گەڵ جیاوازی كۆمەڵگاكان دەگۆڕێت بۆیە لەوانەیە لێرە وێنەیەك جێگەی ئەوە بێت ببێتە منی باڵا لە كۆمەڵگایەكی تردا ببێتە مایەی سەر زەنشت و لۆمەكردن.

((منی باڵا بەرهەمی پەروەردەیە كە نوێنەرایەتی رێورەسم و داب و نەریتی كۆمەڵگا دەكات.لەگەڵ ئەو جۆرە هەڵسوكەوتانەی خوازراون یا نەخوازراون))[73] لەبەر ئەوەی منی باڵا زۆر وابەستەیە بە دایك و باوكەوە،واتە دایك و باوك بزوێنەر و جوڵێنەری كارەكەن و نازانین ئەو دایك و باوكە باشن یاخود خراپن،بەڵام ئەوەی وەك باو هەیە لەم مەیدانە زیاتر ئەو كارە باشانەن كە مایەی رازیبوونی كۆمەڵگان.((ئەو ماوەیەی كە منداڵ بە سەریدەبات وەك منداڵێكی پێگەیشتوو پشت بە دایك و باوكی دەبەستێت.كاریگەری وا لەسەر منی منداڵەكە جێدەهێڵێت و دەكەوێتە ژێر دەسەڵاتی دایك و بابەوە و ئەم هۆكارەش بەمنی باڵا ناو دەبرێت))[74]

لەراستیدا،كاتێك گوتمان كەسایەتی جیاوازە كاتێك دەبێتە نمایندەی منی باڵاو وەك لە من.لەوێوە بوو كە (من) و (ئەو) لەخۆ دەگرێت و ئەویش هەڵگری باری سروشتی و غەریزەی مرۆڤە وەك بۆ ماوەیی و خەسڵەتە تایبەتیەكانی مرۆڤ،بەڵام منی باڵا تەواو لەژێر كاریگەری دەرەوەی مرۆڤ و كۆمەڵگاكەیەتی.

(((ئەو) نوێنەرایەتی بۆ ماوە زانی دەكات،بەڵام منی باڵا لەرێگای خەڵكەوە دێتە ناو تاكەوە))[75]

منی باڵا هەر بەوەندە ناوەستێ كە مرۆڤ والێبكات لاسایی بكاتەوە بەڵكو لەقۆناغی دووەمدا دەوری ویژدان وەردەگرێت و كاتێك دەچێتەوە ناو مرۆڤ دەست دەكات بە سنور دانان بۆ (ئەو)و هەروەها هێرش كردنە سەر (من) هەتا هەر واقیعانە مامەڵە نەكات، بەڵكو نوێنەرایەتی شتە باڵاكان و بەها موقەدەسەكانی ناو كۆمەڵگا بكات بەمەش مرۆڤ پایەی بەرزدەبێتەوە لە كەسێكی كۆمەڵایەتی سادەوە بۆ دەسەڵاتی كۆمەڵگاو وەك سەرچاوەی بەهاكانی كۆمەڵگا خۆی دەنوێنێ.((ئاكاری راستەقینە كاتێك دەست پێ دەكات كە رەخنەی دەروونی ببێتەوە لە پێوانی داخوازكراو لەلایەن (منی باڵا) وە بەرجەستە بووبێت لە گەڵ تێگەیشتنی (من) لەتاوانی خۆی هاوكات بێت لەو ساتەوە سەختگری (منی

73- محمد مصطفى الشعبيني،مقالات فى علم النفس،ط الثانية،مكتبة النهطة المصرية،1963، ص28– 29

74- سيجمند فرۆيد،معالم التحليل النفسانى،ت: د. محمد عثمان نجاتى،ص 42

75- نفس المصدر السابق، ص 68

بالاَ) له باتی دەرەوه له دەروون دەكات و نەبوونی تەحەمولی تاك سەبارەت به كەسانی دیكه كەم دەبێتەوه))[76]

لەگەڵ ئەمانەشدا منی بالاَ زۆر جار گوێناداته واقیعەكه و به ئارەزووی خۆی هەڵسوكەوت دەكات، كه زیاتر ئەمه بۆ ساتێكه كه مرۆڤ دەكاته دەسەڵاتی باوك.ئەو كاته ئەو دەچێته سەروی یاساكان و خۆی ئازاده لەوەی چیدەكات و چی ناكات. بۆیه لەم بارەدا له (ئەو) دەچێت ((منی بالاَ وەك (ئەو) وایه چونكه مەنتیقی نیه و لەتەك (من) دا چوون یەكه چونكه ئەمیش هەوڵی زاڵ بوون و سەركوت كردنی رەمەك و پاڵنەره فسیۆلۆژییه ئاژەڵیەكان دەدات))[77]

لەو بارانەشدا كه (منی بالاَ) و (من) یەكسان دەبن،ئەو كاته منی بالاَ دەبێته بەشێك له (من) بەو شێوازەی كه (من) سود له واقیعەكه وەردەگرێت و هەوڵ دەدات خۆی یەكسان بكاتەوه به منی بالاَی ناو واقیعەكه. پاشان هاوسەنگی خۆی دەپارێزێت لەگەڵ (ئەو)دا.ئەوكاته ئەو مرۆڤه جۆرێك له گونجان و سەركەوتن به دەست دەهێنێ له ژیانی كۆمەڵایەتی خۆیدا ئەمەش ئەو كاتەیه كه (من) و (منی بالاَ) دەكەونه ناو كردەی یەكنوێنییەوه ((منی بالاَ بەشێكی گرنگی منه)).[78]

6_خەون dream:

راڤەكردنی خەون لەنووسینەكانی فرۆیدا پانتاییەكی گەورەی گرتووه، ئەمەش دەگەرێتەوه بۆ بەهاو ئەرزشی خەون، چونكه خەونەكان ((تا ئەندازەیەكی زۆر ئارەزووەكان و ترسەكان و عەشقەكان و دوژمنایەتیەكانی ئێمه روون دەكاتەوه و قوڵ ترین و شاراوەترین ئیحساسی ئێمه ئاشكرا دەكات))[79]

به مانایەكی تر خەون پەیوەندیەكی گەورەی هەیه بەو پێكهاته دەروونیانەی مرۆڤ، كەزۆر تایبەت و تاكه كەسین و مرۆڤ ناتوانێت بەراستەوخۆ گوزارشتیان لێبكات بۆیه خەونەكان دەبنه رووتەختی دەركەوتنی حەزه چەپێنراو و عەمباركراوەكان.هەر ئەم خەسڵەتەشه وایكردووه زانایانی دەروونناسی زۆر گرنگی به خەون بدەن و هەروا به سادەیی به سەریدا تێنەپەڕن، چونكه خەون دەرخەری رووی راستەقینه و خەونه پەنهانەكانی مرۆڤه.

---

[76]- أنا فرۆید،من و میكانیزمەكانی بەرگری،و: هەژار جوانرۆیی،چاپی یەكەم،چاپەمەنی گەنج،سلێمانی،2005، ل140

[77]- د. كەریم شەریف قەرەچەتانی،سایكۆلۆژی گشتی،چاپی یەكەم،چاپخانەی زانكۆی سەلاحەدین،هەولێر،2005، ل308

[78]- محمد محمود الجبوری،المداخل فی علم النفس،ب ط،مطبعة الموصل،وزارة التعلیم العالي والبحث العلمی جامعة صلاح الدین،اربیل، 1984، ص403

[79]- فرانگ.س. كاپرین،دەروونزانی و رەفتار بۆ بەرەو لوتكەی كامەرانی،و: سۆران خورماڵی،چاپی یەكەم،چاپەمەنی گەنج،سلێمانی، 2005، ل 48

((یەکەمین کاری خەون ئەوەیە کە ئەو ئارەزووانەی پێی نەگەیشتووین بۆمان جێ بەجێ بکات))[80]

واتە خەون هاوسەنگی مرۆڤ رادەگرێت بە جۆرێك گەر لە واقیعدا نەمانتوانی ئارەزووەکانمان جێ بەجێبکەین ئەوا خەونەکانمان هاوکاریمان دەکەن و ئەو ئارەزووە لە شێوەی رووداوێکی رەمزی ناو خەونەکان بەرجەستە دەکات و ئەو ئارەزووە ئەگەر چی لە خەیاڵیشدا دێنێتەدی.لە پاڵ ئەمەشدا خەون وەزیفەی جیاجیاو کاری زۆری هەیە کە ئەنجامی دەدات،جا هەندێکیان وابەستەن بە جەستەی بایەلۆژیەوە،هەندێکیشیان وابەستەن بە خەیاڵ و خودی دەروونەوە.جا هەر بە پێی ئەم جوداییە خەونەکانیش دابەش دەبن و بەشێکیشیان سەر بەجەستەن و بەشێکی تریان سەر بەدەروونن.

((لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی خەون هاوکاریمان ئەکات بۆ دۆزینەوەی لایەنە شاراوەکانی دەروون و نارەحەتیە جسمیەکان))[81]

بەڵام تاکە ئەرکێك کە هاوبەشە لە نێوان خەونە جیاوازەکاندا ئەوەیە خەون سەرچاوەی زانیارییە بۆ مرۆڤ و ئامێرێکی ئاگادارکەرەوەیە کە مرۆڤ دەتوانێت سودی لێوەربگرێت و زانیاری دەست بکەوێت لەسەر شڵەژانە دەروونی و جەستەییەکانی خۆی.تاکە خاڵێك باسیبکەین ئەوەیە ئایا خەون لە پەیوەندیدایە لەگەڵ نەست؟ ئایا خەون لەگەڵ (هەست)دا چ جۆرە مانایەك وەردەگرێت؟ ئایا خەون چۆن مامەڵە لەگەڵ (من) و (ئەو) و (منی باڵا) دەکات؟لە راستیدا خەون پەیوەندی بە هەموو بەشەکانی دەروونی مرۆڤەوە هەیەو هیچ بەشێکی دەروون نیە پەیوەندی بە خەونەوە نەکات،هەروەها بۆ جەستەش هەمان یاسا دەیگرێتەوە.تاکە خاڵێك کە سەنگ و ئەرزشی خۆی هەیە،ئەوەیە (من) لە خەودا تووشی کاڵبوونەوە و هەندێك جاریش کوژران دەبێت، چونکە وەك گونجان خەون هەیە مەیدانێکی ئازادە و (من)یش لەگەڵ کۆت و بەندا سەروکاری هەیە بۆیە (من) لە خەوەکاندا زۆر لاواز دەبێت لەبەرامبەر ئەمەدا (نەست)و (ئەو) و (منی باڵا) بەهێز دەبن و تا رادەی کامڵبوون دەتوانن وەك خۆیان لەخەونەکانمدا دەربکەون.((دەتوانین لە گریمانەکانی فرۆیدەوە ئەوە وەدەست بخەین و بڵێین رێگرەکان لە کاتی خەودا کەمترین دەسەڵاتیان هەیە بە بەرامبەر بە کاتی ئاگایی،بۆیە بوارێکی باش هەیە بۆ دەرکەوتنی ئارەزووە چەپێنراوەکانی ناو نەست کە بەتەواوی دەربکەون لە خەوەکاندا))[82]هەرچی پەیوەندی خەونە بە هەستەوە لێرەدا هاومانایەك هەیە روودەدات ئەویش یەکسان بوونەوەی خەون و هەستە، چونکە خەون بۆ خۆی جۆرێکە لە هەست کە نەستەکان بە دیار

80- سەرچاوەی پێشوو،ل 50

81- سەرچاوەی پێشوو،ل 66

82- د.عبدالعزيز القوصي،أسس الصحة النفسية،ط الخامسة،مطبعة السعادة قاهرة،1975، ص123

دەخات و لە پەنهانیەوە ئاشکرایان دەکات، بەڵام ئەم ئاشکرا بوونە مەرج نیە زۆر رۆشن و ئاشکرابێت، بەڵکو زۆر جار ئەم دەرکەوتنانە لێڵ و نا روونن و خەون بە رەمز و رووداوی سەیر و سەمەرە گوزارشت لەو چەپێنراوانە دەکات.((خەون گوزارشتە لە شتە زۆر تایبەتە چەپێنراوەکانی مرۆڤ، کە گوزارشتکردنێکی روون نیە، بەڵکو گوزارشتێکی رەمزی یان قایل کەرە))[83]

واتە خەونەکان خاوەنی رەمز و نیشانەی جودان بۆ دەربڕینی پێکهاتە دەروونیەکانی مرۆڤ،هەر بۆیە لە پاڵ خەوندا زانستی لێکدانەوەی خەونیش هەیە،ئەگەر چی فرۆید زۆر کۆك نیە لەگەڵ ئەوەی خەونەکان زانیاریەکمان بدەنێ لەسەر ئاییندە، بەڵام لایەنگرانی ئەو رایە زۆرن لەمەیدانی دەروونناسیدا کە پێی وایە خەون و ئایندە بە یەکترەوە گرێدراون، بەڵام تاکە خاڵێك هاوبەشە ئەوەیە خەون سەروکاری لەگەڵ جیهانی نادیار و شتە پەنهانەکاندا هەیە بۆیە گرنگی خۆی لە زۆربەی کایەکانی ژیاندا هەیە.

((لە راستیدا دەروونی مرۆڤ ناتوانێت بە شێوەیەکی سروشتی پەی بە جیهانی نا دیار ببات،تەنها لەو کاتانە نەبێت کە خۆی ئازاد دەکات و بە شێوەیەکی رەها پەتی دەبێتەوە لە هەموو ئەو کۆت و پێکبەستانەی گرێی دەدەن ئەمەش لە حاڵەتی چوونەوە ناوخۆ و خەونەکاندا روودەدات[84]))

واتە خەون لەبەر ئەوەی کاتێك کار دەکات کە جەستەی مرۆڤ نووستووە،ئەو کاتە تا رادەیەك ئازاد دەبێت لە جەستە و رایەڵەکانی.بۆیە زۆر جار دەتوانێت لە خولگەی ئایندەدا بسورێتەوە.بەڵام فرۆید زۆر کەم لەگەل ئەم بارەدا یەکدێتەوە چونکە ئەو (خەون) بە رەنگدانەوەی ژیانی واقیعی مرۆڤ دەزانێت و پێی وایە (خەون) دووبارە یادکردنەوەی یادەوەریە.ئێمە لەکۆتایی رێگادا دەگەینە ئەوەی هەموو پێکهاتەکانی ناو خەون تەفسیرن بۆ بیرکردنەوە ناوەکیەکان،زۆربەی بیرکردنەوە ناوەکیەکانیش دەرکەوتەی پێکهاتە دەرەکیی و دیارەکانن))[85]

بە و مانایەی خەونەکان هەمووی وابەستە بەو خەیاڵات و بیرکردنەوانەوەی مرۆڤ ئەنجامی دەدات. ئەم خەیاڵات و بیرکردنەوانەش لە ئەنجامی بەریەککەوتنی مرۆڤ و واقیعی ژیان دێنە ئاراوە.بۆیە فرۆید خەونەکان بە یادکردنەوەی رابردوو دەزانێت نەك پێشبینیکردنی داهاتوو،تەنانەت ئەو بڕوایانەش رەتدەکاتەوە کە پێیان وایە خەون لە خولگەی ئایندەدا دەسورێتەوە ئەم رایانەش بەڕای نا زانستی و میللی لێکدەداتەوە، چونکە خەون لەدیدی فرۆیدا شوێنی دەرکەوتن و رەنگدانەوەی دەروونی مرۆڤە و هەموو بەشە خەفەکراو و چەپێنراوەکانی دەروون شیانی ئەوەیان هەیە لەخەونەکاندا دەربکەون بە

83- نفس المصدر السابق، ص124

84- شيشرون،علم الغيب في العالم القديم،ت: د. توفيق الطويل،ب ط،السلسلة الفلسفية والاجتماعية،دار يوسف،بيروت، لبنان،ب س،ص110

85- سيغموند فرؤيد،الحلم وتأويله،ت: جورج طرابلسى،ط الثالثة،دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت،1980، ص32

ئازادییەکی زیاتر لە بەرامبەر واقیعدا.((بیرۆکەیەکی باو هەیە دەڵێت خەون لە خولگەی ئایندەدا دەسوڕێتەوە و دەتوانێت بزانێت ئایندە چۆن دەبێت،ئەو بیرۆکەیە لە رابردووەوە وەك باوەڕێکی میللی هاتووە))[86]

7_گرێی ئۆدیب و دەسەڵاتی باوك :-

یەکێك لە حاڵەتە دەروونیەکانی مرۆڤ کە قوتابخانەی دەروونشیکاری رۆشنایی خستۆتە سەر و پێگەیەکی تایبەتی هەیە (گرێی ئۆدیبە)، کە بۆ یەکەمین جار فرۆید هەستی بەم حاڵەتە کرد لەناو مرۆڤدا و ئەوەی فرۆید وەك بیرێکی سەرەتا هەستی بەم دیاردەیە کرد ئەوە بوو لای خۆی ئەم حاڵەتەی مشت و ماڵ دەکرد دواتر بۆ دۆزینەوەی بەڵگە بۆ ئەم روانینەی خۆی هەستا لێکۆڵینەوەی ئەنجامدا لەسەر شانۆنامەی (شا ئۆدیب) ی (سۆفۆکلیس) و (هاملێت) ی شکسپیر. ئەمەش بە خاتری ساغکردنەوەی ئەو باوەڕەی خۆی بوو لەسەر دەروونی مرۆڤ نەك بە خاتری خودی شانۆنامەکان بووبێت،بەڵام فرۆید لە رێگەی ئەم شیکردنەوەوە دەیویست (گرێی ئۆدیب) کە تێکەڵە بەدوو ئارەزووی خەفەکراوی ناو مرۆڤ ئەویش (هێز ویستی) و (سێکس ویستی) بوون.

((لە راستیدا ئەم رووداوە (شا ئۆدیب) کە فرۆید بە کاریهێناوە بووە بنەما بۆ گریمانەکەی جا واقیعیەت و ناڕاستی ئەم رووداوە زۆر گرنگ نیە، بەڵکو کوشتنی باوك و داگیر کردنی دایك و شەڕانیەت و خەساندن و منی باڵا،هەموویان راستی تەواوەتی دەروون دەسەلمێنن))[87]

(گرێی ئۆدیب)خۆی لەخۆیدا،ئاماژە و دۆزینەوەی حاڵەتێکی ناوەکی ناو مرۆڤە کە دەروونی مرۆڤ دوو ئارەزوو دوو پاڵنەر هەیە دەیجوڵێنێت ئەوانیش (هێز ویستی)کە حەزی مرۆڤە بۆ دەسەڵات و سەرداریێتی پاشان (سێکس ویستی)یە، ئەویش ئارەزووی سێکس و خۆ بەتاڵکردنەوەیە لە کەسانی بەرامبەردا. هەردووکیان حەزی دەسەڵاتە لە مرۆڤدا هەر وەك فرۆید باسیدەکات و دەڵێت :- ((زۆربەی بیانیەکان لەم رۆژەداو لە سەدەکانی رابردووشدا بە شێوەیەکی خراپ هەڵدەستن بە بەستنی پەیوەندی سێکسی لەگەڵ دایکیاندا کە ئەم کارە هێرش دەباتە سەر مرۆڤ و دەیبینێ لە خەوەکانیدا زۆر بەسەر سوڕماوی، ئەمەش کلیلی تراژیدیای سۆفۆکلیسە))[88]

---

[86]- سیگمۆند فرۆید،لێکدانەوەی خەونەکان،و: ئاوات ئەحمەد، دەزگای چاپ و بەخشی سەردەم سلێمانی، 2003، ل 81

[87]- أنزيلو شايسفة، الأوديب عقدة كلية، ت: وجيه اسعد،ب ط،مطبعة وزارة الثقافة،دمشق،1996، ص 13– 14

[88]- نفس المصدر السابق، ص 45

ئەوەی لەم حیکایەتەوە بۆ ئێمە ئاشکرا دەبێت،شەڕی دەسەڵاتە لە نێوان نەوەکاندا کە چۆن نەوەی کۆن و نەوەی نوێ شەڕێکی دەروونی هەیە لە نێوانیاندا کە گوزەر دەکات بەناو دەروونیاندا ئەم شەڕەش لای فرۆید بە شەڕی نێوان (براکان و باوک) گوزارشتی لێکراوە، شەڕی براکان لەگەڵ باوک شەڕی ئەو جێگە واقیعیەی باوکە لە نێوان خێزاندا.واتە شەڕی نەوەی نوێ لەگەڵ نەوەی کۆندا شەڕی دەسەڵات و کورسیە، چونکە نەوەی نوێ بەوەی هەڵگری نیاز و مەبەستێکی ترە و چاوی لە گەلێك لەو شتانەیە کە نەوەی کۆن یاخود دەسەڵات خاوەنیەتی بۆیە دەیەوێت بوونی باوك بسڕێتەوە وەك بوونێکی واقعی. واتە بیکوژێت بۆ ئەوەی خۆی ببێتە باوك و خاوەنداری هەموو ئەو شتانەی پێشتر باوك خاوەنی بووە.

((لێرەدا کێشەی لە گەڵ باوکدا لەسەر ئارەزووەکان نییە، بەڵکو لەسەر واقیعیەتی بوونی دەسەڵاتی باوکە،دەسەڵاتی باوك کە دەسەڵاتێکی ناو جیهانی واقیعیە، کە خۆی وەك دەسەڵاتێکی راستەقینە دەنوێنێ،بەمەش دەسەڵاتی براکان لەناو جیهانی هەستیدا دەکات بە دەسەڵاتێکی وەهمی و ناراستەقینە))[89]

ئەم هێز ویستیەی براکان وادەکات کاتێك هەڵدەستن بە کوشتنی باوك،یاخود دەسەڵاتە پێشینەکە دەسڕنەوە خۆیان دەچنە سەر دەسەڵات و دەبنە خاوەنی هەموو ئەو دەسەڵاتە واقیعی و رەمزیەی کە هەبووە.بەمەش ئەمان دەبنە باوك و هەمیشە ترسێك هەیە لەناویاندا ئەویش ترسی لەدەستدانی دەسەڵات و باوکایەتیە، بۆیە بە هەر نرخێك بێت هەوڵی پاراستنی دەدەن.

((کاتێك براکان لە دەرەوە لە رێگەی کوشتنی باوکەوە کۆتایی بە دەسەڵاتی واقیعی باوك دەهێنن، ئەم دەسەڵاتە بوونی واقعی خۆی لە دەست دەدات،بەڵام لە بەرامبەر ئەمەدا دەبێتە خاوەنی بوونێکی سایکۆلۆجی و لە ناوەوە هەڵسوکەوتی براکان کۆنترۆڵ دەکات))[90]

لێرەدا حالەتێك هەیە ئەویش بێ هێزی و بێ دەسەڵاتی براکانە،واتە زۆر جار نەوەی نوێ لاوازە و لە بەرامبەردا ئەمەدا نەوەی کۆن خاوەن دەسەڵاتە و بە هێزە،ئیتر ئەم حاڵەتە کاردانەوەی دەروونی بەجێدەهێڵێت براکان تووشی بەخۆدا چوونەوە دەبن و بەڵام لەو حاڵەتەدا کە براکان دەبنەوە باوك و لەبەر ئەوەی براکان عاشقە دەسەڵاتن،بۆیە بەم هێزویستیەی خۆیان رێگە خۆش دەکەن بۆ دووبارە لە دایك بوونەوەی باوك بەڵام نەك بوونی واقعی باوك، بەڵکو ئەو سیستەم و بیرکردنەوەیەی کە باوك بە

---

[89]- د. عرفان مستەفا،بوونی مرۆڤ و دەرکەوتەکانی،چا یەکەم،چاپخانەی منارە،هەولێر، 2010، ل 323

[90]- سەرچاوەی پێشوو، ل316

کاری دەهێنا بۆ سەر کوتکردنی براکان.براکانیش بە پەیڕەوکردنی ئەم سیستەمە بەردەوامی بە دەسەڵاتی ڕەمزی باوك دەدەن و بەمەش باوكێك هەیە هەمیشە نامرێت و نەوە دوای نەوە خۆی حازر دەکاتەوە،نەك هەر ئەمە بەڵکو باوك بەوەی دەبێتەوە بە سیستەم سنوری دەسەڵاتی خۆی فراوانتر دەکات، چونکە لە قۆناغی یەکەمدا سنوری دەسەڵاتی بەندە بەهەستەکانیەوە،بەڵام کاتێك باوك دەبێتە تارمایی ئەو کاتە دەبێتە هێز و وەك ماتەوزەیەك جەستەی براکان ئاڕاستە دەکات.واتە هەمیشە لەگەڵ براکاندا دەژیت و ئاگادارە بە ئاکار و بیرکردنەوەیان و ئاڕاستەیان دەکات و فەرمان دەکات بەسەریاندا.((باوك پێش کوشتنی سنووری چاودێری کردنی لە چوار چێوەی واقیعە فیزیکیەکەی خۆی تێنەدەپەڕی))[91]

بەڵام بەکوشتنی باوك،باوك وەك تارماییەك تەواوی بیرکردنەوە و ژیانی براکان داگیردەکات هەروەك دووبارە بوونەوەی ئەخلاقیاتی کۆمەڵگای کوردی و بوونە باوکی نەوەکان کاتێك دەبنە باوك،هەمان ئەخلاقیات و پەیڕەو بەکاردەهێنێت ئەمە لەسەر ئاستی خێزان و تاك،لەسەر ئاستی کۆمەڵگا و دەسەڵاتیش،نموونەمان زۆرە وەك دەسەڵاتی ئێران، کە چۆن خەڵك هەمیشە لەناو کۆمەڵێك قەدەغەکراودان جاجیاوازی نیە ئەو قەدەغەکراوانە قەدەغەکراوی زەمانی شا بن یاخود هی زەمانی خومەینی، بەڵکو گرنگ ئەوەیە هەمیشە باوکێك هەیە بەویستی خۆی شتەکان ڕێك دەخات و نەوەیەکیش هەیە ویستی هەیە بۆیە هەمیشە شەڕێکی شاراوە هەیە لە نێوان خەڵك و دەسەڵاتدا، کە فرۆید بە(گرێی ئۆدیب) ناوزەندی کردووە، گرنگی حیکایەتی (ئۆدیب و هاملێت)یش بۆ فرۆید و بۆ ئێمەش بۆ تێگەیشتنە لەو شەڕە پەنهانەی هێزویستی و سێکس ویستی بە مرۆڤی ئەنجام دەدات.

8_تابۆ:-

فرۆید لەباسی تابۆدا دەنووسێت ((لە ڕوانگەی ئێمەوە تابۆ نیشاندەری دوو واتای ناکۆکە،لەلایەکەوە بە واتای پیرۆز و بەخت کردنە و لە لایەکی دیکەوە واتایەکی مەترسیدار،ترسناك،یاساخ،گلاو پڕ ڕەمز و ڕازی هەیە))[92]

لەراستیدا فرۆید بۆ باسکردنی (تابۆ) سەرەتا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتاییترین کۆمەڵی مرۆڤ کە بە (تەوتەم) ناویاندەبات، کە دەکاتە (کلانەکان) ئەمانە لە خێزان گەورەتر و لە هۆز بچوکترن، ئەم تەوتەمانە سەرەتاییترین کۆمەڵی مرۆڤ بوون و خاوەنی کۆمەڵێك تابۆی هەمیشەیی و کاتی بوون، کە

91- سەرچاوەی پێشوو، ل314

92- سیگمۆند فرۆید،تەوتەم و تابۆ،و: ڕەزامەنوچهری،ل 57

بریتیبوون له کۆمەڵێك حەرام که ئەندامانی ئەو تەوتەمە نە دەبایە ئەم حەرامانە (تابۆیانە) سنورشکێن بکەن و بیخەنە لاوە.((لەوانەیە تابۆ هەمیشەیی یان کاتی بێت،پاپا،سەرۆك و مردووەکان ئەوەی کەپەیوەست بێت بەوانەوە بەشێکن لەگروپی تابۆ هەمیشەییەکان))[93]

ئەم تابۆیانە کۆنترین یاسا و قەدەغەکراوەکانی مرۆڤن لە سەرەتاکانی ژیانیاندا کە تێکەڵ بەئەفسانە و تەنانەت ئایین بوون، کەمرۆڤ دەبێت لە ئاستیاندا بسەڵەمێتەوە چونکە هەروەك فرۆید باسیدەکات لەلایەك پیرۆزن و دەبێت مرۆڤ رەچاوی پیرۆزیان بکات.لەلایەکی ترەوە خاوەنی پاداشت و سزان.گەر مرۆڤ ئاگاداری نەبێت ئەوا تووشی سزای سەخت دەبێت و گەر قوربانیشی بۆدا ئەوا پاداشت وەردەگرێت.

((کەواتە نەژادە سەرەتاییە ناوبراوەکان خۆیان یەخسیری کۆمەڵێك یاساخکاری کردووە، کە لەئاست هاتنە خوارەوەی سنوورەکانی بێ ئاگان و تەنانەت ئەوەش نایەتە یادیان کە بەدوایدا بڕۆن روونی بکەنەوە،بە پێچەوانەوە وەك فەرمانێکی سروشتی لە بەرامبەریدا چۆك دادەدەن و لەوە دڵنیان کە سەرکێشی کردن لەڕێ و رەسمەکەیان خۆ بەخۆ دەبێتە هۆی هاتنە خوارەوەی دژوارترین بەڵاو سزادان بە سەریاندا))[94]

ئەمەی فرۆید ئەنجامی دەدات هەر بۆ تێگەیشتن نیە لە هۆز و کلانە سەرەتاییەکان بەڵکو دۆزینەوەی ئەو رەگە قوڵەی ناو دەروونی مرۆڤە، کە مرۆڤ لە رووی دەروونیەوە هیچ گۆڕانی بەسەردا نەهاتووە چ لە کۆن و چ لە نوێدا.واتە فرۆید دەیەوێت رەوشی ئێستای مرۆڤ تاوتوێ بکات،هەروەها تێگەیشتن لە راستی تابۆ، کە لە هەموو سەردەم و چاخەکاندا بوونی هەبووە، بەڵام بە پێی شوێن و ناوچە و سەردەمەکان گۆڕانی بە سەرداهاتووە. ئەم تابۆیانەش ریشەکەیان دیارنیە و خاوەنی دەسەڵات و هێزیشە بۆ سزادانی مرۆڤ.لەراستیدا کۆمەڵگاکانی ئێستا خاوەنی تابۆی جیاجیا و سەربەخۆن،هەر کۆمەڵگایەك لەناوخۆیدا کۆمەڵێك تابۆی هەیە کە لەرێگەی کەلتوور و داب و نەریتەوە پەخشی دەکات بۆ سەر تاکەکانی خۆی.ئەوەی وەك تابۆ هەیە هەموو یەك شتە، کە بوونی کۆمەڵێك حەرام و قەدەغەکراوە.بەڵام ئەمرۆ فۆرمی ئەو تابۆیە و سزا و پاداشتەکەی گۆڕاوە.ئەگەر لە کۆمەڵە سەرەتاییەکاندا پاراستنی تابۆیەکان،بەدەست هێنانی دڵی گەورەکانی ئەو تەوتەمە بووبێت، ئەوا لە ئێستادا پەیڕەو کردنی داب و نەریتەکان و دەرچوون و دەرنەچوون لە تابۆکانی کۆمەڵگا بەدەست هێنانی دڵی کۆمەڵگایە.خۆ ئەگەر لە کۆندا شکاندنی تابۆ مایەی بەدبەختی و هێنانی نەخۆشی بێت بۆ

93- سەرچاوەی پێشوو، ل63

94- سەرچاوەی پێشوو، ل64

کەسی تابۆشکێن،ئەوا لە ئێستادا کەسەکە کۆمەڵگا سزای دەدات،بە پێنەدانی (ماناو) پێگەی کۆمەڵایەتی و تەنانەت وەزیفیش.واتە لەکۆمەڵگا سەرەتاییەکاندا فێڵێك هەیە ئەنجام دراوە.ئەویش ترسانی کەسەکە بووە لە تابۆکان، کە دەبێتە هۆی مردنی یان نەخۆشی. ئەمەش هەمووی بەخاتری پاراستنی ئەو پەرژەوەندیە بووە کە ئەو تەوتەمەی بە یەکەوە بەستووە.هەر بۆیە گەر یەکێك بهاتایە تابۆی شکاندبا ئەوا دەیانکردە تابۆ ((ئەو کەسەی دەست دەداتە کردارێکی یاساخکراو خۆیشی یاساخ دەکرێت و دەبێتە تابۆ، چونکە دەبێتە خاوەنی ئەو هێزە ترسناکە))[95]

واتا بۆ ئەوەی ئەم رێگەیە لەکەسانی تر والا نەبێت و سیحری ئەو تابۆیە بەتاڵ نەبێتەوە ئەوا کەسی تابۆ شکێنیان دەکردە خودی تابۆ و بەمەش ئەویش پلەی پیرۆزی یان گلاوی وەردەگرت،خۆ ئەگەر لەسەر ئەم بنەمایە سەیری کۆمەڵگاکانی ئێستا بکەین،سەیر دەکەین هەمان یاری بەردەوامی بەخۆی دەدات.ئەگەر یەکێك لە ئاستی سەرۆکەکان یان پاپاکان یان پیاوە ئاینیەکان،هەستان بە شکاندنی تابۆکانیان ئەگەر بۆیان کرا ئەوا توندترین سزای دەدەن. ئەمەش لەبەر ئەوە نیە کە ئەو بنەما ئاینیە یان کۆمەڵایەتیە بپارێزێت کە لە دەرەوەڕا وادیارە، بەڵکو لەبەر بەرژەوەندی نوێنەرانی ئەو بنەمایەن چونکە ژیان و گوزەرانیان پەیوەستە بەو تابۆیەوە. بەڵام ئەگەر بۆیان سزا نەدرا ئەوا پیرۆزی دەکەن و باوەشی بۆ دەکەنەوە ئەویش بۆ رامکردنی ئەو هێزە تابۆشکێنەیە لەناو ئەو کەسەدا هەتا زیاتر هەنگاو نەنێت و ئەو سنورە بپارێزێت.وەك مامەڵەی (جەنگیز خان) لەگەڵ کەسە ئازاکاندا، کە سزای نەداون بەڵکو پاداشتی کردوون ئەگەرچی دوژمنیشی بوون،بەم رێز بۆدانانە جەنگیزخان تابۆکانی خۆی پاراستووە.هەتا سیحری خۆی بەتاڵ نەبێتەوە،هەر وەك رۆژگاری ئەمرۆ کەسە زۆر یاخی و توندەکان،باشترین جێگا و خەڵات وەردەگرن لە لایەن دەسەڵاتەکانەوە، ئەمەش دەسەڵات کە ئەنجامی دەدات هەمووی بۆ پاراستنی هەیمەنەو ئەو تابۆ و یاسایانەی خۆیەتی،نەك بۆ خزمەتی رەوشەکەبێت.بە واتایەکی تر بوونی تابۆکان پەیوەندی نیە بە کۆنی و تازەیی کۆمەڵگاکان،تەنانەت کۆمەڵگای شارستانی زۆر جار خاوەنی تابۆی زیاترە وەك لە کلانە سەرەتاییەکان.

((شتێکی بەڵگە نەویستە کە شارستانی لای خۆیەوە تەنها بۆ بەرینکردنەوەی بازنەی کەلتوری تێناکۆشێت، بەڵکو بەهەمان رادەش تێدەکۆشێت بۆ تەسکردنەوەی ژیانی سێکسی هەر لە قۆناغی یەکەمیەوە،قۆناغی تەوتەمێتی))[96]

---

[95]- سەرچاوەی پێشوو، ل86

[96]- سیگمۆند فرۆید،شارستانیەتی و نیگەرانیەکانی،و: ئاوات ئەحمەد،چ یەکەم،ب چا،2005، ل73

واته بوونی تابۆ لە کۆمەڵگادا شتێکی حەتمیە و تەنانەت تابۆ بەشداری دەکات لە دروست کردنی کەلتوور و نەریت و یاسا فەرمیەکانی وڵاتیشدا،ئیتر مەرج نیە ئەم تابۆیانە مرۆڤ هەروا بە ئاسانی ملی بۆ بدات،بۆیە هەمیشە هەوڵ هەیە لەناو مرۆڤدا بۆ شکاندنی تابۆ.جا زۆر جار ئەم هەوڵە بۆ خۆ بە تابۆکردنە،واتە کەسەکە دەیەوێت خۆی بکاتە تابۆ هەتا ببێتە سەرچاوەی قەدەغەکراو و یاساکان و بەمەش خۆی ئازاد بکات لە یاساو لە خودی تابۆ.زۆر جاریش ئەم هەوڵی شکاندنە بۆ دەرباز بوونە لە قەڵمڕەوی تابۆ و دەسەڵاتە بەهێزەکەی بە تایبەت کاتێك تابۆ هێزی خۆی لە نەریتدا دادەگرێ و لەو کەناڵەوە ژیانی خۆی درێژ دەکاتەوە،جا مەرجیش نیە هەوڵی تابۆ شکاندن لە مرۆڤدا هەمووکات سەر بگرێت.

9_تابۆی سەرۆك :-

یەكێك لەتابۆ سەرەكیەكانی ناو تیۆرەكانی فرۆید دەربارەی تابۆ تابۆی سەرۆكەكان و گەورەكان و هەموو ئەو كەسانەیە كە بەو شێوەیەك لە شێوەكان دەسەڵاتی سەرۆكیان هەیە.جا ئەم دەسەڵاتە گەورە بێت یان بچوك كێشە نیە بۆ روونكردنەوەو ساغكردنەوەی ئەم بنەما دەروونیەشی جارێكی تر دەگەڕێتەوە بۆ كلانە سەرەتاییەكان و تەوتەمەكان.هەتا بەرچاو روونی و ئەو حاڵەتە لێكچوونانەی بدۆزێتەوە كە هاوبەشە لەنێوان مرۆڤە جیاوازەكان و هۆز و نەتەوە جیاوازەكاندا.یەكێك لە بنەماكانی دروست بوونی هۆز یان كۆمەڵگا بوونی ئەو كۆمەڵە تابۆیەیە كە هەیە لەناویدا. واتا تابۆ كە وەك سیستەم و بنەمایەك لەلایەك هۆی پێكەوە كۆبوونەوەی خەڵك و لە لایەكی تریشەوە هۆی نەپچڕان و مانەوەی ئەو كۆبونەوەیەیە. سەرۆك ئەو مرۆڤەیە توانای پاراستنی ئەو تابۆیانەی هەیە بەرامبەر بەخەڵك.چونكە خەڵك لەگەڵ سەرۆكەكانیاندا لەگرێبەستێكی نەنووسراو ژێرەوانكێدان، كە سەرۆك پارێزگاری لەڕۆحی كۆمەڵگا بكات بۆ هەڵنەوەشاندنەوەی كە ئەویش تابۆ جیاوازەكانە لەبەرامبەر ئەمەدا خەڵكیش سەرۆك وەك تابۆیەكی ئازاد قبوڵ بكەن كە هەموو هەڵسوكەوت و لێدەرچوونێك كە لەوەوە دەردەچێت هەموو ئەمانە بە هاو نرخی تابۆێتی وەربگرێت.((ڕێبازی گەلە سەرەتاییەكان سەبارەت بە سەرۆكەكان و پادشاكان و پاپاكان (پیاوانی گەورەی ئاینی) لەسەر دوو بنەمای سەرەكی چەقی داكوتاو كە تەواوكەری یەكترن دەبێت خۆی لە هەمبەر ئەوانەدا كە تابۆن بپارێزێت و هەم دەبێت خۆی پارێزگاریان لێبكات))[97]

97- سیگموند فرۆید،تەوتەم و تابۆ،و: ڕەزامەنوچهری،ل 105

واتە لەلایەك سەرۆكەكان گرەنتی پاراستنی هەیمەنەی پاراستنی كۆمەڵگان چونكە گەر هات و یەكێك لە تاكەكانی گۆمەڵگا چووە ئەودیو سنوری تابۆكانەوە.ئەوا سەرۆك ئەم دەسەڵاتەی بە كار دەهێنێت بۆ سزادانی ئەو كەسە لە تابۆ دەرچووە، ئەمە بۆ كۆمەڵگاكانی ئێستامان چونكە لەكۆندا هێزی سەرۆك بۆ سزادانی كەسی یاخی ئەوەندەی هێزێكی دەروونی (تارمایی) بووە ئەوەندە سزای فیزیكی نەبووە، چونكە لەكۆندا گەر یەكێك دەستی ببردایە بۆ شكانی تابۆیەك،یاخود بۆ شكانی تابۆكانی سەرۆك ئەوا رووبەڕووی نەخۆشی یان مردن دەبۆوە.واتە سزاكانی كۆمەڵگا و سەرۆك سزای دەروونی و تارمایی ئامێز بوون،نەك سزای فیزیكی و واقعی وەك ئەو نموونانەی فرۆید لە كۆندا باسیدەكەن دەربارەی گەلە سەرەتاییەكان.

((رۆژێكیان چەخماخی سەرۆكێكی مائوری بووە هۆی مردنی چەندەها كەس.سەرۆك چەخماخێكی ون كردبوو هەندێك دۆزیبوویانەوە پاشان بۆ داگیرساندنی پایپەكانیان بەكاریان هێنابوو كاتێك زانیان چەخماخەكە هی كێ بووە هەموویان لەترسان خۆیان دۆڕاند))[98]

ئەم بە پیرۆز راگرتن و تابۆ زانینەی سەرۆكەكان هەمووی بۆ پاراستنی تابۆكان بووە هەتا سەرۆك بەو دەسەڵاتە سیحر ئامێزەی بتوانێت كەسی یاخی سزا بدات و مایەی ترس و پاداشت بێت،بەڵام بۆ ئەمرۆ سزاو پاداشتەكان هەمووی زیاتر فیزیكین بۆ نموونە گەر كوڕێك بووە مایەی شكاندنی ئەو تابۆیانەی بۆ باوك دانراون لەناوكۆمەڵگادا.ئەوا سەرۆك لەو بارەدا كە باوكەكە دەسەڵاتی نیە،خۆی دەكاتە باوكێكی بەهێز و لەرێگەی یاساوە كورەكە سزا دەدات.بەمەش پارێزگاری لە تابۆكانی باوك دەكات بۆیە كۆمەڵگاكان هەمیشە پێویستیان بە بوونی سەرۆك هەیە،هەتا بتوانێت بەرژەوەندیەكانی خۆی پێ بپارێزێت.سەرۆكی كەلتووری كۆمەڵگا و سەرۆكی ئاینی و سەرۆكی سیاسی و... تاد.

هەموویان لە سزادانی (ئەو) ی ئەو كوڕە یاخییە و پاراستنی تابۆكان دەبنە یەكدەنگ و هەموو تێكڕا كۆكن لەسەر ئەو سزادانە.ئەوەش نیشاندەری ئەو گرێبەستە نەنوسراوەیە، كە لەنێوان كەلتوور و ئاین و سیاسەت و... تاد.هەموو رەهەند و كایەكانی كۆمەڵگایەكدا بوونیان هەیە. خۆ ئەگەر هات و سەرۆك نەیتوانی پابەندبێت بەم گرێبەستەوە جا هی هەر كایەك بێت،ئەوا دەم و دەست پێگەكەی لەسەرۆك و گەورەو پیرۆزەوە دەگۆڕێت بۆ دوژمن و گلاو و مایەی بەدبەختی و رەش بەختی كۆمەڵگا ((ژیانی تا ئەو كاتە بە هادارە كە بتوانێت ئەو ئەركانە راپەڕێنێت كە لە ئاست پۆستەكەیدایە،جوڵەو رووداوە

---

[98]- سەرچاوەی پێشوو، ل 108

سروشتیەکان لەبەر بەرژەوەندی گەلەکەیدا ڕێکبخات))[99] بەڵام گەر ئەمەی ڕانەپەڕاند ئەوا ((ئەو کەسەی ئەمڕۆ وەك خوا دەیپەرستن لەوانەیە بەیانی وەك تاوانبارێکی بکوژڕێتەوە))[100]

بۆیە زۆر جار ئەندامانی خێڵەکان خۆیان دەدزیەوە لەوەی بیکەنە سەرۆك، چونکە سەرۆك بەرپرس بوو لەهەموو کارەساتێك کە ڕوویدەدا.((وەرگرتنی پۆستی پاشایەتی ئەوەندە توندە کە هەندێك لەخێڵەکان ناچاربوون لە ئەنجامدا ئەم پۆستە بسپێرێنە بیانیەکان))[101]تەنانەت زۆر جار خێڵەکان کەسانێکیان دەکردە سەرۆك کە ڕقیان لێبوو هەتا سزای بدەن بەو دەسەڵات و پێگەیە کەدەیدەنێ.

((کەواتە لەم سۆنگەیەوە ئاساییە کەسایەتییە گرنگەکانی خێڵ کەسێك بۆ پاشایەتی هەڵبژێرن کە ڕقیان لێی بێت))[102]چونکە خەڵك لە بنەمادا پێویستی بە کەسایەتییەك هەیە،یاخود شتێك هەیە کە هەموو گوناهو هەڵە و ڕووخانەکانی خۆی بخاتە ئەستۆی، ئەمەش خراپترین خەسڵەتی دەروونی کۆمەڵگاکانە کە قەد سەیری خۆیان ناکەنەوە کە هەڵەن، بەڵکو هەمیشە خەتاکان دەخەنە پاڵ کەسی تر.تەنانەت لەناو تاکەکانیشدا ئەم خۆ دزینەوە بەر چاو دەکەوێت کە کەس دان بەتاوان و هەڵەی خۆیدا نانێت، بەڵکو هەموو خەڵك وا ڕاهاتووە خۆی بدزێتەوە لە هەڵەکانی خۆی،بۆیە سەرۆك ئەو کەسەیە یاخود (دەسەڵات) ئەو بیانووە باشەیە کە کۆمەڵگاکان ڕقی خۆیانی تیا بەتاڵ بکەنەوە. ئەم یاریەش یاریەکی نهێنی و پەنهانە لەنێوان خەڵك و سەرۆکدا سەرۆك لەبەر لەزەتی دەسەڵات سەرخۆش دەبێت و ئاگای لە ڕقی خەڵك نامێنێ تا ئەو ڕادەیەی سەرۆك دەبێتە دکتاتۆر و خۆی دەپارێزێت لە ڕقی خەڵك لە ڕێگەی هێز و دەسەڵات و دەزگا سیخوڕیەکانیەوە.نموونە (سەدام حسین) باشترین نموونەی دەرکەوتنی ئەم تیۆرەیە لە واقعدا کە (سەدام) لەو هێزە گەورە و زەبەلاحەوە لە کاتی ڕووخانیدا کەوتە بەر ڕقی خەڵك کە هەتا دوێنێ مایەی ڕزگاری و خۆشبەختی خەڵك بوو گوڵباران دەکرا، بەڵام لە شەو و ڕۆژێکدا بووە مایەی بەدبەختی و بە نەعللە وێنەکانیان دادەپڵۆسی.بۆیە بوونی سەرۆك لەدنیای ئەمڕۆدا بوونێکی دەروونی و هۆکارێکە بۆ بەتاڵ بوونەوەی ڕقی خەڵك،لە بەرامبەر ئەمەشدا بوونی خەڵك بۆ سەرۆك کایەکە بۆ جێ بەجێبوونی حەزی گەورەی و گەیشتنە دەسەڵات لە دەروونی سەرۆکدا.سەرۆکەکان ماددەی دەستی خەڵك و خەڵکیش ماددەی بەردەستی سەرۆکن جا گرنگ نیە سەرۆك کێیە و خەڵکەکەش چ جۆرە خەڵکێکن، ئەمانە پێویستیەکی

[99]- سەرچاوەی پێشوو، ل 110
[100]- سەرچاوەی پێشوو، ل111
[101]- سەرچاوەی پێشوو، ل117
[102]- سەرچاوەی پێشوو، ل122

دەروونین بۆ یەكتر دیارە بۆ ئەو كەسانەی باوەڕیان بەم یاریە هەیەو نایەنەوێت باجی هەڵەكانی خۆیان بدەن و بەشوێن تاوانباردا دەگەڕێن لە كاتێكدا جگە لە خۆیان كەسی تر نیە.

10_عەشق :-

یەكێك لەو حالەتانەی دەروونی مرۆڤ عەشقە.[103] كە ئەویش پرۆسەی بە یەكەوە گرێدانی دووكەسی جیا رەگەز، كە یەك بۆ یەكیان وەك بابەت دەردەكەوێت ئەم حاڵە دەروونیەش بەدەر نیە لە هەردوو هێزی (ئیرۆس)[104] و هێزی (لیبدۆ)[105].كە هەردوكیان چ چێژ و چ لایەنی سۆز و سێكسی مرۆڤ تێكەڵ بەیەك دەبن بۆ گەیشتن بە یەكتر.لەراستیدا مرۆڤ هەر لەسەردەمی منداڵیەوە بە پێی قۆناغەكان رووبەڕووی (بابەت) و واقیع دەبێتەوە بەڵام هێشتا كە زۆر منداڵە بەربەستەكان زۆر كاریگەرنین لەسەری ((بەم شێوەیە بۆ یەكەمینجار من خۆی دەبینێتەوە بەرەو رووی (بابەت) یێك بۆتەوە بە گوزارشتێكی تر بەرەو رووی شتێك بۆتەوە كە لە دەرەوەدا جێگەی گرتووە و هیچ رێگایەكیش نیە بۆ ئەوەی ناچار بكرێت دەربكەوێت))[106]چونكە كۆمەڵگا لەبەرامبەر منداڵاندا گومانەكانی خۆی ناخاتە كار و هێشتا زۆر ورد نیە لە چاودێریكردنی چونكی باش دەزانێت منداڵ هێشتا عەینەی خۆیەتی و لەژێر دەسەڵاتی خۆیدایە،بەڵام دواتر ((ئەم منە چێژگەرا سەرەتاییە ناتوانێت سنورەكانی خۆی لەو راستكردنەوە و گۆڕانكاریانە بە دوور بگرێت كە ئەزموون بەسەریدا دەیانسەپێنێت[107]))

واتە دواتر ئەزموون و واقیع چاودێریكردنی لەسەر توند دەكەون و رووبەڕوو یاساكانی خۆیانی دەكەنەوە،لە راستیدا مەعشوق لەبەرامبەر عاشقدا یەكێكە لەو بابەتانەی كە پێویستە بۆ عاشق ئەمیش بۆ دامركانەوەی غەریزەی ئیرۆس و لیبدۆ بەیەكەوە.هەروەها بۆ بەموڵككردنی مەعشوق چونكە مەعشوق ناتوانرێت كۆنترۆڵ بكرێت هەتا نەكرێتە موڵك.لێرەوە عەشق لەوەدا كورتدەكاتەوە

---

[103]- راڤە كردنی عەشق لێرەدا راڤە كردنێكی سایكۆلۆژیە، كە رەگە سەرەتاییەكانی لای فرۆیدە ئەم عەشقە سایكۆلۆژیە شەڕی كوشتنی عاشق و مەعشوقەكانە بە دەستی یەكتری و زۆر جیاوازە لە عەشقی رۆحی و سۆفێتی و... تاد. ئەمەش پەیوەستە بەوەی ئێمە لەبەشی كارەكی ئەم باسەدا، ئەم جۆرە لەعەشق دەست دەدات بۆ قەسیدەی (عەشق) ی (بەختیار عەلی) كە تاوتوێی پێبكەین و بیخوێنینەوە بۆیە دانانی عەشق لێرەدا،مانایەكی سایكۆلۆژیە نەك رۆحی.

[104]- ئیرۆس (Eros): فرۆید بە كانگای هەوەسەكانی ژیان و رەمەكەكانی ژیانی دەزانێت بە رەمەكی سێكسیەوە لەبەرامبەر رەمەكی مەرگدا دایدەنێت كە بە(سانا تۆسی) ناویدەبات.

[105]– لیبدۆ (Libido): سەرچاوەكانی لەناو (ئەوە)دایەو بەشێكی زۆر پەیوەندی بە سێكس و هەروەها (وزەی ژین) و (وزەی ئیمۆس) یشەوە هەیە.

[106]- سیگموند فرۆید،شارستانیەت و نیگەرانیەكانی،و: ئاوات ئەحمەد،ل9

[107]- سەرچاوەی پێشوو، ل9

که هونەری داگیرکردن و بەمولکردنە. جا لەنێوان پیاو و ژندا خەسڵەتی عاشقی و مەعشوقی گۆڕانی بەسەردا دێت واتە جار هەیە پیاو مەعشوقە و ژن عاشقە یان بە پێچەوانەوە.

((مرۆڤ ئەو بوونەوەرە باشە لێبوردەنیە کە هەندێك دەڵێن تەنها ئەو کاتە داکۆکی لە خۆی دەکات کە هێرشی کرایە سەر، بەڵکو بەپێچەوانەوە بوونەوەرێکی دراوە رەمەکییەکانی بڕێکی گاڵتە پێنەکراو شەڕانگێزییان تێدایە،بۆیە ناسیاو بە نیسبەتی ئەوەوە نەك تەنها یاریدەدەر و بابەتی سێکسیە، بەڵکو بابەتی فریودان و لە خشتە بردنیشە،راستیەکەی مرۆڤ حەز دەکات پێداویستیە شەڕانگێزییەکەی خۆی لەسەر حیسابی ناسیاوەکەی تێر بکات))[108]

کاتێك مرۆڤ یاخود عاشق و مەعشوق دەکاتە بابەتی خۆی،یەکەمین هەنگاو ئەوەیە کۆنترۆڵی بکات،هەتا هەر کاتێك ویستی بۆ ئارامبوونەوەی رەمەك و غەریزەکانی ئەوا حازر بەدەست و حزوری هەبێت،جا هەر ئەم خاڵەیە وا دەکات عەشق وەك گەمە و یاریەك بەردەوام بڕێك لەرق و شەڕ لە خۆیدا هەڵبگرێت، چونکە مەرج نیە هەموو کات مەعشوق حازر بێت یاخود خۆی رادەستی عاشق بکات.بۆیە عاشق بۆ کۆنترۆڵکردن و داگیرکردنی مەعشوق پێویستی عەشقێکە لەگەڵ ئەوەی سەرچاوەی سۆز و خۆشەویستیە ئەوا لە هەمان کاتدا دەبێت سەرچاوەی هێز و دەسەڵات و رقیش بێت، بۆ ئەوەی مەعشوق نەتوانێت لە مولکایەتی خۆی قوتار بکات و بکەوێتە دەرەوەی قەڵەمڕەوی غەریزە و رەمەکەکانی عاشقەوە.هەر لەسەر ئەم بنەمایە مەعشوقیش وا بە سادەیی و ئاسانی دانانیشێ، بەڵکو ئەویش دەست دەکات بە شەڕی خۆی لە بەرامبەر عەشقی عاشقدا بەڵام شەڕی ئەو شەڕی سۆز و کۆنترۆڵکردنی عاشقە ئەمەش پێویستی بە فێڵ و بە سیاسەت و فریودان هەیە هەتا بتوانێت لەڕێگەی ئەم یاریانەوە ئەویش عاشق مەست بکات و بەم مەست کردنەی بەشێك لە مولکایەتی خۆی بکرێتەوە. ئەم یاریەش زۆر بە ئاشکرا لەناو لاوان و گەنجاندا تەنانەت ژن و مێردەکانیشدا دەردەکەوێت، کە زۆرێك لە خەڵك بە ناوی عەشق و خۆشەویستی و هاوسەرگیریەوە لە ناو عەزابێکی گەورەدا دەژین.((چاریش نیە لەوەی رۆژێك لە رۆژان هەر یەکێك لە ئێمە ببینێت ئەو هیوایانەی لە نوێتیدا بە هاوڕەگەزەکانی هەیبووە.هەموویان وەهم بوون لەبەر ئەوەی وەهمیشن دەستیان لێدەشوات هەر یەکێك لە ئێمە دەتوانێت هەست بکات بە مەودای ئەو نەهامەتی و ئەشکەنجەیەی لە ژیانی خۆیدا بەهۆی نیاز خراپی هاوڕەگەزەیەوە چەشتوونی))[109]

---

[108]- سەرچاوەی پێشوو، ل87

[109]- سەرچاوەی پێشوو، ل91

ئەمەش ئەوکاتە کە عاشق و مەعشوق لە رقی یەکتر بابەتی خۆشەویستی و غەریزەی خۆیان دەگۆڕن بۆ تۆڵە کردنەوە لە لایەك،لە لایەکی تر بەدەست هێنانی بەشێك لە ئازادی هەڵبژاردن لە مەعشوقی تردا.هەروەها عاشق کاتێك خۆشەویستی لە مەعشوقدا دەبینێ و دەیکاتە موڵك ئەوا مەعشوق راسپێردراوە بەوەی هەمیشە ئەم عەشق و سۆزە بداتە عاشق بەمەش عاشق بوونی مەعشوق لەوحازر بوونەیدادەبینێ کە رەمەك و پێویستیەکان داوایدەکەن.بۆیە هەر کاتێك مەعشوق ئەم ئامادەگیەی نەبوو،ئەوا ئەم عەشقە لە هێکرا دەگۆڕێت بۆ شەڕانگێزی و مەعشوق دەکەوێتە بەر هەڕەشە جەهەندەمیەکانی عاشق.

((کەسی راهاتوو لەسەر خۆشەویستی ئەویتر کە هەڵیبگرێت و هەستی پێبکات بەردەوام لەخەتەری ئەوەدایە ئەو پەرژینەی ئەمە دەپارێزێت نەمێنێ، بۆیە کاتێك خۆشەویستی لێگیرایەوە ئەوا خۆشەویستی دەگۆڕێت بۆ شەڕ))[110]

خاڵێکی گرنگی ئەم جۆرە لە عەشق بەهێز بوونی ئەو رەمەکە شەڕانگێزییەی ناو مرۆڤە کاتێك عەشقی خۆی لە یەکێکدا دەبینێت و ناتوانێت وابەئاسانی وەدەستی بخات ئەوکات،ئەوەی لێرەدا ئیش دەکات هێزی بەدەست هێنانە کە مرۆڤ تەماع و قوربانیەکانی خۆی دەخاتە کار کە هەموو شتەکان تێك دەدات لە پێناو رێکخستنی ئەو کارەی خۆیدا، چونکە ئەو هەموو بوونی خۆی لەمەعشوقدا دەبینێتەوە،ئیتر هەموو شەڕێك بەرپا دەکات بۆ گەیشتن بە ئەو خۆشەویستیە هەر وەك فرۆید دەڵێت ((ئەگەر ئاشتیت دەوێت ئامادەبە بۆ شەڕ کردن)).

---

[110]– انتونی ستور، العدوان البشری،ت: د. محمد احمد غالي، الدهامی عبدالضاهر عفیفی،ط الاولی،الهیئة المصریة العامة للكتاب فرع الاسكندریة،1975، ص 108

بەشی دووەم

پراکتیزەکردنی چەمکە دەروونیەکانی فرۆید لەشیعرەکاندا

تەوەری یەکەم/ سایکۆلۆژیەتی زمان

تەوەری دووەم/ سایکۆلۆژیەتی شیعر

تەوەری سێیەم/ بەکار بردنی چەمکە دەروونیەکان:

1- هەست و شیعر
2- نەست و شیعر
3- ئەو و شیعر
4- بزر بوونی من لە شیعردا
5- منی بالآ و شیعر
6- خەون و شیعر
7- شیعر وەك بكوژی باوكەكان
8- تابۆ و شیعر
9- تابۆی سەرۆك و شیعر
10- عەشق و شیعر

تەوەری یەکەم

سایکۆلۆژیەتی زمان :-

کاتێك باسی پەیوەندی نێوان دەروون و زمان یاخود پێکداچوونەوەی هەردووکیان دەکەین ئەوا هەر دەبێت سەرەتا ئاگامان لەوە بێت کە دەروون جیهانێکی فراوان و ئالۆزە و چەشنی تۆڕێکی ئالۆز ئامادەگی هەیە لە خەیاڵ و بیر و هزرماندا.کە بەشێکی ئەم جیهانە شاراوەیە و ناتوانرێت بەچاو یاخود بەهەستەکان بەوردی بیانناسینەوە.زمانیش ئەو هەستە یاخود ئەو رایەڵەیە کە یارمەتیمان دەدات زانیاریمان هەبێت لەسەر ناوەوەی خۆمان واتە زمان و دەروون،ساتیان هەیە ئاوێزانی یەکتر دەبن و بەهەردووکیان گوزارشت لەیەك حاڵەتی دەروونی مرۆڤ دەکەن.

بەشێکی زۆری دەروونیش وابەستەی ئەو ئەزموونە پێشینەیەیە کە مرۆڤ لەرووداوەکانی ژیانیدا رووبەروویان بۆتەوە، کەخۆی لە یادەوەریدا دەپەنگێتەوە.

((هەمووشت بەندە بەیادەوە.لەیاددا تێگەیشتنمان لەسەر ژیان و هەرشتێك کە بمانەوێت باسی لێبکەین هەیە،هەروەها لەیاددا زمانیش هەیە،بەواتایەکی تر وشەکان و مەرجەکانی بەکارهێنانیان))[111]

واتە زمان پێش ئەوەی وشەو رستە بێت،جۆرێکە لەهەستکردن، کە مرۆڤ پێشتر لەناوخۆیدا ئەزموونی دەکات و دواتر بەهۆی زمانەوە ئەو بارەناوەکیەی خۆی دەرەکیدەکاتەوە.(یاد) یاخود یادگە شوێنی عەمبارکردنی رووداوەکانی ژیانی مرۆڤە، ئەم رووداوانەش کەم و زۆر کاریگەری بەجێدەهێڵێت لەسەر مرۆڤ جاکاتێك ئەم بارە دەروونیانە دەبنە زمان ئەوا زمان سایکۆلۆژیەتی خۆی وەك دۆخێکی سروشتی خۆی وەردەگرێت و ئەو بارە دەروونیە دەردەبڕێت کە مرۆڤەکە تێی کەوتووە.ئیتر مرۆڤەکە لەو بارەدا بیر لەوەناکاتەوە چۆن وشەکان و رستەکان ریزبکات.بەڵکو مەبەستی ئەو لەوکاتەدا تەنها دەربڕینە و ئەم دەربڕینەش گواستنەوەی ئەو هەستە دەروونیەیە بۆ دەرەوەی خۆی ((ئەمە زۆر ناقۆڵایە وا بیربکەینەوە کە ئێمە پلانی نووسین وشە بە وشە دەکەین ئەگەر وابێت ئەوا ئێمە چۆن دەتوانین رستەیەك کە بە وشەی یەکێك دەست پێبکەین و دواتر یەك ریز وشە بەدواییدا بهێنین پێش ئەوەی بگەینە وشە سەرەکیەکە کە پێشنیارەکانە))[112]

---

[111]- لارس مێلین،سایکۆلۆژیی زمان،و: غازی عەلی خورشید،ب چا،بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی،چاپخانەی سپرێز،دهۆك،2010، ل 28.

[112]- سەرچاوەی پێشوو، ل97

واته حاڵەتەکە خۆی فشار دەخاتە سەر مرۆڤ کە لەو بارەدا چ وشەیەك یان چ رستەیەك بەکار بەرێت،حاڵەتی خۆشەویستی مرۆڤ وشەگەلێك بەزاری مرۆڤدا دەهێنێ کە ناسك و نەرم و سۆزداربێت.بە پێچەوانەشەوە حاڵەتی شەڕ لەمرۆڤدا رستە گەلێگ بە مرۆڤ فەراهەم دەهێنێت، کە توند و خوێن ئامێز و زبر و نا قۆڵایە، جا ئەم حاڵەتە جیاوازی نیە چ لە قسەکردندا یان لەنووسیندابێت.

هەموو ئەمانەش بۆ دروستکردنی کاریگەری و وروژاندن و گواستنەوەی ئەو حاڵەتەیە لە نێرەرەوە بۆ وەرگر.واتا زمان هەر تەنها سایکۆلۆژیەتی کەسی نێرەر هەڵناگرێت لەخۆیدا، بەڵکو وادەکات سایکۆلۆژیەتی کەسی وەرگریش بخاتە حاڵەتی بزاوتنەوە.واتە زمان بەهۆی دانەکانی خۆیەوە حاڵەتە دەروونیەکان هەڵدەگرێت و دواتر بەهۆی وەرگرەوە ئەو حاڵەتە دادەڕێژێتەوە و مانا و تێگەیشتن دێتە ئاراوە.

((زۆر جار لەزماندا وشەو رستەی کاریگەر بۆ کارکردنە سەر (وەرگر) و رازیکردن یان شێواندنی راستی بەکار دێت))[113]

جا ئەم کاریگەری و کارتێکردنە شێوازی جیاجیا لەخۆی دەگرێت واتە زمان لەناوخۆیدا هەڵگری کۆمەڵێك شێوازی جیاجیایە،بۆ دەربڕینی حاڵەتە دەروونیەکانی مرۆڤ.لەژیانی ئاسایی و رۆژانەدا،مرۆڤ هەر ئەو رستە ئاسان و سادە تێگەیشتنانە بەکار دەهێنێ کە لەلایەن کۆمەڵگاوە ماناو لێکدانەوەکانی ئاشکرا و روونن.بۆ نموونە کاتێك دوو مرۆڤ بەشەڕ دێن و جنێو بەیەکتر دەدەن ناچن جنێوێك بدەن کە کەسی بەرامبەری تێنەگات، بەڵکو جنێوێك دەدات کە باش تێبگات چی دەڵێت.بەڵام گواستنەوەی ئەم حاڵەتە بۆ ناو شیعر یان هونەر هەمان ئەو جنێوە لەفۆرمی وێنەیەك یان حیکایەتێك یان رەمزێکەوە دەردەبڕێت.

واتە زمان نزیکترین شتێکە لەمرۆڤەوە هەتا مرۆڤ بەهۆیەوە بتوانێت رەوشی بیر و هزر و خەیاڵی خۆی ئاشکرا بکات،بەمەش زمان دەربڕی حاڵەتی دەروونی مرۆڤە و لەساتی ئامادەگی دەروون لە زماندا، زمان سایکۆلۆژیەن خۆی ئاشکرا دەکات و ئەو جیهانە ناوەکیە دەرەکی دەکاتەوە و لێڵی و تەم و مژەکان رۆشن و ئاوەڵا دەکات.

---

[113]- د.عبدالواحد مشیر دزەیی،کاریگەری دەروونی لەبواری راگەیاندندا،چاپی یەکەم،دەزگای چاپ و بڵاو کردنەوەی ئاراس،هەولێر،ل135

((بینا لەسەر ئەوە زمان ڕێکخستنێکی ئەندامیە لە ئاماژەکان.بەڕێگای بیر کردنەوەمان لە جۆری وێنەیی یان ئەزموونی بۆمان ئاشکرا دەبێت،بەمانای ئەوەی بیرکردنەوە و دیدگامان بە لێڵی و شاراوەیی دەمێنێتەوە.ئەگەر زمان نەیخاتە ناو ئاماژەکانی خۆیەوە))[114]

واتە زمان لەمرۆڤدا وەك ڕاگوزەرێك هەموو نیاز و مەبەستەکانی مرۆڤ لە خۆی باردەکات و وادەکات مرۆڤ خۆی ئاشکرا بکات بۆ خۆی و بۆ ئەویتر. زمان ڕەنگدانەوەی ناخی مرۆڤە جا دەروونیش بەشێکە لەو ڕەنگە تەنانەت زانایانی زماننانسی نەیانتوانی گاریگەری دەروون و زمان فەرامۆش بکەن،هەروەك (دی سوسور) کاتێك زاراوەیەکی داهێنا بەناوی (زبان) کە خودی زمان بەشێکە لە ئەو. ئەم (زبان)ە وەك یاسایەکی ناوەکی ئاڕاستەی زمان دەکات و فەرمانی پێدەکات لە چۆنیەتی دەرکەوتنی ئەم زبانەش لای دی سۆسۆر کۆمەڵێك ڕەهەندی جیاجیای لەخۆگرتووە.

((زبان فرە ڕەهەندی تێك نەئالاوە، کە کۆمەڵێك ڕەهەند لە خۆی دەگرێت لە یەك کاتدا وەك ڕەهەندی فیزیکی (سروشتی) و ڕەهەندی جەستەی و ڕەهەندی سایکۆلۆژی))[115]

بەو مانایەی بنەمای زمان لە زبانەوە هەڵدەقوڵێت و لایەنی دەروونیش بەشێکی گرنگی ئەو بنەمایەیە.هەروەها لەپاڵ سۆسۆردا گەلێك زانای زمانەوانی دیکە دەرکەوتن کە بایەخیان بە لایەنی دەروونی زمان دەدا، چونکە ئەوان بێ ئاگا نەبوون لە گاریگەری زمان کاتێك دەروون خۆی تیا نمایش دەکات.

((گرنگیدان بەلایەنی دەروونی زمان،لەسەدەی نۆزدەو بیستدا پەرەی پێدرا لە لایەن زمانەوانی وەك (گاردنەر،بولر،ئۆتۆ ئیرنست،کارنیز) ئەمەش بووە ڕێخۆشکەرێك بۆ سەرهەڵدانی واتای کاریگەری لای (کرۆس،لیج،ئۆڵمان.......... هتد) کە پەیوەستە بەباری دەروونیی نێنەر))[116]

خۆ ئەگەر ئێمە بۆ زمانی ئاسایی نموونە وەردەگرین ئەوا لەژیانی ڕۆژانەماندا،یاخود لەگۆڤار و ڕۆژنامەکاندا زۆر بەئاسانی دەتوانین لە ڕێگەی ئەو زمانەوە جا نووسین بێت یان قسەکردن بێت، باری دەروونی قسەکەر یان (نووسەر) کە هەردووکیان خۆیان لە (نێنەر)دا دەبینێتەوە بەدیار بخەین.چونکە مرۆڤ بۆخۆی شایانی کاریگەری و کارتێکردنە.یاخود کارا و کارتێکراوە، کە لەهەردوو بارەکەدا دەروونی بەشداری خۆی دەکات لەو پرۆسە زمانیەدا و وادەکات داشەکانی خۆی لە ڕووتەختی زماندا بڵاوبکاتەوە

114- د.عاطف جودة نصر، الرمز الشعری عند الصوفیة،ط الاولی،دارالاندلس للطباعة والنشر،بیروت،1987،ص67

115- فریدنان دی سۆسۆر،علم اللغة العام،ت: د. یوئیَل یوسف عزیز،بیت الموصل،1988، ص27

116- د.عبدالواحید مشیر دزەیی،کاریگەری دەروونی لەبواری ڕاگەیاندندا،ل49

و جێگۆڕکێیان پێ بکات.ئەگەر کۆمەڵێك نموونە وەربگرین ئەوا باشتر مەبەستەکەمان ڕۆن دەبێتەوە وەك ئەم ڕستانەی خوارەوە:

((- من ڕقم لەرياييکردن دەبێتەوە.

- دايکان و منداڵانی هەڵەبجەی لەبيرکرد.

- بڕوا ناکەم برا عەرەبەکان هەستی پێ بکەن.

- کورد لەسەرتاسەری عيراق لەهەر کوێيەك بووبێت چەوساوەتەوە.))[117]

هەموو ئەم ڕستانە کەم و زۆر دەربڕی باری دەروونی نووسەرەکانيانن بە جۆرێك دەيانەوێت ئەو هەستەی لای خۆيان هەيە،هەمان هەست لای (وەرگر)يش دروست ببێت.هەموو ئەم بارانەش گوزارشت لەسايکۆلۆژيەتی زمان دەکەن و زمان ئەو ڕەنگەيە کە دەبێتە هۆی بە ديارخستنی بێڕەنگی دەروون.چونکە دەروون شاراوە و نەبينراوە.زمان وەك ڕەنگێك ئەم شاراوەييە ڕەنگ دەخات و بەپێی بارە دەروونيەکان خۆی پەخش دەکات.

بەڵام زمانيش جۆری جياجيای هەيە زمانی ئاسايی جياوازە لە زمانی شيعر و زمانی پەخشان و زمانی وتارێکی ڕۆژنامە جياوازە.واتە زمان فۆرمی جياجيای هەيە لەسەر دەرخستنی بارە دەروونيەکان.ئەگەر ئێمە هەوڵ بدەين يەك باری دەروونی کە لە دوو فۆڕمی جياوازدا دەربخەين لای (بەختيار عەلی) ئەوا دەتوانين بەئاسانی يەکبوونی بارە دەروونيەکە لە دوو فۆڕمە جياوازەکەدا بناسينەوە (بەختيار عەلی) لەيەکێك لە چاوپێکەوتنەکانيدا دەربارەی ڕەوشی کوردستان و سياسەتی حيزبەکان دەڵێت :

((حيزبی ئێمە لەسەر ياريکردنی سياسی دەژی،واتە لەسەر گۆڕينی بەردەوامی دۆست و دوژمن،گۆڕينی بەردەوامی هەڵوێستی سياسی،گۆڕينی بەردەوامی دروشم و ستراتيژەکان))[118]

واتە بەمانايەك لە ماناکان حيزب بەردەوام درۆيەك هەيە دەيکات لەگەڵ خۆی و لەگەڵ بەرامبەرەکانيدا ساتێك دروشمێکی هەيە و ساتێکی تر دژی ئەو دروشمەی خۆی ڕەو دەکات.گاهێك دۆستی تۆيە و گاهێك دوژمن واتە بەردەوام ياريدەکات و بەدرۆ درێژە بەيارييەکانی خۆی دەدات. ئەم بارە دەروونيەی (بەختيار) بەو زمانە دەريدەبڕێت کە زمانێکی سادە و ئاسانە بۆ تێگەيشتن، بەڵام

---

[117]- سەرچاوەی پێشوو، ل101

[118]- بەختيار عەلی،وەڵام لەرۆژگاری ونبونی پرسيارردا،چا يەکەم،چاپخانەی قانع،سلێمانی 2003، ل148

هەمان باری دەروونی خۆی کە بێزارە لە درۆکردنی رەوشی سیاسی و خەڵك و... تاد لەشیعردا بەزمانێکی تر و لەفۆڕمێکی تردا دەریدەبڕێت و دەڵێت :

((من تێر بووم لەسەیر کردنی گەشبینە درۆزنەکان... غەمخۆرە درۆزنەکان... دڵسۆزە درۆزنەکان

وەرز بووم لەمەرهەمی درۆ لەئەجزاخانەی درۆدا

تێربووم لە ئیمانی درۆ لەژێر منارەی درۆدا

ئەی شاری درۆ، ئاسنگەرەکانت ئاسنی ساردی درۆ دەکوتن.دار بڕەکانی تۆ،بەدرۆ تەور لەم

باغە خەیاڵیە دەدەن.مەستەکانی تۆ بەدرۆ لەمەیخانەدا شەڕابی درۆ دەخۆنەوە

فەرمانبەرانی تۆ،تابۆی درۆی ئەم کێڵگانەیان پێیە.باجگرانی تۆ.بەقەپانی گەورە

خەرمانی درۆ دەکێشن...))[119]

گەر لەم پارچە شیعرە ورد بینەوە سەیر دەکەین هەمان هەستکردنی درۆینەی شتەکان،هەست پێدەکەین کە لە هەردوو بارەکەدا،بێزاری و بێ تاقەتی خۆی بەرامبەر بە گۆڕینی ڕوی راستەقینەی شتەکان دەناسینەوە.واتە زمان لە نێوان ئەم بارە دەروونیەدا،فۆڕمە جیاوازەکانی خۆی بەکار بردووە،لە یەکەمیاندا لەکۆمەڵە وشەیەکی گشتی و ئاساییدا.واتە زمان لە ئاستە کۆمەڵایەتیەکدا بەکار هاتووە.بەڵام لەدووەمیاندا کە شیعرە زمان لە ئاستە خودی و شیعریەکەیدا بەکار هاتووە و لەڕێگەی کۆمەڵە میتافۆر و کۆمەڵە وێنەیەکەوە،بێزاری خۆی لەسەر ئەو واقیع و بارە ناهەموارەی کوردستان دەربڕیوە.

(گەشبینە درۆزنەکان،غەخۆرە درۆزنەکان،دڵسۆزە درۆزنەکان) ئاماژەن بۆ سیاسی و کار بەدەستانی ئەم هەرێمە، کەبەردەوام خۆیان بەگەشبین و غەمخۆر و دڵسۆز و... تاد نیشاندەدەن،بەڵام شاعیر رووی ئەم درۆیە هەڵدەماڵێت و هەمان شت دووبارە دەکاتەوە، کەپێشتر لەچاوپێکەوتنەکەدا ئاماژەی بۆ دەکات.

پاشان درێژە بەبینراریەکانی خۆی دەدات و دەنووسێت :

((من تێر بووم لەسەیر کردنی بورجی درۆ،باغی درۆ

[119]- بەختیار عەلی،ئەی بەندەری دۆست،ئەی کەشتی دوژمن،ب چا،چاپخانەی کارۆ،پەخش و بڵاوکردنەوەی کتێبخانەی ئەندێشە،2009، ل51–52

من تێر بووم لەسەیری سوار چاکی درۆ،لەجەنگی درۆ

تێربووم لەسەیر کردنی ماسی درۆ لەناو حەوزی درۆدا))بریتر

جەنگی درۆ و سوارچاکی درۆ هەمان گۆڕین و یاریکردنی سیاسیەکانی ئێمەیە، هەمان گۆڕینی دروشم و ستراتیژەکانیانە،ئەوەی لەم شیکردنەوەیەدا بۆ ئێمە گرنگە فرەڕەنگی فۆڕمەکانی زمان و سایکۆلۆژیەتی زمانە،جا لەئاستە کۆمەڵایەتیەکەیدابێت یان لە ئاستە خودی و شیعریەتەکەیدابێت.گرنگ هاوبوونی زمان و دەروونە لەبارە تایبەت و ناوازەکانی ناخی مرۆڤدا.

---

[120]- سەرچاوەی پێشوو،ل52

تەوەری دووەم

سایکۆلۆژیەتی شیعر:

ئەگەر زمان دەریچەیەکی تایبەت بێت بۆ دەربڕینی دەروون.ئەوا ناتوانین شیعر بکەینە دەرەوەی ئەم هاوکێشەیە، چونکە شیعر هەموو چالاکیەکانی خۆی لەزماندا بەرجەستە دەکات.ئەوا بەم پێودانگە شیعریش وەك بوونەوەرێکی زمانی.خۆی بەهرەمەندەکات لەهەموو رەگەزەکانی دەروون بەڵکو زیاتریش لەمە جۆرێك لەشیعر هەیە کە کت ومت دەربڕی باری دەروونی مرۆڤە و دەتوانین لەرێگەی ئەو شیعرەوە هەنگاو هەڵنێین و لەباری دەروونی شاعیر بکۆڵینەوە و شارەزای خەیاڵ و بارە دەروونیەکانی بین.

خۆگەر بنۆڕینە کارەکانی فرۆید،ئەوا زۆر بەئاسانی ئەم رەوتە لە لێکۆڵینەوەکانیدا دەدۆزینەوە، کە فرۆید بەدوو ئاڕاستە کاریکردووە،یەکیان لەژیانی نووسەرەکەوە رۆشتۆتە سەر دەقە ئەدەبیەکان بۆ دۆزینەوەی ژیانە خودی و تاکە کەسیەکانی نووسەر لەناو پاڵەوان و کارەکتەر و نووسینەکانیدا بەگشتی.دووەمیان لەدەقی نووسینەکانەوە دەرچوونی هەبووە بۆ ناو ژیانی نووسەرەکان،هەردوو رێگاکەشی بەمەبەستی دۆزینەوەی باری دەروونی و کۆکردنەوەی زانیاری بووە لەسەر دەروون بەگشتی.

((ماموستای دەروونشیکاری نوێ فرۆید دانی بەوەدا داناوە کە ئەدەب کاریگەری زۆر هەبووە لەسەر بیرکردنەوەکانی.فرۆید لە هەفتا هەمین ساڵی لەدایك بوونیدا ئەوەی رەتکردەوە کە ئەو داهێنەری چەمکی (نەست)بێت و وتی (شاعیرەکان و فەیلەسووفەکان پێش من نەستیان دۆزیوەتەوە.ئەوەی من دۆزیومەتەوە رێبازێکی زانستیە بۆ لێکۆڵینەوە لەنەست)[١٢١]))

واتە فرۆید باش ئاگادارە لەدەرکەوتنی دەروونی لەکاری هونەری و دەقەکاندا،لەدێر زەمانەوە چونکە لەگەڵ پەیدا بوونی مرۆڤ دەروونیش دەستی بەدەرکەوتنەکانی خۆی کردووە لەکایە جیاوازەکانی ژیاندا.شیعریش وەك کایەك بەدەر نیە لەم رێسایە.دیارە کاتێك شیعر سایکۆلۆژیەن دەردەکەوێت خۆی لەبەردەم کۆمەڵێك کاری جیاوازدا دەبینێتەوە، کە نووسەران و رەخنەگران هەریەکەیان بەشێوازێك ئەم ئەرکەیان باسکردووە.واتە شیعر کاتێك پەیوەندی خۆی بەدەروونەوە درووستدەکات لەبەردەم کۆمەڵێك ئەرکدا خۆی دەبینێتەوە کە بەپێی بارە دەروونی و واقیعەکان جیاوازی لەخۆی دەگرێت،واتە

---

[121]– د.حسام الخطیب،الادب الاوروبی،ب ط،مکتبة اطلس،دمشق،1972، ص252

مەرج نیە یەك ئەرك هەبێت شیعر ئەنجامی بدات کاتێك سایکۆلۆژیەت دەست بەدەرکەوتن دەکات.حاڵەتی توڕەیی شاعیر شیعرێکی حەماسی و بەرگری دێنێتە ئاراوە کە ئەم ئەرکە لێرەدا زۆر جیاوازە لە حاڵەتی بوونی سۆز لەدەروونی شاعیردا کە پێدەچێت شیعرەکە پڕبێت لەبەخشین و ئاشتکردنەوەی شتەکان.هەر لەسەر بنەمای ئەم جیاوازیە رای جیاوازیش هاتۆتە ئاراوە لەنێوان رەخنەگران و بیرمەندانـدا.

((پەیوەندی هەڵچوونە شیعری و ستاتیکیەکان چییە بەهەڵچوونەکانی ژیانی واقعی و ئاسایی ئەم پرسیارە گرانە لەدێر زەمانەوە لە گفتوگۆی رەخنەگراندا بوونی هەیە لە(پاکبوونەوە)ی ئەرستۆ هەتا(سەرسوڕمان)ی لونیجنوس هەتا حاڵەتی رێگەپێدان و هاوکاریکردن لە زانستی دەروونی ریتشاردز،هەتا حاڵەتی ئەو پاڵەوانانەی کە هەڵگری چەپێنراوە جیاوازەکانن لای فرۆید))[122]

بەڵام فرۆید لەپاڵ ئەم کارەیدا هەندێك جار کۆمەڵێك ئەرکی دیکەی بەسەر شیعردا داباراندووە کە تاڕادەیەکیش پێکاویەتی،واتە بەپێی حاڵەتە دەروونیەکان و واقیعەجیاوازەکان ئەرك و ماناو بەهاکانی شیعریش بەپێی ئەم میتۆدە گۆڕانیان بەخۆیانەوە دیوە.هەر بۆیە لای فرۆید زۆر جار رووبەڕووی رای جیاواز دەبینەوە لەسەر شیعر و هونەر بەگشتی.

((داهێنانی شیعر وەك داهێنانی (نوکتە) وەهایە کە پشت بەنەست دەبەستێت، شیعر و نوکتە جۆرێك لە وزە دەبەخشن بەمانایەك لەماناکان.زۆربەی تەکنیکەکانی شیعر وەك تەکنیکی گاڵتە و خەونن کەدەبێت خۆی پێوەند بەکات بەجۆرێك لەراهاتنەوە فرۆید دەڵێت: کێش و رەگەز و درککردن و شێوازەکانی تری دووبارە کردنەوەی دەنگ و وشە لەیەکچووەکان لە شیعردا چێژ دەبەخشن))[123]

وێکچوواندنی شیعر و نوکتە و خەون و بەستنەوەیان بەنەستەوە هەروا بێ بنەماو لەخۆوە نیە لەهەرسێ بابەتەکەدا جگە لەئامادەگی دەروون بەگشتی.کۆمەڵێك رەگەزی دیکەش هەن بەشداری دەکەن لەم داهێنانەدا،وەك رەمز و خەیاڵ، کە شیعر و نوکتە هەردووکیان دوو دنیای رەمز ئامێزن.لەشیعردا لەنێوان دال و مەدلولدا بەجۆرێك لە جۆرەکان پەیوەندی ئاشنایەتی هەیە وەك کۆتری سپی و ئاشتی،شێر و ئازایەتی.بەڵام لەنوکتەدا دال و مەدلول دەبێت پێچەوانەی یەکتربن وەك دەرکەوتنی هەڵسوکەوتی منداڵانە لەپیاوێکی خانەدان و خاوەن پلەو پایەدا.واتە هەتا چەند دال و

---

[122]- ویلیام.ك. و ینمرات و کلینث بروکس،النقد الحدیث تاریخ موجز،الجزء الرابع،ت: د.حسام الخطیب،محي الدین صبحی مطبعة جامعة دمشق، 1976، ص251- 252

[123]- نفس المصدر السابق، ص 85

مەدلول دووربن لەیەکترەوە داهێنانەکە زیاتر خۆی دەسەپێنێ هەر بۆیە تاڕادەیەك پەیوەندی هەیە لەنێوان ئەم بابەتە لەیەك جیاوازانەدا،هەرچی شیعر و خەونیشە ئەوا دواتر بەپرشتی باسیدەکەن.ئەوەی لەم نێوەندەدا جێگەی بایەخە،بەخشینی جۆرێکە لەچێژ،جا چێژی شاعیر بۆخۆی بێت یان بۆ خوێنەر (وەرگر)بێت جیاوازی نیە گرنگ بەخشینی چێژە، ئەم جێژەش جێژێکی بایەلۆژی نیە، بەڵکو جێژێکی دەروونی و سایکۆلۆژیە.راستە شیعر وەك هەبوویەك ماددەیە و لەنووسیندا خۆی بەیان دەکات، بەڵام وەك خواردن و خواردنەوە نیە هەتا جێژی بایەلۆژی ببەخشێت بەمرۆڤ.بەڵکو زیاتر شیعر پەیوەندی هەیە بەهەستەوە، ئەم هەستەش هەستێکی دەروونیە و پەیوەندی خۆی زیاتر بەدەروون و رۆحەوە گرێ دەدات.بۆیە ئەرستۆ بە مایەی پاکبوونەوەی دەروونی دەزانی لەهەموو خەیاڵە ئاڵۆز و خراپەکانی مرۆڤ،بەتایبەتی تراژیدیا کە دەبێت ترس و بەزەیی ببزوێنێ لە مرۆڤدا هەتا ببێتە هۆی پاکبوونەوە و بەخۆدا چوونەوە.((هەروەکو بینیجان،تراجیدی هەرە تەواو ئەوەیە چنینەکەی دارژاوبێ،نەك سادە و دەبێ لاسای کردەوەی وابکاتەوە کەترس و بەزەیی بروورژێنێ، چونکە ئەرکی تایبەتی ئەم جۆرە تراجیدیە لەمەدایە))[124]

بەستنەوەی شیعر بەهەست و سۆز و دەروونەوە،زۆر جار ئەم پەیوەندیە گشتگیر دەکرێت بەسەر تەواوی شیعر و ئەدەبدا بەڵام ئێمە ئەوە ناکەینە رایەکی رەها و وەستاو، نەخێر شیعر هەمیشە هەوڵی خۆ دەرباز کردنی هەیە تەنانەت لەخودی خۆشی،واتە شیعر یاخییە و هەمیشە شۆرش دژی خۆی بەرپا دەکات.بەم حاڵە وادەکات کە ساتەکان و زەمان و سەدەکان تێپەڕێنێت و کۆ بەکۆ بڕوات بێ راوەستان و ماندوو بوون بەڵام بۆکاری لێکۆڵینەوە لەشیعر رووبەڕوو دەبینەوە لەگەڵ رایە کۆنکرێتی و گشتگیرەکان.

((مانای ئەدەب وا لێکدەدەنەوە کە شیکردنەوەی ژیان و دۆزینەوەی مانایە. ئەم دەرهێنان و دۆزینەوەیەش گەڕانەوەیە بۆ هێزی سۆز (عاتیفە) لەمرۆڤدا))[125]

ئەم رایە ئەگەر چی لاوازە سەبارەت بەپەیوەندی نێوان مانا و سۆز،بەڵام جۆرێك لەشیعر و لەئەدەب هەن خاڵی نین لەسۆز و خاڵی نین لەوەی بەسۆز و مرۆڤ شتەکان پێوانە بکات و بە کێشانەی سۆز شتەکان لێك بداتەوە.چونکە بەشێکی زۆر لەشیعردا سەروکاری لەگەڵ سۆزی مرۆڤدا هەیە.کە سۆزیش بۆخۆی بەشێکی چالاکە لەدەروونی مرۆڤدا.واتە دەروون بەڕێگاو بەشێوازی جیاجیا و هەر جارە و

124- ئەرەستۆ، هونەری شیعر (شیعر ناسی)،و: عەزیز گەردی،ب چا،چاپخانەی گەنج،خانەی چاپ و پەخشی رێنما،سلێمانی،2004،ل47

125- احمد امین،النقد الأدبی،ط الرابعة،دار الکتاب العربی،بیروت، 1967، ص40

لەرێگەی پێکهاتە و رەگەزێکەوە خۆی داوێتە ناو شیعرەوە.بەپێی ئەم میتۆدە شیعر و هونەر بەگشتی رەنگدانەوەی دەروونن وادەکەن دەروون بدرەوشێتەوە لەمەشخەڵەکانی خۆیاندا هەمیشە و دەم و سات دەروون بنووسنەوە بەشێواز و رێگای جیاجیا ئەم هەستە دەربڕن و عەینی بکەنەوە.لەڕاستیدا دەروون بەوەی خەسڵەتی درەوشانەوەی هەیە.خاوەنی کۆمەك و هاوکاریە بۆ شیعر،هەروەها بۆ بیرکردنەوە و خەون و هەموو چالاکیەکانی مرۆڤ بەگشتی.واتە دەروون یارمەتی لایەنی رۆحی مرۆڤ دەدات بەوەی هەڵدەستێت بەدروستکردنی وێنە و خستنە بەردەستی کەرەستەی دەروونی بۆ ئەوەی رۆح بتوانێت خۆی دابڕێژێت.هەروەها یارمەتی بیرکردنەوە دەدات بۆ نموونە کاتێك مرۆڤێك بیردەکاتەوە لەدروستکردنی شتێك کە لەسەری دابنیشێت.ئەوا دەروون کۆمەکی ئەم بیرکردنەوەیە دەکات بەوەی شتەکانی بۆ ئامادە دەکاتەوە کە ئەو مرۆڤە پێشتر ئەزموونی کردووە.بۆ نموونە بەردێك کە لەسەری دانیشتووە یان دارێك،هەتا ئەو وێنەیە ئامادە دەکات و دایدەهێنێ کە بیرکردنەوەکە لەخۆی دەگرێت ئەویش وێنەی (ئایدیا)ی کورسیە.

دواتر مرۆڤەکە بەپێی وێنەی (ئایدیا)ی کورسیەکە دەگەڕێت بەشوێن کەرەستەی گونجاو و کارەکەی دەخاتە بواری جێبەجێکردنەوە. ئەمەش بەشداریکردنی لایەنی بایەلۆژی مرۆڤە لەم کارەدا واتە سێ لایەن بەیەکەوە هاوکاری یەکتر دەکەن لەدروستکردنی کورسیەکدا.لایەنی عەقڵی و دەروونی و بایەلۆژییە.بەمەش گرنگی کۆمەکی لایەنی دەروونمان بۆ دەردەکەوێت لەچالاکیەکانی مرۆڤدا، کە هونەر و شیعر بەتایبەتی بەدەرنین لەم رەوشە.

((بەبڕوای سایکۆلۆژیستە نوێیەکان ناوچەی نەست کاری دیکەی هەیە ئەویش بەهەوێن بوونیەتی بۆ پێگەیاندن و بەرەو پێشبردنی وێنەو خەون و بیرکردنەوە کە بەرهەمی هونەریش خواردنی خۆی لێوە وەدەست دەهێنێت[126]))

گەر ئەم بنەمایە ببەینە ناو شیعرەوە و ئەوە رۆشن بکەینەوە کە چۆن دەروون و رەگەزە سەرەکیەکانی کۆمەکی شاعیر دەکەن لەسەر نووسینی شیعر،ئێمە ئەوە واز لێدەهێنین کە شیعر بەم میتۆدە گوزارشتە لە دەروون.زیاتر لەمەش کاتێك شاعیر دەنووسێت.ئەو کاتە یادەوەری زمان بۆ شاعیر ئامادە دەکات لەئاستە کۆمەڵایەتیەکەیدا و دواتر شاعیر ئەم زمانە تێك دەشکێنێت و لەئاستە خودی و شیعریەکەیدا دەریدەبڕێت.هەروەها یادگە یادەوەری دەخاتە بەردەستی شاعیر و خەیاڵیش شتەکان ئامادە دەکات.واتە لەسەر ئاستی زمان شاعیر تەنانەت پەیوەندی نێوان دال و مەدلول تێك دەدات و

126- روز غريب،تمهيد فى النقد الحديث،ط الاولى،دار المكشوف،بيروت، لبنان،1971، ص77

جارێکی تر بەسیستەمێکی تر کە شیعرەکە خاوەنیەتی دال و مەدلول بەیەکەوە دەبەستێت و ماناکان دەگۆڕێت.لێرەدا ئەو دەرچوون و بەزاندنی رابردوو لەشیعردا،دەروون ئەم کۆمەکە پێشکەش بە شاعیر دەکات لەگەڵ زۆرێك لەکۆمەکی تر کە دواتر بەوردتر باسیان لێوە دەکەین.بەختیار عەلی لە باسی زمانی شیعردا دەڵێت :

((وشە لەشیعردا هەمان ئەو شتانە ناونانێت کە زمان وەك سیستەمێکی ئاماژە ناویان دەنێت وشە لەشیعردا ئاماژەی نیە بۆ دەرەوە، بەڵکو ئاماژەیە بۆ ناوەوە،ئاماژەیە بۆ جووڵەی زمان بە ئاڕاستەیەك پێچەوانەی

مێژووی خۆی))[127]

شاعیر هەر دەبێت سەرەتا بەکۆمەکی یادەوەری ئاماژەکانی دەرەوە بزانێت،هەتا جووڵە و رەوتی خۆی بگۆڕێك بەئاڕاستەی پێچەوانەی ئەوەی لەیادگەدا ئامادەگی هەیە،لەپەیوەندی نێوان دەروون و شیعردا ئێمە بەشێوەیەکی گشتی زۆر بوار و دەلاقەی جیاوازمان کردەوە لەنێوان ئەم دوو چەمکەدا، کە بەپێی سروشتی هەردووکیان ئاوێزانی یەکتر بن و یەکتر دەنووسنەوە و یەك بۆ یەکیان دەبێتە بڵندگۆ بۆ دەربڕینی هاوارەکانی خۆی.جارێك شیعر بەگەرووی دەروون ئاوازەکانی خۆی دەچڕێت و جارێك دەروون بەگەرووی شیعر خۆی داوێتە ناو گەمە زمانەوانیەکانی شیعرەوە.

((ئەی وڵاتم... لەنابەینی پەنجەکانی تۆدا گەورە بووم

قەڵەمێکی بچکۆلەبووم... لەگیرفانەکانی تۆوە هاتمە دەرێ

سەرما شکستیکردبووم... کۆڵانەو کۆڵان دەگەڕام

بەڵام نەتدەبینم... ئەو مردوەت نەدەبینی کەدەمی پڕ بوو لەبەفر

فرمێسکەکانیشی وەکو تکەی مۆم... بەڕوومەتییەوە بەستبووی... نەتدەبینم

چەند بەسەر دەست و داوێنتدا شکامەوە/ بەددان بەڕەشەباکانتدا نووسام فڕیمنەدەن/ بەڵام وەکو

جلکێکی تەنك بەتەنافێکی بەرزەوە بابردمی و گوێت پێنەدام...))[128]

---

[127]- بەختیار عەلی،گەڕان بۆ ماناکانی دیکەی شیعر،گ رامان، ژ 72،2002،ل9

[128]- بەختیار عەلی،تاماتەمی گوڵ تاخوێنی فریشتە،ب چا،چاپخانەی رەنج،لەبلاوکراوەکانی نێوەندی رەهەند بۆ لێکۆڵینەوەی کوردی، 2006، ل332

لەم پارچە شیعرەی بەختیار عەلیدا گەر بنۆڕین خەمێکی سایکۆلۆژی ئامادەگی هەیە و هەر ئەم خەمەش پەنگی خواردۆتەوە لەدەروونی شاعیردا.ئەویش خەمی (هەست پێنەکردنە) لەلایەن خەڵکەوە.واتە مرۆڤ هەمیشە حەزێکی هەیە بۆ ئەوەی کەسانی دەورووبەری ببینن.جا لەهەر رێگەیەکەوە بێت.کە بێتە مایەی سەرنج راکێشانی کۆمەڵگا کاتێك شاعیر دەڵێت من قەڵەمێکی بچووك بووم مەبەستی ئەوەیە کە ئەو نەیتوانیووە لەبوارە واقعی و ژیانیەکانیدا وابکات بوونی خۆی بسەلمێنێت.بۆیە هانای بردۆتە بەر نووسین دیارە نووسین لای شاعیر جۆرێکە لەخۆ دروستکردن،رێگایەکی ترە بۆ ئامادەبوونەوە لەزەینی ئەوانیتردا.شاعیر بەم رێگایەدا دەڕوات و برینی ئەوەشی لەدەرووندایە کە نابینرێت.ئەگەرچی خۆی بەکوڕی وڵات و نیشتمانیش دەزانێت،بەڵام وڵات لەئاستی ئەم نەوەیەی خۆیدا بێ باکە و باکی نیە بەگریان و هاوارو فیغانەکانی،بۆیە ئەم هەستە بریندارکەرە هەڵدەگرێت لەناو خۆیدا و نایەوێت یاخی ببێت،بەڵام کاتێك دەزانێت مل کەچکردن بۆ ئەو هێزە کۆمەڵایەتی و سیاسیەی زۆرینەی خەڵك هەڵگریەتی بەجۆرێك لەجۆرەکان رازیبوونە بەمردن.هەربۆیە دواتر شاعیر دەڵێت:

((ناتوانم بەم جۆرە بژیم

بۆیە دەبێت. ئەم لەمپەرانە ببڕم و

شانازی بەیاخیبوونمەوە بکەم))[129]

شاعیر لەشیعردا یاخی دەبێت و هەموو شتەکان دەپشکنێ و رووی راستەقینەیان بەدیار دەخات و ئەو مانایانەیان لێدەستێنێتەوە کە لەواقعدا هەڵیانگرتووە. ئەمەش هەمان تێك شکان و خایبوونە لە خودی زمان و ئەو ئەرکەی کۆمەڵگا داویەتی بە وشەکان بۆیە لێرەدا دال و مەدلول هەمیشە دەگۆڕێن و مانای تر و واتای تر لەخۆیان باردەکەن کە دەبێت وابێت.چونکە ئەو مانایەی لەواقعدا هەڵیگرتووە هی خۆی نیە و پێچەوانەکەی راستە.

((ئەوانەی ئێستاکە تفەنگ بەڕووماندا هەڵدەبڕن

لەسالۆن و کتێبخانەکاندا... جگەرەمان لێقەدەغەدەکەن

ناهێڵن بچینە ئاهەنگ و سینەماکان

129- سەرچاوەی پێشوو،ل331

هەر ئەوانە بوون کە جاران گوڵ و بوکە شوشەیان پێبوو

منیش ئێستا ئەو گوڵ و بوکە شوشانەم دەوێت

لەمناڵیمدا... ژوورەکان زنجێکی ئێجگار گەورە بوون...))[130]

گەر ئەم قەسیدەیە تاوتۆی بکەین کە قەسیدەی ((نیشتمان))ە پڕە لەو سات و حاڵەتە دەروونیانەی کە شاعیر لەو کاتانەدا بەهۆی نالەباری کەش و هەوای سیاسی وڵاتەوە و نەبوونی ئازادی و بەزیندانیکردنی باخچە و شەقام و زانکۆ و... تاد.لەلایەن دەستەڵاتی تاکڕەوی ئەوکاتەوە،هەموو ئەمانە وەك کاردانەوە و خۆ بەتاڵکردنەوە لەم شیعرەدا،زۆر بەڕوونی بەرچاو دەکەون، کە شاعیر زۆر جار شتەکان دەشکێنێ و دووبارە سازیان دەکاتەوە.یاخود بارە دەروونیەکانی خۆی دەنووسێتەوە و جۆرێك لە بەتاڵ بوونەوە بەدەست دەهێنێ لەم شیعرەدا،هەروەها لەسەر بنەمای ئەو ناحەقی و ئاڵۆزیە دەگەڕێتەوە بۆ منالی و دەیەوێت هەمیشە منالْ بێت و لەگەڵ بوکە شوشە و هەڵمات و مەتارەی ئاو و موفەرکی چاوەزاردا بژیت و هەست بەم هەموو قەهرە نەکات.ئەرکی شیعر لەم قەسیدەیەدا مانای جیاواز وەردەگرێت ئەویش دڵدانەوەی شاعیرە لەلایەن خۆیەوە بەوەی کە کچ و شار و کۆمەڵگا و دەسەڵات و سیاسەت نایبینن و مافی نادەنێ،بۆیە شاعیر لەم شیعرەدا وەك بڵند گۆیەك هاوارەکانی دەروونی خۆی تیا دەنووسێتەوەو پەنجەرەیەك دەدۆزێتەوە بۆ بینینەوەی خۆی.لەپاڵ ئەمەشدا نایەوێت منداڵ بێت و کەس نەیبنێ بەڵکو دەیەوێت گەورەبێت، ئەم گەورە بوونەش هەستپێکردنە لەلایەن ئەویترەوە،واتە شاعیر گەمەیەك ئەنجام دەدات ئەویش ئەوەیە کاتێك ترس و دڵەراوکێ هەیە دەیەوێت منالْ بێت بۆ ئەوەی خۆی رزگار بکات لەو بارە ناخۆشیە بەهۆی منالێتیەکەیەوە،وەك دەڵێت :-

((دەلێمگەڕێ بابگەڕێمەوە منداڵیم/ بەدوای جلکی کۆن و سمێڵی دەستکردو تەباشیرە

بچکۆلانەکانمدا دەگەڕێم/ بەدوای ئەو جێگایانەدا دەگەڕێم کە سەنگ و بەردم تیاکردوون/

بەدوای فرمێسك و جنێوەکانمدا دەگەڕێم...))[131]

بەڵام کاتێك هەست دەکات بوونی نیە.ئەوا نایەوێت منداڵ بێت و دەیەوێت گەورەبێت گەورەیش لای شاعیر هەستکردنە لەلای ئەویترەوە بەئەم.هەروەك دەڵێت :

---

[130]- سەرچاوەی پێشوو،ل334

[131]- سەرچاوەی پێشوو،ل356

((ئیتر بەسە وەکو منداڵ سەرم نانێمە ناو کۆشم

وەکو منداڵ لەبەر ئاوێنەیەکی ڕووندا قژە تەڕە خوماوییەکەم

داناهێڵم

ناهێڵم کەس پێمبڵێت بۆ دەستەکانت وا گچکەن...))[یسمتر]

ئەم یاریەش یاریەکی سایکۆلۆژیە بۆ پاراستنی هاوسەنگی شاعیر لەنێوان هەڵچوونەکانی ناو واقیع و هەڵچوونە دەروونیەکانی خۆی، ئەم شیعرە شیعرێکی دەروونیە و شیعر لێرەدا سایکۆلۆژیەن خۆی دەنووسێتەوە.

---

[132]- سەرچاوەی پێشوو،ل337

تەوەری سێیەم

بەکاربردنی چەمکە دەروونیەکان

1_ هەست و شیعر :-

لە بەکارهێنانە جیاوازەکانی مانای هەستدا، ئێمە دەکەوینە بەردەم کۆمەڵێك پەیوەندی جیاواز لەنێوان هەست و شیعردا.ئایا شیعر هەستکردنە؟ ئەگەر شیعر هەستکردن بێت،ئایا هەست بەدیوی دەرەوەی شتەکان دەکات یان دیوی ناوەوە؟ ئایا شیعر پەیوەندی خۆی بەچی شتەکانەوە گرێدەدات؟ بەدەر لەم پرسیارانە ڕامان لەحاڵەتی هەست لەلای فرۆید ئەمەمان بۆ ئاشکرا دەبێت کە ئێمە دەکەوینە بەردەم دوو جۆر لە هەستکردن.کە هەردووکیان جۆرێکن لە ئاگایی مرۆڤ بەرامبەر بەخۆی و بە جیهان. جۆری یەکەمیان پەیوەندی شیعرە بەدەرەوەی خۆی.واتە پەیوەندییەکە لەئەنجامی بەریەککەوتنی شاعیر لەگەڵ دەرەوەی خۆیدا ئەم شیعرە دێتە ئاراوە.

((شیعر لەسەر هەستی شاعیر بەدەوروبەرەوە رادەوەستێت، کە ئاراستەی دەروون و گەردوونی دەکات بۆ دۆزینەوەی لایەنی هونەری و شاراوەیی هەردووکیان. ئەمەش وەڵامی ئەو هەستەی شاعیرە لەزماندا، کە زمانێکی وێنەییە.))سمسمتر

واتە شیعر لەم بارەدا خۆی بینادەکات لەسەر ئەو پەیوەندیانەی شاعیر هەیەتی بەدەوروبەرەکەیەوە، کە لەئەنجامدا کار و کاردانەوە دروست دەبێت و بەمەش شاعیر مۆڵ دەخوات لەسەر هەستەکانی خۆی جا یان ئەوەتا شتەکان وەك خۆیان هەست پێدەکات یاخود وەك ئەوەی خۆی وێنای دەکات.بەهەردوو

[133]- د.محمد غنيمى هلال،النقد الآدبى الحديث،ط الخامسة،مكتبة الانجلوا المصرية،1971، ص378

بارەکەدا جۆرێك لەهەستکردنی تێکەڵ هەیە، کە نەخۆی ساغ دەکاتەوە لەسەر داڕشتنەوەی شتەکان وەك خۆیان کە ئەمەش بەهەستەکانی وەك (بینین – بۆنکردن – تامکردن... تاد.) رادەوەستێت، نەخۆشی رادەگرێت لەسەر ئەوەی شتەکان وەك خۆی وێنا بکات کە لێرەدا (خەیاڵ) کارەکان رایی دەکات.بەڵکو لەم جۆرە هەستکردنەدا (خەیاڵ و هەستەکان) تێکەڵ بەیەکتر دەبن و یەك بۆ یەك دەبێتە کار گوزاری دروستکردنی وێنە و پاژە شیعریەکان.واتە هەستەکە کۆلاژێکە لەنێوان خەیاڵ و هەستە جەستەییەکانی مرۆڤدا بەڵام ئەکرێت ئەم دوو رەگەزە لەیەکتر دابڕێت و هەریەکەیان بۆ خۆیان بەتەنیا ببێتە چاوەی شیعر و ئەوەی هەستیە واقیع نیشانی ئێمە بداتەوە وەك خۆی، ئەوەشی خەیاڵیە لەناو فەنتازیا و نا واقیعەتدا درێژە بەکۆمەکی خۆی بدات بۆ لەدایك بوونی شیعر.بەڵام شیعریەتی شیعر هەمیشە لایەنگری خۆی بۆ تێکەڵکردنی رەگەزەکان و نزیککردنەوەی شتەکان لەیەکتر دووپات دەکاتەوە.واتە شیعر خوانە، بەڵام خوانی یەك شت و یەك رەگەز نیە بەتەنیا، بەڵکو خوانی هەموو ئەو شتانەیە کە دەکەونە سنوری هەستکردنی شاعیرەوە بۆ شتەکان.واتە شیعر هەر شتەکان ئاشت ناکاتەوە، بەڵکو ئەو پەیوەندیە ژێرەوانکێیەی نێوان رەگەزەکانی ناو مرۆڤیش وەك (خەیاڵ – یادەوەری – هەست -... تاد) دەدۆزێتەوە و هارمۆنییەتی ئەو رەگەزانە وەك ئاوازێك بۆ کۆبوونەوەیان دەژەنێت، بەمەش شیعر بانگهێشتی شتەکانە بەڵام نەك بۆ بەگژداچوونەوە سڕینەوەیان بەڵکو بۆ درەوشانەوە و بەهێزکردنیان.

((شیعر هێرشی هەستە لەمەیدانی خەیاڵ تێگەیشتنی هێرش لەمەیدانی جەنگ و مەیدانی خەیاڵ دوو تێگەیشتنن کە دەشێ یەکەمیان بە وزە بەرجەستەکانی زمان پەیوەست بکەین،بەڵام دووەمیان بۆ ئەو وزە خەفەکراو و متبوانە دەگەڕێتەوە کە لەمەیدانی خەیاڵ مەیدانی ئازادی جوڵە دەکەن))[134]

ئەگەر چی ئەم جۆرە لەهەستکردن بۆ خۆی زیاتر هەستە جەستەییەکان تیایدا چالاکن،بەڵام لەباری دانەوەی ئەم هەستە بۆ دەرەوەی شاعیر خەیاڵ بەشداری ئەم گەڕانەوەیە دەکات و گۆڕانکاری دەکەوێتە ناو شتەکانەوە. ئەویش گۆڕینی هەستە بۆ نەست.چونکە هەست نەستی دەبێتەوە لەو بارەی مرۆڤدا.

لەپاڵ ئەم جۆرەدا جۆرێکی تر لەهەستکردن هەیە لەمرۆڤدا، کە تەواو ناوەکیە و ئەم هەستە ئاڕاستەی ناوەوە دەکرێت،واتە هەستێك نیە بۆ دەرەوە ئاڕاستە کراو بێت، بەڵکو هەستێکە ئاڕاستەکەی بۆ ناو مرۆڤ خۆیەتی و شاعیر کاتێك قسە لەسەر شتەکان دەکات،ئەو شتانە ئەو کەرەستە و فۆڕم و زمانی بەکاری دەهێنێ سەر بەجیهانی ناو خۆیەتی شتانێك نین کە دانەی جیهانی دەرەوەی شاعیر بن، بەڵکو

134- عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا،دەنگدانەوەی شیعر، گ– کاروان، ژ177، 2003، ل79–80

جیهانی ناوەکی خۆی دەگوازێتەوە.شاعیر هەستە ناوەکیەکانی خۆی دەنووسێتەوە کە بەتەنها لەسەر ئاستی جۆری زمانەکە وەك کوردی کە شاعیرێك بەکوردی شیعر دەنووسێت،تەنها لەو ئاستەدا پەیوەندی هەیە لەنێوان ئەو دوو جیهانەدا.وەگەرنا پێکهاتە و شوێن و زەمەن و کاراکتەری ناو هەردوو جیهانە لەسەر ئاستی بینرا و نەبینراو مانا و میتافۆر تەواو جیاواز و جودان.

((بواری شیعر هەستکردنە، جا ئەم هەستە کاریگەری بێت لەئەزموونی خودی خۆی کە پێگەیوە لەئەنجامی دۆزینەوەی لایەنێك لەلایەنەکانی دەروون،یان ئەزموونی خۆی لەگەڵ مەسەلە گەردوونیەکاندا.یان کێشەیەك لەکێشەکانی کۆمەڵگا، کە رەنگدانەوەی هەیە لەسەر هەست و ئیحساسەکانی شاعیر))[135]

ئەزموونە دەروونیەکان.کۆمەڵێك ئەزموونی خودی و تاکە کەسین کە بەس شاعیری خۆی دەچێتە ئەو شوێنەو هەر خۆی دەتوانێت لەوێ ئامادەگی هەبێت،ئەو شوێنەش جۆرێکە لەحیکایەتی شاعیر لەگەڵ خۆیدا،ژیانێکە کەخۆی و خۆی،بەیەکەوە قسەو باس و رووداوی جۆراو جۆریان هەیە. ئەم ژیانە زۆر جیاوازە لەو ژیانە دەرەکیەی شاعیر هەیەتی.شاعیر لەئاستی زمانە کۆمەڵایەتیەکەیدا مامەڵە لەگەڵ رووداوەکانی دەرەوەی خۆی دەکات کە زیاتر (گفتوگۆ) بەرهەم دێت.بەڵام لەو ژیانە ناوەکیەدا هەستێکی شعوری ئامادەگی هەیە کەزیاتر (مۆنۆلۆگ) فەراهەم دێت. ئەم هەستە ناوەکیە زیاتر مامەڵەی مامەڵەیەکی میتافیزیکی و سەر و هەستیە لەگەڵ شتەکاندا،هەر بۆیە لەم جۆرە لەشیعردا زیاتر مانا خۆی داوێتە ناو شیعرەوە وەك لەوێنە.

بەڵام ئەمە بەو مانایە نیە کە خاڵیە لەجوانی، بەڵکو جوانی خۆی لەوەدایە شتێکی نەبینراو نەبیستراو تام نەکراو دەخاتە بەردەمی ئێمە و هەستێکی باڵایانەی سەر و هەستیە لەناوەوەی خۆیدا.

((دەقی ئەدەبی واتە گەڕان و لێکۆڵینەوە و دیاریکردنی هەموو ئەو هەست و ئاگاییە و چێژەیە بەهۆی هەستیارە باڵاکان وەریدەگرین و تێدەگەین و رێژەی جوڵانەوەی وەتەرەکانی هەستیارە بەرزەکانی مرۆڤ رێژەی جوانی بابەتەکە دیاری دەکەین))[136]

---

[135] - د. محمد غنیمی هلال،النقد الآدبی الحدیث،ص377

[136] – یوسف عوسمان حەمەد،چەند وێزگەیەکی سایکۆلۆژی،چا یەکەم،چاپخانەی ئۆفیسی تیشك،سەنتەری روناکبیری هەتاو، ب سال،ل66

واتە جوانی ئاڕاستەی خۆی وەردەگێڕێت لەوەی هەستە جەستەییەکان هەستی پێدەکەن، بەڵکو لێرەدا خودی ماناو هەستێکی ناوەکی پەتی بەرجەستە دەبێت، کە جوانی کەشفکردن و دۆزینەوە و وردبوونەوەیە لەئاستە میتافیزیکیەکەیدا نەك واقعی و هەستەکیەکەیدا.

((ئەوەی گرنگە لێرەدا تێبگەین وشەی ((جیهان)) ئەو جیهانەی کە شاعیر تێکی دەدات یان یاسای بۆ دادەنێت جیهانی دەرەوە نیە، بەڵکو جیهانێکی زمانەوانیە،دواجار یاسا شکێنی جیهان لەیاسا شکێنی ناو شیعر جیانابێتەوە،یاسا بەخشین بە جیهان لە یاسا بەخشین بەزمان جودا نیە،ئەو جیهانەی کەشاعیران یاسا دانەرینی جیهانی ژیانی واقیعی و ژیانی رۆژانە نیە، بەڵکو وێنەیەکی جیهانە لەو دیو ئەو واقیعەوە دەست پێدەکات))[137]

جیهانی پشت واقیعەکان و هەستکردن بەو ژیانە کە لەودیو ژیانی واقیعەکەوە خۆی دروستدەکات جۆرێك لەکێشە لەگەڵ خۆیدا باردەکات،ئەویش گەڕانە بۆ ژیانێکی تر لەژێر رۆشنایی واقیع،یان هەروا ئەو ژیانە خۆی بوونی هەیە؟ واتە ناشرینەکانی واقیع وادەکات بیر لەجوانی بکەینەوە.یاخود جوانی بۆخۆی رەهایە و بوونی وابەستە نیە بەبوونی واقیعەوە؟بەمانایەکی تر هەستکردن لەواقعدا هەستی ژیانێکی تر دەوروژێنێ.ئەوەی لای بەختیار عەلی هەیە،واقیع دەلیلی ئەو ژیانەی ترە و جیهانی ناوەوە ئەنجامی راکردنە لەجیهانی دەرەوە،بۆیە جۆرێکی تر لەهەستکردن دێتەئاراوە.پەیوەندی نێوان شیعر و هەست پەیوەندیەکی ئاڵۆز و تەم و مژاوییە، چونکە هەستکردن بۆخۆی وەك چەمکێك هەڵگری ناروونی و نارۆشنیە لەخۆیدا،هەر بۆیە کاتێك دەبێتە شتێك ئەو شتەش ئاڵۆزی بەخۆیەوە دەگرێت.کە ئەمەش تارادەیەك دەگەڕێتەوە بۆ کەم ئاستی تێگەیشتنی ئێمە لەبەرامبەر ئەم چەمکەدا، ئەم هەستەش کە بەشیعر دەردەبڕێت لەراستیدا هەستێکی هەڵچوو و پێگەیوە بۆیە شاعیر ناچارە لەشیعردا دەیببڕێت.

((شاعیر لەڕێگای وشەوە تەعبیر لەحاڵەتی هەستی هەڵچووی خۆی ئەکات بۆیە شاعیر ئەبێت هەموو کاتێك ئاگای لە وشەبێت و زۆرتر بە دوای وشەی ئیلهام بەخشدا بگەڕێت))[138]

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا،بەگەڕانەوە بۆ رایەکانی فرۆید کاتێك باسی (هەست) دەکات واباسی دەکات کەهەستیەتی شتەکان، واتە ئاشکرابوونیان.واتە کاتێك رەوشەکانی ناو مرۆڤ رووەدەن و دەست

---

[137]- بەختیار عەلی،گەڕان بۆ ماناکانی دیکەی شیعر، گ – رامان،ژ72، 2002، ل16

[138]- د.پەرێز سابیر،رەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێ کردنەوەی شیعر، چا یەکەم،دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس،هەولێر، 2006، 2006، ل147

بەدەرکەوتن دەکەن لەناو مرۆڤدا،تائەو کاتە ئەوبارە دەروونیانە شاراوەن و نەستین کە دەرنەکەوتوون لە ناوچەی هەستی مرۆڤدا،واتە نەبوونەتە هەستی،بەلام کاتێك هەست پێدەکرێت ئەو کات جۆرێك لەئاگایی دروست دەبێت بەرامبەر بەو رووداوانە،بەو مانایەی شیعر بۆخۆی جۆرێکە لەهەستکردن،واتە شیعر هەستێکی ناوەکی بالایە کەتوانای کەشفکردن و پەیبردنی هەیە بەشتە زۆر ناوەکی و تایبەتیەکانی شاعیر. چونکە بەتەنها شیعر ئەو مافەی هەیە کەبێ لێپرسینەوە تەواوی دەهلیزە تاریك و نوتەکەکانی شاعیر بپشکنێ و لەگەڵ خۆیدا خۆی و ئەو شتانەش کە تووشی دەبن رۆشن بکاتەوە.بەمەش شیعر پایەی هەستێکی بالا وەردەگرێت لەمرڤدا، کە شاعیر دەتوانێت لەرێگەی شیعرەوە زانیاری دەست بکەوێت لەسەر رەوش و بارودۆخی ناوەکی خۆی.

((شیعر دەرکەوتەیەکی فەردییە،بەمانایاکی تر،سەروکارێکی زۆری لەگەڵ خوددا هەیە[139]))

هەر بۆیە سەیر دەکەیت بەشێکی زۆر دەروونناسان، ئەدەب دیاریدەکەن لەسەر خوێندنەوەی کەسایەتی و هەوڵدان بۆ ناسینی جەوهەری مرۆڤ، چونکە ئەدەب هەر ئەوە نیشانی مرۆڤ نادات کە کەسەکە هەیەتی و خاوەنیەتی بەڵکو ئەو بیرکردنەوە و پلانانەش دیاریدەکات کە مرۆڤەکە دیاریدەکات بۆ ئایندەی ژیانی خۆی.واتە شیعر هەر باسی ئێستای شتەکان ناکات، بەڵکو باسی ئەوەش دەکات کە لەمەودوا دێتە ئاراوە و دەبێت.ئەرستۆ دەڵێت :((ئەرکی شاعیر ئەوەنییە باسی ئەو شتە بکا کەبەڕاستی رووی داوە، بەڵکو ئەرکی ئەوەیە باسی ئەو شتە بکا کە دەشێ رووبدا))[140]

تەنانەت ئەرەستۆ جیاوازی شیعر و مێژوو بەوە لێکدەداتەوە، کە شیعر باسی دەبێتەکان دەکات و مێژوو باسی بووەکان دەکات.نەك جیاوازیەکە بگەرێتەوە بۆ ئەوەی مێژوو بە پەخشان بنووسرێت و شیعر بەزمانێکی تر.واتە ئەرەستۆ رۆحی شیعر لەوەیدا دەبینێ کە هەمیشە وەك جۆرێك لەپێشبینی و ئامادەکردنی ئایندەیە لەئێستای شاعیر و شتەکاندا.بەجیاوازی هەموو هەستکردنەوەکانەوە،یەك رووتەختی گشتی هەیە کە هەموو تێرمەکان لەخۆیدا کۆدەکاتەوە ئەویش ئەوەیە شیعر خۆبەخۆ و تەنیا ئەو هەستە گشتیە بالایەیە، کە هەستەکانی دیکە دادەپۆشێت و هەموو ئەوانی دیکە لەرێگەی ئەمەوە خۆیان ئاشکرا دەکەن کە دەتوانین بڵێین (هەستە شیعر) و وەك جۆرێك لە شیعر ناوزەندی بکەین.

((ئەی ئاگر.....

139- بەختیار عەلی،گەڕان بۆ ماناکانی دیکەی شیعر، گ– رامان،ل71، 2002، ل15

140- ئەرەستۆ، هونەری شیعر، و: عەزیز گەردی،ل37

من لەسەروو هەستەوە هێلانەم دروستکردووە.

لەسەروو رامانەوە باسم لەتێفکرین کردووە

لەسەروو خوداوە باسم لەمەزنی

لەسەروو مرۆڤەوە باسم لەژیان کردووە.

من لەجنسی ئەو جەستانە نیم ئاگر بمسووتێنێت...))[141]

هەستکردن بەئاگر لەم شیعرەدا هەستکردنێکە کە تێکەڵە لەنێوان خەیاڵ و هەستە جەستەیەکاندا.شاعیر بەهۆی هەستە جەستەیەکانەوە ئەوەی زانیوە کە ئاگر دەسوتێنێ،بەڵام بەهۆی خەیاڵەوە، ئەم هەستە دەبەزێنێ و لەخەیاڵدا هەست دەکات ئاگر ئەو ناسوتێنێ، بەڵکو ئەو لەبەر ئەوەی چۆتە سەر و هەستەوە، بۆیە هەست بەسووتانی ئاگر ناکات و ئاگر مانای تر وەردەگرێت و مانا خۆی دەخاتە پێش هەستەکانەوە،بۆیە ئاگر رێگەیەکە بۆ نیشاندانی رووناکیەك لەودیو خۆیەوە.

((من لەروناكییەك دەدوێم لەودیو ئاگرەوە دەست پێدەكات

لەخۆڵەمێشێك دەدوێم پێش بڵێسەكان كەوتووە.

ئەوانەی بەم ئاگرانەش دەسووتێن جەستە درۆزنەكانن....))[142]

واتە لای شاعیر جەستە لەجەوهەردا،نزیکی و هاوشانی هەیە لەگەڵ ئاگردا،ئاگر جۆرێکە لەمانا و نیاز بۆ جەستە،بەڵام جەستە درۆزنەکان ناتوانن ئەم دۆستایەتیەی ئاگر بدۆزنەوە،بۆیە دەسووتێن.چونکە ناتوانن قانونی ئاگر بزانن زانینی ئەوان بەهەستەکانە بۆ ئاگر، بۆیە هەمیشە لەنێوان هەستەکان و ئاگردا سووتان هەیە،بەڵام کاتێك خەیاڵ ئامادەدەبێت لەنێوان جەستە و ئاگردا مانا و هاورێیەتی و بەخشین هەیە نەك سووتان و پوکانەوە و هەڵپروکان. ئەم هەستکردنەش بەشداریکردنی هەستی دەرەوە و ناوەوەیە لەکاتی مامەڵەکردنی شاعیر لەگەڵ ئاگردا،بەجۆرێك هەست و خەیاڵ پێکەوە و بەهاریکاری یەکتر نزیك بوونەتەوە لەئاگر.بۆ هەستی ناوەکی پەتیش کاتێك شیعر خۆی دەبێتە هەست و جۆرێك لەئاگایی شاعیر دەنووسێت:

((من هەندێك وشە لەخۆمدا دەبینم، کەلەمێژە دەسووتێن و نابن بەخۆڵە مێش.با

141- سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە

142- سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە

وشەکان بسووتێن و تەواوبن،ئەوەی تەواو نابێت ڕەگی وشەکان و تۆوی ڕەشی ڕستەکانە لە

خوێنمدا کە ئەبەدیە.ئەوەتەی هەم هەندێك گەڵا لەباغی خۆمدا دەبینم کەپاییز

دەستی پێیان ناگات.هەندێك گوڵ دەبینم نامرن... منیش تەواو نابم؟ نا...من

دەمرم و ئەم هاوارەی ناو ڕۆحمە نامرێت و دەڕوات و ئەبەدییە.هاوڕێم...))[143]

شاعیر لەڕێگەی ئەم شیعرەوە،زانیاریەکمان دەداتێ لەسەر خۆی، ئەویش باوەڕبوونیەتی بەهێزی خۆی کە هێزێکی نەمر بوونی هەیە لەناویدا ئەگەر هەمووشتەکان و هەموو لایەنەکانی ژیانی پڕبێت لە مردن و بێدەسەڵاتی و بچوکی و کەم بایەخی لەبەرامبەر ئەوانیتردا، بەڵام شتێك هەیە دەسەڵاتێك و وزەیەکی شاراوەی هەیە، کە وادەکات هەندێك وشەی لەیاد نەچنەوە، هەندێك گەڵای هەیە کەس ناتوانێت دەستی بۆ ببات، شوێنێك هەیە دەسەڵاتی بەسەر هەموو شتەکان هەیە و وەك فەرمانڕەوایەکی بەهێز فشاری گەورە گەورەی هەیە. ئەم هێزەیە ئەم هیوا و بڕوا بەخۆبوونەیە کە وادەکات شاعیر لەگەڵ ڕۆژگارە سەخت و دژوارەکاندا، لەگەڵ ساتە بزر بووەکاندا هەمیشە هەبێت. هاوارێکی ئەبەدی هەیە لەشاعیردا ئەیژێنێت و جیای دەکاتەوە لەخەڵکی تر. وادەکات وەك قۆزاخەیەك هەم بپارێزێت و هەم دەسەڵاتیشی هەبێت بەسەر ئەوانیتردا.

ئەم زانیاریە گرنگە بۆ ناسینی بیرکردنەوەکانی شاعیر و تێگەیشتن لەم شیعرە و دوور لەمانەش ناسینی بەشێك لەکەسایەتی شاعیر، کە ئەم هێز و ئەم باوەڕەی شاعیر بەنەمری ئەو هێزەی خۆی، دوو ڕەهەندی گەورەمان دەخاتە بەردەم، یەکەمیان بوونی هیوایەکی گەورە لەناخی شاعیردا، کە وزەی دەداتێ بۆ بەردەوامبوون لەسەر ژیان و نووسین بەگشتی. ڕەهەندی دووەمیان جۆرێك لەسەرسامبوونی شاعیر بەخۆی و بەوەی لەشوێنێکدا بوونێکی ڕەهای هەیە، کە ئەم هەستە لایەنی ئیجابی هەیە ئەویش بەخشینی ئەو هیوا گەورەیەیە بۆ بەردەوامبوونی مرۆڤ لەژیان و درێژەدان بە ململانێیەکانی. لایەنی سەلبیشی ئەوەیە جۆرێك لەکوێربوون دەخاتەوە کەمرۆڤ نزیك دەکاتەوە لە تاکڕەوی و تاك ڕەهەندی و تاك جەمسەری لەبڕیار و هەڵوێست و نووسیندا. ئەمەش وادەکات مرۆڤ یەك بنەمای هەبێت و پراکتیزەی بکات لەسەر فرەڕەنگی شتەکان و بیرکردنەوەکان.

[143]- بەختیار عەلی،ئەی بەندەری دۆست،ئەی کەشتی دوژمن،ل58

گۆران :

یەكێك لەتایبەتمەندییەكانی گۆران لەگەڵ شاعیرانی تردا ئەوەیە گۆران زیاتر بە هەستەكانییەوە پەیوەستە بە تایبەت هەستە جەستەییەكانی. واتە مامەڵەكردنی گۆران لەگەڵ هەست و دەوروبەرەكەیدا لە سەر ئاستی هەستە بە دیوی دەرەوەی خۆی، بەڵام نەك هەستێك سادە و راگوزەر نەخێر، بەڵكو گۆران بەئامادەبوونێكی وەها ئامادەیە لە واقیعدا كە ورد و درشتی شتەكان دەبینێت و لە هیچییان بوار ناخوات. ئەمەش پەیوەستی گۆرانە بە دنیاوە و ئامادەگی ئەوە لە سە ر شانۆی ژیان. هەربۆییە سەیر دەكەیت گۆران توانییویەتی وەك فەرهەنگێكی وشە ناوی هەموو ئەو كەرەستەو شتانە بپارێزێت كە هەبووە، چونكە شتەكان كاتێك دەردەكەون بۆ مرۆڤ، كە مرۆڤ لەجیهانی هەستی خۆیدا هەستییان پێ بكات. ئەمەش بەو مانایەنا كە بوونی شتەكان وابەستەن بە هەستكردنی مرۆڤەوە نەخێر، بەڵكو دەركەوتنیان بۆ مرۆڤ وابەستەی ئەو هەستكردنەی مرۆڤە ئەوجا ئەو شتە خۆی دەردەخات بۆ ئەو مرۆڤە و ئەویش ناچارە بەزمان گوزارشت لەو بارە یان ئەو شتە بكات.

((زۆر قژی زەرد سەرنجی راكێشاوم　　　زۆر چاوی شین داویە پرشنگ لەچاوم
شان و مل و گەردنی رووتی بێگەرد　　　سنگی نەرم و مەمكی قوتی توند وەك بەرد
بەژن و باڵای كەڵەگەت و شۆخ و شەنگ　　　لەشولاری كەمێك گۆشتن كەمەر تەنگ
پێستی سپی بەخوێنی گەش مەیلەوئاڵ　　　كوڵمی قەڵەو چەناگەی ناوەراست چاڵ
دەم و لێوی وەك گوڵی بەربەیانی　　　ئەمانە گشت گەلێكی تریش جوانی
هەمووم دیون كاریان كردۆتە هەستیم　　　سەردەمێكی عومرم بوونە هۆی مەستیم))[144]

هەموو ئەم وەسفە وردانە ئاگایی گۆرانمان بۆ دەردەخات ئەم ئاگاییە وادەكات كە زۆر شت هەن لە دەوروبەری ئێمە گوزەر دەكەن، بەڵام بە هۆی ئەوەی هەستە جەستەییەكانمان چالاك نین و زیاتر وابەستەی شتی دیكەین نەمان توانییوە وەك شاعیران هەستێكی قوڵ و ناسكمان هەبێت. گۆران لەم شیعرەدا بە راشكاوی دەڵێت ((هەمووم دیون كاریان كردۆتە هەستیم)) واتە هەستی گۆران وابەستە بووە بەو شتە بچوكانەی مرۆڤی ئاسایی بایەخیان پێنادات. بەڵام زۆر وابەستەبوون بە هەستەكانیشەوە وادەكات مرۆڤ گەلێ جار لە شتی تر و دنیای دیكە خافڵ بێت هەروەك گۆران دەڵێت

144 _ عەبدوڵڵا گۆران، دیوانی گۆران، چا3، بلاوگەی بانیز، تاران، 1386، ل66

((سەردەمێکی عومرم بوونە هۆی مەستیم)) بەو مانایەی ئەم یارییە جۆرێکە لە مەستیش وەك بێ ئاگایی لە دنیا و پارەو سەر وەت و سامان و زۆر شتی دیکە. بۆیە سەیر دەکەیت شاعیران بەوەش کە هەستیان بە هێزە، بەڵام هەمیشە کەسانی دوورە کۆمەڵگا و خەڵکن و کەمتر گرنگی بەو شتانە دەدەن، کە خەڵك پێوەی سەرقاڵن .

((بەرەنگی زەرد و شێوەی دەست و شمشاڵی کزا دەروێش

حەزم کرد بەستەیەك ببیەم سەراسەر حوزن و ماتەم بێ

لەسیماتا بەدیم کرد هەیکەلی عومرێکی حەسرەتکێش

وەها دیارە کەبەختت ئاشیانی بولبولی خەم بێ))[145]

گۆران هەربەوەندە ناوەستێ کە شتەکان وەك خۆی وێنا بکات بەڵکو بۆ تێگەیشتن لە دیوی ناناوەوەی شتەکانیش هە پشت بە بە هەستەکانی دەبەستێت بەجۆرێك لە رێگەی هەستەکانەوە دەیەوێت بزانێت ماناو مەبەست و ناوەرۆکە ئەو شتە چی لە خۆیدا هەڵگرتووە،((لەسیماتا بەدیم کرد هەیکەلی عومرێکی حەسرەتکێش)) ئەم بەیتە ئاماژەیەکی قوڵە بۆ ئەو هەستە باڵاییەی گۆران بۆ شتەکان. (لەسیماتا بەدیم کرد) لەم گوتەیەوە دەرواتە ناو ناخی ((دەروێش عەبدوڵلا)) و هەموو ئەو عومرە درێژە دەبینێت کەئەم پیاوە بە دەردەسەری و قوربەسەری بردوویەتە سەر. ئەمەش بەڵگەی سۆز و بەزەیی گۆرانە بۆ کەس و بۆ شتەکان .

2- نەست و شیعر :-

ئەگەر شیعر بۆ خۆی ئەندامێکی چالاکی ناوچەی هەست بێت ئەوا هەر دەبێت بەدرەوشاوەیی و دەرکەوتوویی بوونی هەبێت.واتە شیعر لایەنی بەدەرکەوتووە لەرەگەزە دەروونیەکاندا، بۆیە دەبێتە دانەیەکی زیندوو لەسەر رووتەختی هەست.مامەڵەکردنی شیعریش لەگەڵ هەریەکێك لەرەگەز و تەرزە دەروونیەکان هەمیشە بەشی دیاری ئەو تەرزە بۆ خۆی دەبات. یان بابڵێین شیعر لایەنە ئامادەبووەکەیە، بەڵام رەگەزەکە بۆ نموونە وەکو نەست بەشی نادیاری ئەو شیعرەیە، واتە لەجیهانی ناوەکی شیعردا،دوو رەهەندی گەورە بوونیان هەیە، کە یەکەمیان نادیارە و لەرێگەی رەهەندی دووەمەوە کە دیارە بەدەردەکەوێت. ئەمەش بەو مانایە نا کە نادیار و دیارەکە بزربن لەیەکتریدا،بەو مانایەی کە نادیارەکە بتوێتەوە لەناو دیارەکەدا، واتە نەستەکە بەتەواوی بزربێت لەناو

[145] _ سەرچاوەی پێشوو، ل111

شیعرەکەدا،یاخود لە (زمانە شیعریەکەدا) نەخێر...! بەڵکو نەست هەر دەمێنێت بەڵام بەهاوتەریبی لەگەڵ بەشە دیارەکەیدا ئەم بەشە دەتوانرێت بەتەنیا مامەڵەی لەگەڵ بکرێت وەك مامەڵەکردنی بونیادگەراکان لەگەڵ دەقدا.دەشتوانرێت مامەڵە لەگەڵ بەشە نادیارەکەی دیارەکە بکرێت،وەك میتۆدی رەخنەی دەروونی و دەروونشیکاری کە ئێمە پەیڕەوی دەکەین.هەرچی خاڵی بەهێزی ئەم پێك بەستەیە ئەوەیە،دیار نادیار بەرجەستە دەکات و نادیاریش دیار ئاڕاستە دەکات.زیاتر لەمەش شیعر خواردنی خۆی لەنەستەوە وەدەست دەخات.

((هەموو تەرزە فکریەکان لەناوچە قوڵەکانی نەستەوە دیار دەکرێن و دەست پێدەکەن ئەو ناوچەیەش ئەو شوێنەیە کەبوونمان تیایدا هەڵدەگۆزرێ لەگەڵ ورووژاندنە نادیاریەکانی هەڵسوکەوتەکانمان))[146]

لێرەدا نووسەر (نهاد التكرلي)هەموو بیرکردنەوە و هەڵسوکەوت و بوونی مرۆڤیش بەیەکەوە دەگەڕێنێتەوە بۆ کاریگەری و دەسەڵاتی هەیمەنیەتی نەست، هەروەها ورووژانەکان بەنەستەوە گرێ دەدات.واتە نەست ئەو بەشە شاراوە و پەنهانەیە کە بۆ هەمیشە ئامادەگی هەیە لەناو بەشی دیاری کارەکانی مرۆڤدا،وەك کردار و نووسین و چالاکی و خەون و... تاد.

هەرچی رەخنەی دەروونشیکاریە،نیازی نزیك بوونەوەی لە دەق ئەوەیە،لەناو ئەو بەشە دیارەدا بەشە نادیارەکە بدۆزێتەوە و پەردەی لەسەر هەڵماڵێت، کە لەپەیوەندی نێوان شیعر و نەستدا،شیعر دەبێتە دەرکەوتە و دەرەوشانەوەیەکی نەست لەخۆیدا و بۆ گەیشتنە بۆ ماناش. ئەم رێگەیەش فرەمانایی دەخاتە ناو چوار چێوەی مردنەوە، چونکە لەم جۆرە گەڕانەوەدا،دوا مانا و دوا بنبەست بەدەست رەخنەگرەوە دێت و ئاماژەکانی ئەم بەشە نادیارە،وەك رێنیشاندەرێك رەخنەگر دەباتەوە ناو جیهانە نادیارەکەوە و ئیتر کاری ئەو تەواو دەبێت. ئەمە یەکێکە لەو کۆڵەکانەی ئەم میتۆدە خۆی پێ راگیر دەکات.

((رەخنەی دەروونشیکاری لەسەر ئەوە دەڕوات و ئامانجی ئەوەیە نهێنیەکانی نەستی نووسەر دەربخات، پاشان نەست شرۆڤە بکات بەهۆی دەرکەوتە و جێ پەنجەکانیەوە.))[147]

---

[146]- نهاد التكرلي،اتجاهات النقد الآدبي الفرنسي المعاصر، ب ط،منشورات وزارة الثقافة والفنون،دار الحرية للطباعة،بغداد،1979، ص38

[147]- نفس المصدر السابق، ص42

یەکێکی تر لەئەستوندەگەکانی ئەم میتۆدە، هەوڵدانە بۆ تێگەیشتن لەکەسایەتی دووەمی نووسەر ئەویش ئەو کەسەیە کە لەناو نەستدا چوار مەشقی دانیشتووە.کە فەرمان و ئاراستە و گوتە و گفتوگۆی خۆی هەیە لەگەڵ کەسی هەستی (واقعی- یەکەم) ی نووسەردا.

شاعیر هەمیشە کەسی دووەمی کەسەکانە، شاعیر کەسی واقعیە،بەڵام لەدەرەوەی کەسی یەکەمی خۆی،واتە شاعیریەت زیاتر گوزارشتە لەکەسی دووەمی کەسەکە، نەك کەسە واقعیەکە چونکە شاعیر نامۆیە لەسەر زەوی،بۆیە هەمیشە رەشماڵی لەخەیاڵ و نەستدا هەڵداوە و شیعر گرنگی خۆی هەیە لەم لایەنەوە.

((رەخنەی دەروونی شرۆڤەی چڕ دەکاتەوە لەسەر کاری دووەمی خۆی ئەویش لێکۆڵینەوە لەکەسایەتی نەستی نووسەر))تیشمتر

کە رەنگە زۆر جار جیاوازی گەورە هەبێت لەنێوان کەسی یەکەمی و کەسی دووەمی چونکە کەسی یەکەمی کە لەواقعدا دەژیت.هەمیشە پێوەندە بەیاسا و رێساکانی واقیع. هەروەها پێوەندی ژیان و گوزەران و زەحمەتیەکانیەتی،بۆیە ئاسان نیە کەسی یەکەمی لەباری هاونوێنی کەسی دووەمیدا بێت کە شاعیرە.بەڵام دۆزینەوەی کەسی راستەقینە لەناو ئەو تاکە مرۆڤەدا لەلای دەروونشیکاری بەلای کەسی دووەمدا دەشکێتەوە، چونکە کەسی دووەمی (شاعیر) نیشتەجێی ناو نەست و خەیاڵە و لەجیهانی خەیاڵیشدا لەمپەر و پەرچ و بەربەستەکان هێز و تەوانایی خۆیان لەدەست دەدەن و شاعیریەت جۆرێکە لەژیان لەفەزای ئازادیدا.بۆیە شاعیر بەربەست و رێگرەکان ناناسێت و هەمیشە لەباری فرێندایە چونکە ئەو نوێنەری جیهانی نەستە و شیعریش دەکاتە ئەوماڵەی کە ئازادیەکانی خۆی تیا بەرجەستە دەکات.بەڵام ئەمە دوا رێگانیە،دەکرێت کەسی یەکەمی و کەسی دووەمی لەباری یەکنوێنی دابن و یەکتر بنوێنن ئەمەش ژیانی شاعیرە راستەقینەکانە، کەواقع و خەیاڵ بۆ ئەوان جیاوازی نیە و لەواقعدا خەیاڵ دەدۆزنەوە و لەخەیاڵیشدا واقع هەڵدەگۆزن.ئێستا لەو پەیوەندیە گەرم و گوڕە ئاگادار دەبین کە لەنێوان نەست و شیعردا هەیە.بەمە شیعر نزیك دەبێتەوە لەمەبەست و ئامانجەکانی خۆی و شاعیر تێدەگات لەخۆی.

کەهیچ شتێك بێ بنەماو بێ هۆنیە.بۆیە دۆزینەوەی مانا لەشیعردا گرنگی خۆی هەیە بەپێی ئەم میتۆدە ((دەتوانین بەهیوایەکی بەرزەوە بنۆڕین بۆگەیشتن بەدوامانای وێنە و ئاماژەکان لەقولاییەکانی دەرووندا))نیشمتر

148- نفس المصدر السابق، ص47

لەسەر ئەم بنەمایە دەروونشیکاری زۆر چاوکراوەیە لەئاستی نەست و دەرکەوتەکانیدا، چونکە ئەو باوەڕی بەوەیە نەست کارتێکراو و کارتێکەرە لەبنەمادا.

((دەروونشیکاری لەبنەمادا ئەوە بەهەند وەردەگرێت، کە کارەکانی هەموو مرۆڤایەتی کاریگەرە بەهێزی نەست))[149]

شیعر وەك رەگەزێکی ئەدەبی زۆرترین سەروکاری لەگەڵ نەستدا هەیە، چونکە نەست بۆخۆی جگە لەو بەشە سروشتیەی هەیەتی بەشێکی زۆری پەیوەندی هەیە بەچەپاندنەوە،نەست خۆی لەسەر چەپاندن و لادانی هەست بنیاتدەنێت، کە ئەم هێزە عەمبارکراوە وەك ماتەوزەیەك مۆڵ دەخوات و لەدەرفەتی جیاواز و لەکاتی تایبەتی خۆیدا دێتەدەر و کۆمەکی شاعیر دەکات بۆ ئەوەی لەشیعردا ئەم ماتەوزەیە کارەکی بکاتەوە. ئەمەش شێواز و چۆنایەتی جیاوازی هەیە،واتە شیعر خزمایەتیەکی نزیکی هەیە بەنەستەوە بۆیە ناتوانین شیعر دابڕین لەنەست و پێکەوە کاردەکەن بۆ پاراستنی هاوسەنگی دەروونی شاعیر.

((شیعر بەوەدا لەگەڵ کۆمەڵێك جێگای دێرین و ناوەکیدا مامەڵە دەکات سەختتر دەتوانێت نوێگەربێت،شیعر لەخەیاڵ و یادەوەری و زمان و قوڵاییە تاریکەکانی نەستەوە دێت،هەریەك لەم جێگایانەش کەلتوورێکی درێژی هەیە،بەجۆرێك لەجۆرەکان تەنیا مێژووی تاکەکەسی مرۆڤیان هەڵنەگرتووە، بەڵکو مێژووی کەلتوور و مرۆڤایەتیشیان هەڵگرتووە))[150]

ئەگەر تاکەکەس لەخۆیدا بچوککراوەی کۆمەڵگاکەی بێت، ئەوا تێگەیشتن لەسایکۆلۆژیەت و کەلتووری تاکەکەس بەدیوێکی تردا تێگەیشتنە یاخود زەمینە خۆشکردنە بۆ تێگەشتن لەکەلتوور و سایکۆلۆژیەتی کۆمەڵگاش.واتە شیعر هەر شایەدی نادات لەسەر شاعیر، بەڵکو شاهیدێکی نهێنی و راز پارێزی ناوەوەی کۆمەڵگاشە.ئێمە لەشیعرەکانی (شێرکۆ بێکەسەوە)ەوە، کەشیعری تاکە شاعیرێکن،خوێن و برینی گەلێك دەبینین بەتایبەت لەدیوانی (گۆڕستانی چراکان)دا، کە زامی گەلێك هاوار دەکات.سایکۆلۆژیەتی کۆمەڵگایەك برین و کاردانەوەکان لاواندنەوە و بەرگریکردنەکان بەگەرووی یەك شاعیر ئازارەکانی خۆیان دەڵێن و لەپێگەی شیعرەو زامی گەلێك وەك رازێك عەمبار دەکرێت.شاهیدی شیعر شاهیدیەکە لەناوەوە و لەبنەمای شتەکانەوە.لەناو خوێن و ئازارەوە کە فۆڕم و

---

[149]- دیفد دینش،مناهج النقد الآدبی بین النظریة و التطبیق،ت : د. محمد یوسف نجم،ب ط،مؤسسة فرنکلین للطباعة والنشر، دار صادر، بیروت،1967، ص 546

[150]- نفس المصدر السابق، ص 528

[151]- بەختیار عەلی،گەڕان بۆ ماناکانی دیکەی شیعر، ل10

روخسارەکان دەبڕێت و لەناوەوە بەربێژی حیکایەتەکانە.چونکە شاعیر زیاتر لەوەی خەڵك هەیەتی هەستیارە بەشتەکان و هێزێکی گەورەی هەیە بۆ پێداچوونەوە بەڕابردووەکان و ئەزموونەکان.شاعیر بەتەنیا دڵئارام نابێت بەوەی مێژوو باسی زام و ئازارەکان بکات، چونکە ئەم گێرانەوە و هەستکردنە لەدەرەوەی شاعیر روودەدات بۆیە دڵی رازی ناکات.شاعیر ناچارە بەوەی خۆبەخۆ و بەتەنیا بەهەموو ئەو ئەزموون و ئازارانەدا دەچێتەوە و شرۆڤەیەکی تر و لەدەلاقەی ترەوە ئەزموونەکان راڤە دەکات کە ئەویش دەلاقەی شیعرە.

((شاعیر توانایەکی نائاسایی لەسەر گەڕانەوەی ئەزموونەکانی بەرێژەیەکی وەهایە کاتێك ئەزموونە ناخۆشەکانیشی باس دەکات بەرێك و پێکیەکی وەها زیاتر لەخۆی، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی شاعیر زیاتر لەئاستی خۆی بەئاگایە[152]))

ئەم گەڕانەوەیە حاڵەتی هاتنی نەستە بۆ ناو شیعر.لەگەڵ هەموو بەشە چەپێنراو و عەمبارکراوەکاندا کە ئەگەر چی ئەزموونە ناخۆشەکانی ژیانی شاعیر پڕن لەژاوەژاو و غەڵبەغەڵب و نارێکی،بەڵام شاعیر هەموو ئەم نارێکیە رێك دەخات لەشیعردا،بەجۆرێك لەو خەیاڵە ئاڵۆز و تێکەڵ و پچڕ پچڕ و کۆلاژەوە دەگۆڕێت بۆ ماناو بەخشینی جوانی لەشیعردا.واتە سود لەو ئاڵۆزی و پەشێویەش وەردەگرێت بۆ بەرهەم هێنانی شیعر ئەم نەستانەش پاڵنەر و ئاڕاستەکەرن بۆ کاری ئەدەبی گشتی.

((ئەوپاڵنەرە دەروونیانەی کەپاڵ بەئادەمیزادەوە دەنێن بۆ بەرهەم هێنانی هونەری بەگشتی و ئەدەب بەتایبەتی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ئارەزووە کەبتکراو و هەوەسە دەروونیە بەندکراوەکان کە گاریگەری لەسەر ژیانی ئاگایی هەیە کاریگەریەك کە ئادەمیزاد هەستی پێ ناکات هەروەکو فرۆید بۆی دەچێت، چونکە عەقڵی ناوەوە دانەمرکاوەتەوە و لەکار نەکەوتووە بەڵکو بەئاگایە و ئەکتیڤە و کار دەکاتە سەر ژیانی عەقڵی ئادەمیزاد بەبێ ئەوەی هەستی پێ بکات))[153]

بەڵام لەگەڵ ئەم رایەشدا، کە شیعر کت و مت وێنەی نەست بێت.رای دیکەش هەیە لەناو کایەکەدا کە لەگەڵ ئەو پەیوەندیە بەهێزەی نێوان نەست و شیعردا زۆر جار شیعر بەشی هەست و ئاگایی مرۆڤیش بەکار دەبات بۆ لەدایك بوونی خۆی،بەڵام هەر هێزی نەست وەك رەگەزێك ئامادەبوونی دەبێت لەبەشداریکردنی خوڵقانی شیعردا.

---

[152]- أ. أ. رتشاردز، مبادیء النقد الآدبی،ت: د.مصطفی بدوي.ب ط،مطبعة مصر، المؤسسة المصرية العامة للتاليف والترجمة والطباعة والنشر، مصر، 1963، ص 243

[153]- د. شکری عزیز الماضی،تیۆری ئەدەب، و: پ.ی. د. سەردار ئەحمەد گەردی، چا یەکەم،چاپخانەی ماردین،هەولێر،2010، ل152–153

هەروەك دكتۆر كەمال مەعروف دەڵێت :-

((لەسەر رەخنەگرە كە هەلسەنگاندنێكی رێككەوتنانە لەنێوان ناوەڕۆكی قەسیدەی شاراوە و ئاشكرا بكات چونكە لایەنی دەروونی نەست سەرچاوەی تاكی داهێنانی قەسیدە نییە هەرچەندە بەقەسیدەوەش پەیوەندیدارە،هەموو ئەمانە بەپرۆسەی ئیلهامی شیعری دانانرێ چونكە رەگەزەكانی هۆشیاری بەشێوەیەكی دیار لەپێكهاتەی پرۆسەی داهێنان بەشدارە))[154]

پەیوەندی نەست و شیعر پەیوەندیەكی لەمێژینەیە كە دەكەوێتە پێش لەدایك بوونی شیعرەكەوە چونكە نەست وەك ماتەوزەیەك لەخۆسازداندایە بۆ دەركەوتن و درەوشانەوە بەشێكی زۆری لەڕێگەی خەونەكانەوە بەتاڵ دەبێتەوە،بەڵام ئەمە كارەكە رایی ناكات بەتەنها شیعر دێتە پاڵ خەون، بەڵام شیعر زیندە خەونێكی ئازادە و شاعیر خۆی خەوبینەر و خەو گێڕەوەیەیە لەیەك كاتدا.

((خەون و ئەدەب لەبەتاڵكردن دەربازبوون لەحاڵەتی تووش بوون بەنەخۆشیە دەروونیەكان یەك ئامانجن لەدەركەوتنی بیرەوەریەكانی منداڵی لەبەرهەمە ئەدەبی و هونەریەكان))[155]

بەڵام گەڕانەوەی نەست بۆ (شیعر- ئاگایی) زۆر جار مەرج نیە كت ومت شتەكان وەك خۆیان بێنەوە، بەڵكو كاتێك دێنە ناو ماڵی شیعرەوە ئیتر شیعر بەكەرەستە و رەمزەكانی خۆی چۆنایەتی دەبەخشێت بەو نۆڕمە نەستیە پەتیانە و بەرجەستەیان دەكات.

((ژمارەی گەمژەكان

ژمارەی گەمژەكان،لەژمارەی گەڵای درەختەكان و پاساریەكان زیاترن

هەموو كۆتری سەرنشینی ئەم دونیایە،ژمارەیان ناگاتە ژمارەی گەمژەكانی ئەم شارە

ئەی دۆست... گەمژەكان لێرەدا پادشان.رەخنەگرن،چاكن

ماموستای ستاتیكان... مۆسیقارن... رۆژنامە نوسن... شاعیرن

ژمارەی گەمژەكان،لەژمارەی ئەستێرەكان زیاترن

گەمژەكان تادێت زۆرتر دەبن

---

[154]- د. كەمال مەعروف،میتۆدی رەخنەی دەروونی،گ – مێرگ،ژ65، 2010،ل98

[155]- هەڵەت بایز رەسول،رەهەندی دەروونی لەچیرۆكەكانی شێرزاد حەسەن دا،نامەی ماجستێر، زانكۆی بەغداد،2006، ل90

چ سادە دەتوانن بمكوژن.. ئەی دۆست

من دەمرم و گەمژەكان بۆ هەتاهەتایە نامرن))[156]

ئەم بارە دەروونیە لای شاعیر (بەختیار عەلی) پێش ببێتە نەست سەرەتا دۆخی بەریەككەوتن و مامەڵەی شاعیرە لەگەڵ دەورووبەرەكەیدا كە نارازیە لەزۆرشت و هەست دەكات ئەمڕۆ گەمژەكان شاعیر و حاكم و مامۆستا و... تاد. پاشان ئەم رەخنەیەی وەك حاڵەتی واقعی دەرنەبڕیوە، بەڵكو چۆتەوە ناو دەروونی شاعیر و وەك خەمێك لەخۆیدا هەڵیگرتووە،پاشان لەم شیعرەدا لەڕێگەی بەكارهێنانی وشەی (گەمژەكان) هەموو ئەو بارە نەستیەی خۆی دەگەڕێنێتەوە بۆ ناو هەست و قسەی دڵی خۆی دەكات لەڕێگەی ئەم شیعرەوە.جیاوانی (گوران)ی شاعیر و (بەختیار عەلی) لەنێوان شیعری (گەشتی قەرەداغ و هەورامان) و ئەم شیعرەدا ئەوەیە،(گۆران) جوانیە نەستیەكان دەكاتەوە هەستی و لەشیعرەكەدا بەرجەستەیان دەكات،بەڵام بەختیار ناشرینیە نەستیەكان دەهێنێتەوە سەر نماینگای ئاگایی (شیعر) بەڵام وەك پرۆسەی گواستنەوە و دانەوە، كارەكە یەك بنەمای هەیە لەهەردووكیاندا.

((هەموو پلانم ئەوەیە دوژمنەكانم سەركەون،شادبن،غەریزەكانیان لەمردنی من تێربكەن

هەموو نیازم ئەوەیە باڵندە برسیەكان،ئەوانەی رق لەناوەوە دەیانخوات،لەدەوری

لاشەكەی من كۆببنەوە،خێڵە سیاپۆشەكان بێن و لەدەوری لاشەی من هەڵپەڕن،باغە

شەڕانگێزەكان لەبرینی مندا گوڵی خۆیان بدۆزنەوە.من لەگەڵ هەموو جۆرەكانی خیانەت

ودڵڕەقیدا لەپەیماندام،من بكەن بەرەشنوسی خۆیان،من بكەن بەلابوری خۆیان

بەدەست و خەتی خۆیان تادەمرم،خوێنی من بنوسنەوە))[157]

شاعیر كاتێك نەستی پڕدەبێت لەدوژمنەكانی خۆی و كاتێك دەكەوێتە ناو شەڕ و هەراوە ئەگەری ئەوە هەیە بۆ ماوەیەك ئەویش شەڕبكات و غەریزەی مەرگ بەدوژمنەكانی تێربكات، بەڵام شاعیر باش دەزانێت ئەم شەڕە بردنەوە و دۆڕاندنی یەكە، چونكە شەڕێكە نەسەرەتای هەیە نەكۆتا،بۆیە شاعیر بۆ پاراستنی هاوسەنگی خۆی و قوتار بوون لەو فەوزایە باشترین شت وازهێنانە.

---

[156]- بەختیار عەلی،ئەی بەندەری دۆست،ئەی كەشتی دوژمن، ل 49

[157]- سەرچاوەی پێشوو، ل36

حا بەكوشتنی خۆشی تەواو بێت، چونكە ئەم وازهێنان و كوشتنە ئارامی و ئاشتی بەدوای خۆیدا دەهێنێ بۆیە دەڵێت با دوژمنەكانم شادبن ئەم شادبوونەی دوژمن و خۆخستنە بەردەستی شاعیر بۆ دوژمنەكانی لەوێوەیە، كە لەناوخۆیدا جێگەیەكی تری دۆزیوەتەوە بۆ نیشتەجێ بوون،بۆیە باكی بەوێران بوون و كوشتنی ئەو (خودە) نیە كەپێشتر بەرگری لێكردووە و شەڕی لەسەر كردووە.

بۆیە كاتێك سەیر دەكەیت ئەم نەستە پڕ لەئاژاوەیە، كاتێك لەم شیعرەدا دەردەكەوێت جۆرێك هێمنی و ئاسایش بەدوای خۆیدا دەهێنێ، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ تێگەیشتنی شاعیر لەنەستی خۆی لەم بارەدا چونكە هەست دەكرێت جۆرێك لەئاگایی ئامادەگی هەیە لەپاڵ ئەم نەستەدا.

بەكر عەلی : ئەم شاعیرە یەكێكە لەو شاعیرانەی كە بەرهەمی شیعری زۆر كەمە چونكە مردنەكەی لەجیاتی خۆی جوانترین شیعری نووسی، ئەویش مەسیح ئاسا خۆی كردە قوربانی ئەو باوەرانەی هەم ژیان و هەم شیعرەكانیشی لەسەر بیناكردوون. بەكر عەلی ئەو شاعیرەبوو كەدنیایەك بوو لەخەون هەموو ئەو خەونانەشی وەك شاعیریكی مەست نا! تا لە سەر سفرەی حازری خەون ببینێت، بەڵكو هەموو ئەو خەونانەی بۆ ئەوەبووە تا لەژیاندا بەواقیع بەرجەستەیان بكات هەر ئەم باوەرەش بوو وەك سوكرات بەو دەر ئەنجامەی گەیاند. بەكر عەلی ئەوشۆرشە گەورەیە بوو كەهیوای لەدڵی هەموو هەژاراندا رواند و شیعرەكانیشی هەمووی ئەو هەستەقوڵانەن كە واقیع نەیهێشت دەریانببرێت بۆیە وەك نەستێكی چەپێنراو لەشیعرەكانیدا دادەنیشن .

((شەوێك زەڵم میوانم بوو

بەمن بایە..شەو لەسەر سینگم بینوێنم

میوانداری شاعیر وایە

ئەی جەنگەڵی ولاتەكەم

بەمن بایە لەناو لەپما بتروێنم

تا دارکەن نەیرنیتایە

بەڵام ئاخر

من کێم لەشاعیرێك زیاتر))[158]

لەم شیعرەدا وشەی(بەمن بایە) ئاماژەیەکی قووڵە بۆ ئەو هەموو هەستە چەپێنراوەی لە ناخی شاعیردا بوونی هەیە، کەبوونەتە نەست و وەك ماتە وزەیەك بەردەوام هێز دەداتە شاعیر هەتا لەو واقعە تاڵەدا خەون بە ژیانێکی ئاسودەوە ببینێت. دواتر شاعیر بێ دەسەڵاتی شاعیران بەیاندەکات لەسەر واقیع، کەشاعیران جگە لە شیعر هیچ پەنایەکی دیکەیان نییە. یان ئەوەیە بمرن و مردن بکەنە ئەوە شیعرەی رۆحی خۆی تیابنوێنێت یان هەتا مردن بە دیار واقعەوە دەردە دڵ بکات، کە بۆ بەکر عەلی دووەمیان رێگە راستەقینەکەی شیعربوو. ئامادەگی نەست لای بەکر ئامادەگی واقعی شاعیرە کە خۆی بە بەرپرسیار دەزانێت لە بە ردەم هەموو دزیوییەکانی واقعدا، بۆیە شیعر لای بەکر بە هەستکردنەوەی ئەو نەستانەیە کە سۆزی بەکر بوون بۆ واقع بەڵام واقع زۆر بێ سۆزە بۆ ئەم جۆرە کەسانەو بە مردن چاکەیان دەداتەوە. هەروەك سوکرات و چەندان قوربانی تری ئەم رێبازە پیرۆزە. (من کێم لەشاعیرێك زیاتر) ئەو هەستە چرەیە کە ئاخ دەخوات بۆ ئەوەی نە دەتوانێت شتێك بکات و نەکەسیش بە قسەی دەکات بۆیە نەستی بەکر نەستێکی تورەو کاریگەرە لە سەر واقع و جەنگاوەرەکانی هەتا بەمردن وەڵامی دەدەنەوە.

((ئەی وڵاتە بچکۆلەکەم

تۆ ئەی تەوێلی قاش قاشم

بەمن بایە

لە پێناوتا چەمێ قوتدەم

شارێك بەزمان بماڵم

پەیکەرێکت لەفرمێسك بۆ بتاشم

بەڵام ئاخر..

من کێم لە شاعیرێك زیاتر؟!))[159]

---

[158] _ئەبوبەکر عەلی، کاسکێتەکەم بسپێرن بەپایز، ئا :فەرەیدون عارف، چاپەکەم، چا کارۆ، سلێمانی، 2010، ل66

[159] _سەرچاوەی پێشوو، ل66

شاعیر دێتە سەر خەمی وڵات بەدەست ناحەزان و جەردەکانەوە، کەچۆن بەربوونەتە دڵی نیشتمان و شاعیر دیسانەوە شاعیرە. ئەوەیە بەس شیعر شك دەبات بۆ بەرەنگاربوونەوەی ناحەزەکان.

3- (ئەو) و شیعر:-

بەوەدا ئەو نیشتەجێی ناو جەستەی مرۆڤەو واقیع یەکەمین وێزگە و دواهەمین وێزگەیەتی هەروەها شیعریش خەمکی جیهانێکە لەدەرەوەی واقیع و هەمیشە رەشماڵی خۆی لەجیهانی خەیاڵدا هەڵداوە، بۆیە ئێمە لەبەردەم دوو رەگەزی جیاوازداین یەکیان لەسەر واقیع خۆی بینا دەکات و هەرچی شیعریشە لەسەر وەهم گەمەکانی خۆی درێژ دەکاتەوە،ئێستابا بزانین چۆن ئەم دوو رەگەزە دەکەونە ناو پەیوەندی و چۆن لەپاڵ یەکتردا دادەنیشن.

سەرەتا ئەوەمانزانی (ئەو) سەردابێکە پڕە لەرەمەك و حەز و ئارەزووەکان، کە بەبڕوای فرۆید زۆربەیان سروشتین و مرۆڤ کە هەر لەمنداڵیەوە خاوەنیانە.

ئەم کۆمەڵیەش لایەنی ئاژەڵی مرۆڤەو یاسا و کلتوور و ئادابەکان ناناسێ،بەڵام واقیع هەروا سادەو خۆش رێگانیە.بۆ ئەوەی (ئەو) خۆی باوێتە ناو جیهانی هەستیەوە.بۆیە کۆمەڵەکەی ئەو تووشی چەپاندن و دەرکردن دەبن لە واقیعدا بەڵام سروشتی مرۆڤ وەهایە هەمیشە جێگرەوەی هەیە بۆ حەزە لەدەست چوو و خەفەکراوەکان ئەویش جیهانی خەیاڵ.

لێرەوە بەشیعر دۆستایەتی خۆی دەست پێدەکات لەگەڵ ئەودا.وەك ئەوەی گرێبەستێك ببەستن بەوەی هەرچی لەئەودا چەپێنراو شکایەوە شیعر بیگرێتە خۆی،ئیتر ئەم جۆرە لەشیعر پڕە لەو هێزە مەرگ دۆستی و ژیان دۆستیانەی لەئەودا بوونیان هەیە.

((چالاکی ئەدەبی هیچ نیە جگە لە گوزارشتکردن لەو حەزانەی کەلەجیهانی شتەکاندا دانامرکێنەوە،بۆیە بلاوە دەکەن بۆ جیهانی وەهم و خەیاڵ بۆ دامرکانەوەیان))[160]

بەڵێ ! ئەدەب بەگشتی شوێنی خواستنی خواستنەکانە، جا جیاوازی نیە ئەم خواستانە خواستی دەروونی بن یان بایەلۆژی و جەستەیی، چونکە ئەم هەموو خواستانە خاوەنی فشاری خۆیانن بۆ سەر مرۆڤ.

---

[160]- حیدوش احمد،الآتجاة النفسی فی النقد العربی الحدیث،رسالة الماجستیَر، جامعة بغداد،1983، ص19

هەر بۆیە شاعیر لەیەك كاتدا نیشتەجێی نێوان دوو جیهانە.ئەویش جیهانی خواستە بەدیهاتووەكان و جیهانی خواستە بەدینەهاتووەكان، ئەوەی بەدیدێت شاعیر وازیان لێدەهێنێ بەڵام خواستە بەدینەهاتووەكان شاعیر دەكەنە ئەو گەڕیدەیەی كە بیانگوازێتەوە بۆ ناو ماڵی شیعر.شاعیر راگوزەرە لەنێوان جیهانەكاندا هەمیشە خەمی ئەو خەمی خواستە بەدینەهاتووەكانە هەر بەوەندە ناوەستێ ئاشكرایان بكات بەڵكو جیهان و شوێنگەشیان بۆ دەدۆزێتەوە تا بەرجەستەببن.با بە خەیاڵ و وڕێنەش بێت شاعیر هێندەی رابردووی هەیە لەگەڵ خواستە بەدینەهاتووەكاندا.هێندە ماوەی ژیانی نیە لەگەڵ خواستە بەدیهاتووەكاندا، چونكە خواستە بەدیهاتووەكان لەگەڵ بەدیهاتنیاندا دەمرن و دەگەنە كۆتا،بەڵام خواستە بەدینەهاتووەكان شاعیر هەراسان دەكەن و داوای بەدیهاتن دەكەن لەشاعیر.

((هونەر گۆڕینی خواستە واقیعەكانە، كە هونەرمەند نایانگاتێ بۆ خواستی خەیاڵی))[161]

هەرچی (ئەو)ە،لەدوو شوێنی جیاوازەوە هێرش دەكاتە سەر شاعیر یەكەمیان رەمەكەكانە وەك رەمەكی سێكس و خواردن مەرگ و ژیان و... تاد.دووەمیان حەز و خولیاكانە، بەهەردوو بارەكەدا شاعیر دەخەنە ژێر فشاری خۆیانەوە.

كە هەردووكیان بۆ گەیشتنە بەو هیوایەی خەیاڵ بۆشاعیر دروست دەكات، ئەمەش بەخشینی جۆرێكە لەچێژ بۆ شاعیر جا چ بەدیوە جەستەیی یان دەروونیەكەی بێت.جا بەشێك لە خواستانە سروشتین و بەشێكیان دەستكردن و لەئەنجامی ئەزموون و تێكەڵی دەرووبەرەوە دروست دەبن بۆ مرۆڤ[162].

ئەم ئەزموونە و تێكەڵ بوونە هەمیشە لەگەڵ خۆیدا خەون دەهێنێ،كۆمەڵێك خواست دەهێنێ كە مەرج نیە شاعیر خۆی لەسروشتی خۆیدا هەبێت بەڵكو ئەم سەرئەنجامی سەرسام بوونە بەدنیای دەورووبەری خۆی یاخود لەئەنجامی ئەو گرفت و كێشانەی لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا مرۆڤ رووبەڕووی دەبێتەوە هەموو ئەمانە پێكەوە چاوە و ئیلهامی شاعیرن بۆ گەورەكردن و فراوانكدنی جیهانەكەی خۆی كە ئەمیش شیعرە.

((چێژ بەپێی تیۆری ئێمە كۆمەڵێك گیروگرفتی ئەرێنی ونەرێنیە كەڕەمەكەكان وەك چاوگێك ئاڕاستەی دەكەن بۆ تێربوون))[163]

---

[161] - نفس المصدر السابق، ص19

[162] - بڕوانە:– د.شكری عزیز الماضی،تیۆری ئەدەب،و: پ.ی.د.سەردار ئەحمەد گەردی،ل 166

[163] - أ.أ. رتشاردز، مبادیء النقد الآدبی،ت: د.مصطفی بدوي،145

واته مەرج نیە چێژ هەر خۆشی بێت.یاخود لایەنی ئەرێنی لەخۆی بگرێت.نەخێر! بەڵکو زۆر جار مرۆڤ هەیە چێژ لە کوشتن و ئازاردانی بەرامبەر وەردەگرێت.یاخود چێژی تۆڵەکردنەوە یان ئەزیەتدانی خەڵك،هەموو ئەمانە بۆ خۆیان سەلمێنەری لایەنی ئەرێنی و نەرێنی چێژن،بۆیە مەرج نیە چێژ هەمیشە خۆش و باش بێت، بەڵکو خۆشی هەیە بەڵام باش نیە، چونکە (ئەو) وەك گوتمان لایەنی ئاژەڵی لەخۆدەگرێت لەگەڵ ئەوەی کۆمەڵێك لایەنی باشیشی هەیە،وەك هێزی بیناکردن و بنیاتنان،بەڵام کاتێك ئەم ئاژەڵپەرستیە بووە یەکەمین چێژی مرۆڤ ئەوا کارەسات بەدوای خۆیدا دەهێنیٚ،ئەویش شکاندن و تێکدانی شتەکانە یاخود خوێن رشتن و تێکەڵکردنی شتەکان بەخۆیەوە گریٚ دەدات. ئەم جۆرە لەشیعر لە راستیدا هەرچەندە پڕ بێت بەوشەی جوان و ناسك هەمیشە لایەنێکی ناشیرینی و دزێوی لەخۆی دەگرێت،هەروەها ئەم بنەمایە کێشەیەکی لەمێژینە زیندوو دەکاتەوە لەسەر ماهیەت و جەوهەری شیعر.کە ئایا شیعر ئیلهامە یاخود ئەم بارە دەروونیانەیە.

(د. احمد کمال زکی) زۆر بەتوندی دژی ئەوە دەوەستێتەوە کە شیعر ئیلهام یاخود سروش یان شتێکی پیرۆز بێت، چونکە ئەو باوەڕی وەهایە مادام شاعیر مرۆڤە و لەگەڵ مرۆڤدا دەژیت،بەدەر نیە لەکار و کاریگەری بۆیە رەخنە لەوانەش دەگرێت کە کاتێك باسی شاعیر یان شیعر دەکەن، هیچ ئەوە بەهەند وەرناگرن کە دەورووبەر و ئەزموونەکان کاریگەر و کارتێکەرن لەسەر ژیانی شاعیر و شیعر.

چونکە ئەم ئەزموونە با زۆر کۆن بێت یان هی سەردەمانێکی منداڵی و لەیادچووبێت.یاخود حەزێکی ونبوو بێت.چونکە شیانی ئەوە لەشیعردا هەیە کەهەموو شتە بزربووەکانی شاعیر جارێکی تر زیندوو ببنەوەو سەردەر بهێنێت لەدوای فەوتان و لەناو چوونیان دیارە ئەمەش لەشیعردا نەك لەواقعدا.

تەنانەت زۆر دژی ئەوەش دەوەستێتەوە کە شیعر بارێکی دەردراو و بۆ هاتن بێت، چونکە ئەو لەسەر ئەو رایەیە کە شیعر هەمیشە دانابڕێت لەخواستەکانی شاعیر یاخود جیهانی دەورووبەر و ئەو ژینگەیەی شاعیر تیایدا دەگوزەرێت.بەڵام لەپاڵ ئەم ڕا سەختەیدا.دژی ئەمەش دەوەستێتەوە کەشاعیر بەشێوەیەکی پیشەگەری و بەدەستی ئەنقەست هەستێت بەدروستکردنی وێنەو نووسینی شیعرشم[164]تر.

بەڵکو هەردەبێت ئەو هاوسەنگی و هارمۆنیەتە بدۆزێتەوە کەهەم لەلایەکی بۆهاتن بێت و شاعیر بەویستی خۆی وێنەکان نەسازێنیٚ،لەلایەکی تریشەوە نابێت شیعر دابڕێت لەواقیع و ببەسترێتەوە

[164]- بڕوانە:– د.احمد کمال زکی،نقد دراسة وتطبیق،ب ط،دار الکاتب العربي للطباعة والنشر، المؤسسة المصرية للتأليف والنشر، 1967، ص108–109

بەئاسمان و سروش و ئیلهامەوە.بەم پێودانگە شیعر بەرئەنجامی ئەو ژیان و ناسۆرانەیە کەشاعیر ئەزموونیان دەکات.

ئەم بنەمایەی د.احمد کمال رێگەمان بۆ خۆش دەکات زیاتر لەپەیوەندی نێوان (ئەو) و شیعر تێبگەین.کە چۆن شیعر لەگەڵ کۆمەڵەی ئەودا، هاوپەیمان و هاوئاهەنگە.بەتایبەت کۆمەڵەی خواستە بەدینەهاتووەکان ئەم جۆرە لەشیعرە. شیعرێکە پەیوەستە بەحەزە شەڕانگێز و ئاشتی خوازەکانی شاعیرەوە.یاخود ئەزموونە تاڵ و شیرینیەکانەوە، کە پێدەچێ جارێك جوانی بخولقێنێ و شتەکان ریزبکات بۆ گەیشتن بەچێژ،یاخود کاردانەوەی خۆی نیشانبدات لەسەر یارە بێ وەفا و سەرکردە درۆزن و ئەو کەسانەی رۆژێك شاعیریان بریندار کردووە (ئەو) وەك هێز وەك دەمووچاوێکی ترسناك خۆی نیشان دەدات لەناو ئەو شیعرەدا و ئەو رێژیدەکات.

بەختیار عەلی :

((بایار لەماڵ دەرکەین

بایار لەماڵ دەرکەین،دەریکەین وەك دەرکردنی گورگێك لە

دارستان... باوەك سەگێکی پیر بیدەینە بەر گوللە... وەك

گزگلێلی چکۆلە بیخەینە خوار.با چڵکی ئەمرۆمان بە

کراسەکانی بسڕین... خوێنی خۆمان بسووین لەدامێنی... درۆ بۆ

شەڕەفی رێکخەین... هیجا لەحەیای بخوێنین... باماڵی

بکەینە تەویلە... یادی پڕکەین لەزبڵێ زبڵستان... شەوی پڕکەین

لەدڕکی لەچەقۆ بەدتر... نوێژی پڕکەین لەکوفری کوفرستان

با دەریکەین... دەسنوێژی بەئەتك بشکێنین... لەبەر چاوی دونیا

نیقابی پێلادەین... عەورەتی لەبەردەم ئەم ئاگرە رووتکەین...

لەبەر چاوی خودا بیدەینە دەست فاسیق... لەبەر چاوی خودا

شەیتانی لێ جووت کەین...))[165]

شاعیر لەم شیعرەدا،پێچەوانەی شاعیرانی دیکە، کەهەمیشە (یار)ی خۆیان دەپەرستن و دەیکەنە سەرچاوەی ئیلهامی شیعر و هەموو جوانیەکانی خۆیان، بەڵام بەختیار عەلی لێرەدا رقی خۆی و هەموو غەریزە و کۆمەڵەکانی (ئەو)ی خۆی دەبارێنێ بەسەر یاردا،دیارە (یار) لێرەدا هیچ نیە جگە لە (کچێك) یاخود رەگەزی بەرامبەر کە شاعیر بێزارە لەوەی ئیتر بەباڵای یاردا هەڵبڵێت و ئەمجارە لەم شیعرەدا هەموو جوانی و پیرۆزیەکانی لێدەستێنێتەوە و دەیداتە بەر رقی تۆڵە و بوغزی خۆی بەرامبەر بە(یار) ئەمەش دوو رەهەندی هەیە.

یەکەمیان هەوڵدانی بۆ دەربازبوونی شیعر و ئیلهام لەدەسەڵاتی رەگەزی بەرامبەر کەهەر رقی رەگەزی بەرامبەریشە بۆتە چاوەی ئەم شیعرە.دووەمیان شاعیر ناتوانێت شیعری خۆی ببەستێت بەشوێنێکی ترەوە لەدەرەوەی دەسەڵاتی (یار) کە هێزی (ئەو) لەشاعیردا دەبزوێنێ،دەیەوێت (یار) بکوژێت، چونکە باش دەزانێت کە(یار) چۆن فکر و خەیاڵی داگیر کردووە و ناتوانێت بێ بوونی ئەو هەنگاو هەڵێنێ.

بۆیە لەم شیعرەدا دەیەوێت بەشەڕ و بەحەیابردن و کوشتن وابکات (یار) دورکەوێتەوە لەخەیاڵی،واتە دەریدەکات لەناو خۆیدا.بەڵام نازانێت دەرکردنی یار بەدەرکردنی نیە بەڵکو بەوەیە کە ئێمە خۆمان جێی بهێڵین،نەك وابکەین ئەو بەجێمان بهێڵێت بۆیە شاعیر ناتوانێت خۆی لە(یار) رزگار بکات لەگەڵ ئەو هەموو قەساوەت و شەڕانگێزەی خۆیدا.چونکە دەسەڵاتی (یار) دەسەڵاتێکی دەروونیە و لەخەیاڵدا هێزی خۆی دەخاتە کار.

بۆیە دەرکردنیشی هەردەبێت لەناوەوە دەربکرێت نەك بتۆرێنرێت و بریندار بکرێت بۆ ئەوەی بڕوات.بەڵام شاعیر گیرۆدەیە و ئەمجارە دەیەوێت بەفشارەکانی (ئەو)ی خۆی (یار) رووت بکاتەوە و لەشەیتانی جووت بکات و عەورەتی بەرەڵا بکات وەك سەگ بیتۆپێنێ ئەمەش ئەو رێزکردنی شیعرە لای بەختیار عەلی کە (ئەو)ی هێندە ئاڵۆزە. سزای جەهەندەمی و حەیابردنێکی وا حەیای (یار) دەبات کە تەواو ئەو تێر دەکات..

((بایار لەماڵ دەرکەین... دەریکەین وەك دەرکردنی پشیلە لە حەوشی ماڵ

دەریکەین و بیبەین و بڵێین بخنکێ ئەی خراپترین یار.بڵێین

باکرمە رێز بێت ئەم گۆشتە بەسەرمای زەمهەریری ئەمساڵ

[165]- بەختیار عەلی،تاماتەمی گوڵ تا خوێنی فریشتە،ل430

بیخەینە سەر ئاگر ئەم دەستە...

بیکەینە پیاڵەوە ئەم خوێنە... فڕێیدەینە سەر شۆستە وەك دز

وەك چیرۆك... وەك قەحبەی رووت و رەجاڵ...))[166]

ئەمەش مایەی ئەوەنیە، کەشاعیر بۆخۆی لەواقعدا ئاوایە کەلەم شیعرەدا،سزا و شەڕانگێزییەکانی خۆی نیشاندەدات، بەڵکو ئەمە نووسینەوەی خەیاڵەکانی خۆیەتی و بەس، کە چۆن کاتێك (ئەو) دەبێتە بزوێنەری خەیاڵ،زەینی مرۆڤ دەبێتە جیهانێکی سەیر و سەمەرە، کە پڕە لەشەهوەت و کوشتن و ناشرینی و خوێن و... تاد. بۆیە شاعیر (یار) دەکاتە پشیلە و قەحبە و دز و چرووك و... تاد. ئەمەش هەمووی هەوڵی شاعیرە بۆ رزگاربوون لەدەسەڵاتی (یار) بەڵام ئەم رێگایە ناتوانێ شاعیر رزگار بکات لەو بارە خراپەی تیایدا دەژیت.هەر بۆیە دواتر ناتوانێت دەست لە(یار) بەربدات،ئەگەر چی بەخەیاڵیش بێت، چونکە ئەم حاڵەتەی شاعیر حاڵەتی تێگەیشتن نیە لەیار، بەڵکو حاڵەتی تووڕەبوونە بۆیە پاش دامرکانەوەی ئەم تووڕەییە جارێکی تر لەخەیاڵدا لەبەهاردا (یار) ئامادە دەکاتەوە.چونکە شاعیر هێشتا لەژێر سحری یاردایە.

((بایار لەماڵ دەرکەین... دەرگا بەدەرگا و ماڵ بەماڵ بایار لەماڵ دەرکەین

بێ یار... باماڵ پڕکەین لەمەحبەت و عەشق و ئەڤینی خەیاڵی ئەو

بێ یار... پڕکەین لەبوغردو گوڵاو و میسکی بەهاری ئەو...

دەریکەین و بەتارماییەکانی بڵێین فەرموون بۆ جینانی دڵ

دەریکەین و بەسێبەری بێژین وابەخێر... بۆ رەوزی عاشقانی دڵ))[167]

سێبەر و تارماییەکانی (یار) ئەو دەسەڵاتە بەهێزەی یارە بەسەر شاعیردا،بۆیە ناتوانێت خۆی رزگار بکات لە دەسەڵاتەکانی یار، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆی بنەڕەتی،یەکەمیان بەهێزی (ئەو)ی شاعیر کە دەسەڵاتی خۆی سەراپاگیر دەکات،دووەم جۆرێك لەهۆگری شاعیرە بۆ کۆمەڵە و خواستەکانی (ئەو)ی خۆی، چونکە لەبەر ئەوەی شاعیر ناتوانێت (ئەو)کۆنترۆڵ بکات لەناو خۆیدا،هەر بۆیە ناشتوانێت شەڕی یار بکات لەدەرەوە.واتە شاعیر دیلی غەریزەکانی خۆیەتی لەخەیالەکانیدا،بۆیە

---

[166]- سەرچاوەی پێشوو، ل431

[167]- سەرچاوەی پێشوو، ل 432

لەدەرەوەش دیلی شەڕ و نەهامەتیەکانی یارە شاعیر ناتوانێت دەست لەئەوی خۆی بەربدات بۆیە ناشتوانێت وابکات یار دەستی لێبەربدات.

شاعیر لەشیعرێکی تردا درێژە بەنووسینەوەی خەیاڵەکانی خۆی دەدات لەژێر فشاری (ئەو)داو دەنووسێت :

((پڵنگێك لەمندایە غەریزەی بەدی هەموو جانەوەرەکانی خوێندووە

حەزی بەمردنە لەناو لقە بەرزەکانی درەختدا...

حەزی بەبازدانە لەسایەقەی شەوەوە کە ڕۆحکێشانی نێچیر

لەسەر ڕەنگی شەونم دیارە... بەرەو بارانی بەیانی کە خەندەی

راوچیان لەسەر دڵۆپەکان هەڵکەنراون.دەڕوات تا لەنزیك

گۆمە بێبنەکانی منەوە بمرێت... چەمەخۆڕەکانی من

بانگیدەکەن و ئەو تادێت نزیکدەبێتەوە... دێت و تادێت.من

زیاتر دەچمە ناو گۆمەکانی چێژ و سادییەتەوە... دێت و تادێت

من زیاتر حەز بەخواردنی کەرتێکی مانگ دەکەم... کە دەگاتە

بەردەمی پەرستگام خوارەکانم لەناکاو بەرز دەبنەوە... خوێنم بە

رووی شەوەزەنگدا دەڕژێت... تا نزیکتر دەبێتەوە پتر حەز لە

تامکردنی ئینسان دەکەم... پتر حەز لە خەوتنی

وەحشیانە دەکەم... لەگەڵ مێینەی هەموو مەخلوقاتەکاندا...

دێت وتادێت من زیاتر... لەزەت لە وێرانەیی دەبینم...))[168]

---

[168]- سەرچاوەی پێشوو، ل 411،410

ئەو پڵنگەی ناو شاعیر، کە حەز بەسادییەت و کوشتن و خەوتن لەگەڵ هەموو مێینەکاندا دەکات کە حەز بەخواردنی مانگ و گۆشتی مرۆڤ دەکات.هیچ نیە جگە لە (ئەو)ی شاعیر، کەچۆن وەك گورگێکی برسی خەیاڵەکانی شاعیر پڕ دەکات لەوێرانی و حیکایەتی ئاڵۆز..

شاعیر لەڕێگەی پڵنگەوە گوزارشت لە (ئەو)ی خۆی دەکات، ئەمەش وەك جۆرێك لە ئەهوەن بوونەوەی شاعیرە بەرامبەر بەخۆی،هەروەها شاعیر لەڕێگەی ئەم شیعرەوە زانیاری لەسەر ئەو بەشەی ناوخۆی وەدەست دەخات، کەچەندە وەحشیە گەر بێت و مرۆڤ بەرەڵای بکات هەموو دنیا وێران دەکات هەروەها لێرەشەوە بەشێکی ترسناکی ناو شاعیر بۆ ئێمە ئاشکرا دەبێت کە بەشێکی بەهێزە و (ئەو)ێکە، کە هەمیشە پێویستی بەکوشتنە بۆ لەزەت و هەمیشە پێویستی بەسادەییەت و شەڕە بۆ ئەوەی درێژە بەخۆی بدات. ئەم شەڕە لەناو زۆربەی شیعرەکانی شاعیردا ئامادەگی هەیە.

ئەمەش لاوازی شاعیرە لەبەرامبەر ئەودا.بەڵام لەم شیعرەدا هەوڵ دەدات ئەو بەشە ئارام بکاتەوە بەوەی لەم شیعرەدا زەمینەی بۆ دەسازێنێ.شیعریش گەمە و زمانە بۆیە شاعیر بێ باکە لەهێرشەکانی (ئەو) چونکە سزاو چاودێری نیە،هەتا تووشی لێپرسینەوەببێت بۆیە بەهۆی ئەم شیعرەوە باری خۆی سوك دەکات لەبەرامبەر ئەو هەموو فشارە بەهێزەی (ئەو)دا.

ئەم شیعرەش هیچ نیە جگە لەبەتاڵکردنەوە و داڕشتنی (ئەو).وێنە و وشە و خوازەکانیش هەمووی دۆزینەوەی دەرگای تر و دەروازەی ترە،بۆ ئەوەی (ئەو) باشتر و بەچڕ و پڕتر خۆی باوێتە ناو شیعرەوە کە واقعێکی سەر و هەستیە و مایەی سەر ئێشە نیە بۆ شاعیر، بەڵام شیعر داگیر دەکات بەخۆی و وادەکات شیعر کۆتی دەستی رەمەکەکانی (ئەو) بێت نەك رۆحی شیعر خۆی.

نالی :

مەستورە کە حەسناو و ئەدیبە بە حیسابێ

هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێك و عیتابێ

هاتوم وتی عوقدەم هەیە قەگ مومکینە وا بێ

هیی تۆم ئەگەرەم مەسئەلە حەل کەی بە جەوابێ))ى□تر

---

[169] _مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، دیوانی نالی، چاچوارەم، بلاوکراوەی کوردستان،ایران،1976،ل 603_605

نالی شاعیر لەم قەسیدەیەدا هەموو رەمەك و خواستە بەدینەهاتووەکانی، کە پێشتر هەیبووە لەسەر مەستورە خانمی شاعیر بێ رتووش دەربریوە بە جۆرێك هیچ شتێکی تیا نەهێشتۆتەوە بۆ ئەمەش سەرەتا فێڵکی سایکۆلۆریژی ئەنجامی دەدات.هەتا خۆی دەرباز بکات لە لۆمەکردنی (من)بۆ ئەوەی (ئەو)ی زۆر ئازادانە خۆی باوێتە ناو گەمەکانی زمانەوە.نالی هەر لەسەرەتای قەسیدەکەوە دەڵێت لە خەومدا ئەم رووداوە رویداوە بۆ ئەوەی خۆی بدزێتەوە لەو هەموو کۆت و بەندەی من کە، نالی دیوار رێژ کردووە.بۆ کێش نالی، کە مەلایە و خاوەنی وێنەیەکی کۆمەڵایەتی بەرزە لەناو کۆمەڵگادا جا بۆ خۆقوتارکردن لەم هەموو کۆتە دێت شیعرەکەش دەخاتە ناو خەوەوە واتە لەناو شیعرەکەشدا کە بۆ خۆی جۆرێکە لە زیندە خەو دێت ئەمەش دەخاتە ناو خەوەوە ئنجا خەوەکەش وا دەگێرێتەوە کە مەستورە گرێی هەیە نەك نالی واتە جۆرێك لە رەوایەتی دەداتی خۆی بۆ ئەوەی رەمەکەکانی خۆی بەتاڵ بکاتەوە لە جەستەی مەستورەدا کە بە واقیع نەك نەیتوانیوە بەڵکو رووادنی ئەم خەوەی نالی لە پلەی مەحاڵدایە جا چ لە لایەن خودی نالی کەئایا بە واقیع ئامادەگی ئەم کارەی هەیە چ لە لایەن مەستورەوە کەخانەدانێکی گەورەو رۆشنبیرێکی سەردەمی خۆی بووە، بۆیە شیعر شوێنی نالی یە تا ئەم خەونەی واقعی بکاتەوە.

((نوکتێکی ڤەریفە بە نەصیبی ڤورەفا بێ

تەعریفی دەکەم بەڵکو لەبۆ دەرد شیفا بێ))[170]

نالی دێتە سەر باسکردنی مەستورە، کە لەبنەمادا ئەم باسکردنە خودی نووسینەوەی خەیاڵە سیکسیەکانی خۆیەتی دەرهەق بە مەستورە، بەڵام نالی دەڵێت تەعریفی دەکەم واتە ئەو خەیاڵەی نالی کردوویەتی رۆژێك لە رۆژان لەسەر مەستورە نالی دێت لەم شیعرەدا زۆر بە ئازادانە دەینووسێتەوە، کە بۆ خۆی جۆرێکە لە حێژ.واتە لە رێگەی چێژی خەیاڵەوە دەیەوێت بروات بۆ چێژێکی بایەلۆژی و دەروون ئەم کارەی بۆ رایی دەکات هەتا نالی ئەم ئارەزووەی دامرکێتەوە و لە واقیعدا تووشی نارێکیەك نەیەت بەرامبەر بە مەستورە.

((دوککانی توحەف کانی حەیا کانیی بە قابێ

قوببەی لە قیبابی بێ نە قوپابێ

وەك خەیمە بە پەردێکی دو ئەستونە بە پابێ

[170] _سەرچاوەی پێشوو، ل607

سەر تیلەکی نەختێ بە نەزاکەت قڵەشابێ

وەك هیممەتی صۆفی کە لە نێو خەڵوە خزابێ

مەستور و عەزیزی شەرەف و ریفعەت و جابێ))تر□تر

نالی لێرەدا دێتە سەر باسکردنی جەستەی مەستورەو باسی ران و ئەندامی مێینەی دەکات و وا وەسفی دەکات کە کەس نەیدیوە و شاراوەتەوە ئەمە لە لایەك باسکردنەو لەلایەکی ترەوە هەوڵدانە بۆ خۆ بەتاڵکردنەوەی خۆی لە جەستەی مەستورەدا.هەتا لە کۆتایی شیعرەکەدا مەبەستەکەی خۆی ئاشکرا دەکات و دەڵێت :

((کێ بێ لە جیهاندا چ گەدابێت و چ شابێ

تەرکێکی وەها ناسك و پڕ لەززەتی گابێ؟!))یر□تر

هەموو دێرە بەیتەکانی ئەم شیعرە لە سەرەتاوە وەسف و جۆرێك لە لێسانەوەی جەستەی مەستورەیە کەهەمووی بەتاڵکردنەوەی رەمەك و غەریزەکانی خۆیەتی لەسەر مەستورە هەتا ئەم ئاخر دێرە کە مەبەستی خۆی دەڵێت و کۆتایی هەم بە کارەکە دەهێنێت و هەم شیعرەکەش.ئەوەی لەم قەسیدەیەدا چالاکە کۆمەڵەی خواستە بەدینەهاتووەکانی ناو ئەوی نالییە بۆیە شیعرەکەش شەلاڵە بە ئامادەگی جەستەو خەیاڵ کە هەردووکیان سەر بە دەروونن و شیعرێکە ئەو رێژکراوە.

4_ بزربوونی من لەشیعردا :-

ئەگەر شیعر دەروازەیەك بێت بۆ دەرکەوتنی (ئەو) ئەوا (من) وەك بەشێك لەپێکهاتەی دەروون دەبێت خۆی بناسێنێ،ئایا دەکەوێتە کوێی ئەم هاوکێشەیەوە.چونکە ئەوەمان زانی لەسەرەتاوە کە (من) پارێزەری کەلتوور و ئادابە گشتیەکانە.هەروەها جۆرێکە لە کۆت و پێوەند بۆ سەر (ئەو) کە ئازادانە خۆی نەکاتەوە بەناو کار و گوفتاری مرۆڤدا.

چونکە (من) ترسی واقیع و ترسی لەدەست دانی کەسایەتی مرۆڤ هەردوو بەیەکەوە مرۆڤ و بەتایبەت رەمەکەکان و خواستەکانی ناو (ئەو) دەکەونە ناو سنور بۆ دانانەوە،بۆیە کۆمەڵێك هیوا و شتە زۆر کەسیەکان و خواستەکان دەمێنەوە.سم□تر

171 _ سەرچاوەی پێشوو،ل608_609

172 _ سەرچاوەی پێشوو،ل620

شیعریش وەك بەشێك لەئەدەب،كۆمەكی خۆی وەردەگرێت لە دەزگا دەروونیەكان كە ئەمەش شتێكە ناتوانین ئێمە بەرِەهایی رەتیبكەینەوە یاخود بنبەستی بكەین، چونكە ئەم خورادن پێدانە لەدەروونەوە بۆ شیعر بەردەوامی هەیە،بینا لەسەر ئەمەش رەخنەی ئەدەبی بەهاو ئەرزەشی داناوە بۆ تێگەیشتن لەشیعر لەسەر بنەمای دەروون.

((كارتێكردنی سایكۆلۆژیانە لەسەر ئەدەب شتێكە مایەی نكۆڵی لێكردن نیە،لای رەخنەی ئەدەبیش بەپێی پێودانگی خۆی نرخ و بەهای خۆی هەیە))[شمتر]

هەروەها زیاتر لەمەش شیعر خەون ئاسا هەوڵی تێكشكانی بەربەست و هەموو دەسەڵاتەكانی (من) دەدات.بۆ ئەوە مرۆڤ خاڵی بێتەوە لەهەموو ئەو بیرۆكە و خەیاڵانەی سەر بە كوانووی دەروونن.

واتە شیعر سەر و كاری لەگەڵ ئازادیدا هەیە،بۆیە هەوڵی سەرسەختانەی هەیە بۆ تێكشكانی بەها و كۆت و زنجیرەكان شیعر هەمیشە رۆحێكی یاخیبوونی لەناو خۆیدا هەڵگرتووە، كە نەك هەر یاخی دەبێت لەشتەكان بەڵكو شیعر پێش شتەكان یاخیە لەخودی خۆی،تازەگەری و لەدایك بوونی قۆناغە شیعریەكان بەرهەمی كودەتاكانی شیعرە بەسەرخۆیدا.هەروەها جەنگێكی دورودرێژ و نەبڕاوە هەیە لەنێوان شیعر و هەموو ئەو شتانەی شیعر داوەتی سەرخوانی خۆی دەكات، چونكە شیعر كاتێك داوەتی شتەكان دەكات بۆ ئەوە نیە كە وەك خۆی بیانپارێزێت، بەڵكو بۆ كەشفكردن و شكاندن و زۆر جاریش هەڵوەشاندنەوەیانە. بۆیە بوونی (من) لەشیعردا هەمیشە بەلاوازی دەدەكەوێت و هەمیشە (من) و (شیعر) لەململانێی گەورەدان بۆبزركردنی یەكتر، چونكە (من) شەڕی خۆی ناكات بەڵكو هەڵگر و نوێنەری واقیعە و ئەم نوێنەرە بەدوور نیە لەشۆڕشەكانی شیعر و هەڵوێستەكانی، بەڵام تۆخكردنەوە و كاڵكردنەوەی (من) لەشیعردا دەكەوێتە سەر (شاعیر) ئەگەر لەخۆیدا هەڵگری رۆحێكی یاخیگەربوو هەمیشە پرسیاری هەبوو لەكەلتوور و لەتابۆ و لەهەموو كۆت و پێوەندەكان ئەوا (من) لەشیعرەكانیدا هەمیشە نەك هەر بزرە بەڵكو هەوڵی كوشتنی دەدرێت.

چونكە (من) لەشیعردا دەبێت خۆی بێبەری بكات لەوەی ببێتە دەم و چاوی هێزەكانی واقیع و وەك قاوغێكی بەتاڵ بمێنێتەوە هەتا شیعر پڕی بكاتەوە نەك واقیع،بەبارێكی تردا گەر (شاعیر) بۆخۆی بەشێك بوو لەكەلتوور و داب و نەریتەكان یاخود هەڵگری هەمان سیستەمی واقیعەكە بوو ئەوا (من)

---

[173]- بڕوانە: د.غنیمی هلال،في النقد التطبیقی و والمقارن،ب ط،مطبعة نهضة مصر، دار نهضة مصر للطبع والنشر الفجالة،القاهرة،ب سنة،ص 112–113

[174]- محمود البستانی،في النظریة النقدیة،ب ط،ب م،وزارة الآعلام مدیریة الثقافة العامة،1971، ص123

بە بەهێزی خۆی نیشان دەدات و زیاتر لەمەش شیعری ئەم شاعیرە بۆ بەرگریکردنە لەشتە پیرۆز و بەموقەدەسکراوەکان،هەروەك ئەو شیعرانە لەدەرباری شا و سوڵتانەکاندا وەك پیاهەڵدان دڵی پاشایان خۆشکردووە.واتە دەرکەوتنی شیعریەتی شیعر پەیوەندی نیە بەکاڵی و تۆخی (من)ەوە، چونکە بەهەردوو بارەکەدا خاڵێك هەیە بۆ رەخنە و گفتوگۆ.

ئەگەر شیعرێك (من)ی بزرکرد بۆ ئەوەی (ئەو) دەربکەوێت لەناویدا ئەوا ئەم شیعرە دەبێتە شوێنی بەرجەستە بوونی خواستە بەدینەهاتووەکان ئەمەش دەبێتە دوا مانا و دوا مەنزڵی ئەم شیعرە با وشە و وێنەکانیشی پڕبن لەرەوانیەت و جوانی لێرەشدا هاوتەریب بەتۆخکردنەوەی (من) شیعریەتی شیعر دەکەوێتە ناو مەترسیەوە، چونکە ((شیعر وەك خەون دەبێتە مایەی دەرکەوتنی رەمەکە چەپێنراوەکان و بەشێوەیەکی باشیش ئەم کارە دەکات.))[175]

ئەگەر چی فرۆید زیاتر ئەم خاڵەی مەبەستە کەبکات بەو روانگەی شیعر هیچ نیە نیە جگە لەزیندەخەوێك بۆ دامەزراندنی رەمەکان لەناو جیهانەکەی خۆیدا،پاڵپشت بەم تێزەش چووە سەر دەقە ئەدەبیەکانی وەك (ئۆدیب پاشای)ی سۆفۆکلیس کە گرێی ئۆدیبی لەسەر رامکرد. هەروەها گرێی ئەلکترای لەشانۆگەریەکی یۆنانیەوە دۆزیەوە (نەرجسیەت)ی لەئەفسانەی (نرسیس)ی وەرگرت.هەروەها گرێی باوکی لەرۆمانی (برایانی کارامازۆن)ی (دستۆفسکی) وەرگرت پەیوەندی خۆشەویستی و رقی نێوان مەحرەمەکانی لەشانۆی (هاملێت)ی شکسپیر و هەندێك گرێی تریش وەك (ماسۆشی،سادیەت... تاد)

لەدەقە ئەدەبیکانەوە دۆزیەوە و تیۆرەکانی خۆی پێ دەوڵەمەندکرد.[176]

ئەمەش هەموو روونکردنەوەی پەیوەندی نێوان (ئەو) و (من) بوو کە چۆن (من) لە دەقی ئەدەبی و هونەر بە گشتی لاواز دەکرێت لەپێناو بەهێزبوونی ئەودا.هەرچی ئامادەگی (من) لەشیعردا ئامادەگیەکی مەبەستگەرایە ئەویش خۆبەستنەوەی شاعیرە بەو مەبەستەی هەیەتی لەدەورووبەرەکەی خۆی، کەئەمەش راستەوخۆ گفتوگۆیە لەگەڵ جەماوەری شیعر و خوێنەر بەگشتی، بەڵام بوونی (ئەو) مانەوەی شاعیرە لەگەڵ رەمەکەکانی خۆیدا،واتە شاعیر زیاتر سەرقاڵە بەخۆیەوە هەر بۆیە (ت.س.ئەلیوت) کاتێك باسی دەنگەکانی ناو شیعر دەکات سێ دەنگ لەیەکتر جیا دەکاتەوە کە ئەوانیش بریتین لە :-

---

175- د.كمال نشأت،في النقد الآدبي دراسة و تطبيق،ط الثانية،طبع بمطبعة الجامعة بغداد، 1976، ص183

176- بڕوانە: د.عمر محمد الطالب،المذهب النقدية دراسة وتطبيق،ب ط،دار الكتب للطباعة والنشر، موصل 1993، ص134

((دەنگی یەکەم دەنگی شاعیرە کە قسەلەگەڵ خۆی دەکات و قسە لەگەڵ کەسی تر ناکات.دەنگی دووەم دەنگی شاعیرە بەڵام قسە لەگەڵ جەماوەر دەکات بچوك یان گەورە بێت.دەنگی سێیەم ئەو دەنگەیە کە شاعیر هەوڵی ئافراندنی دەدات بەشێوەیەکی درامی و پەخشان ئاسا دێتە قسە))[177]

بەڵام کاتێك (من) هەڵگری ستراکتوری واقعێك بێت، کە پڕاوپڕ زنجیر ڕێژبێت، ئەوا یەکەمین کارێك کاتێك ئەو واقیعە دەباتە ناوخۆی لێدان و شکاندنی ئەو (من)یە، ئەم حاڵەتە بۆ ئەوە نیە کە (ئەو) دەرکەویت بەڵکو بۆ ئازادکردنی خودی مانا و بەهایە لەناو شتەکاندا، چونکە ئەو سیستەمە بەتایبەت ئەگەر تۆتالیتار و تاکرەو بێت هەموو شتەکان دەکاتە یەکڕەنگ و یەکدەنگ و سەدا،ئەویش گوزارشتکردنە لەخودی سیستەم، بەمە جیهان لەفرە رەنگی خۆی دەکەوێت و هەموو شتەکان یەك مانا دەدەن بەدەستەوە.

بۆیە مامەڵکردنی شیعر لەگەڵ ئەم هێزەدا کە (من) دەکاتە نوێنەری خۆی بۆ پاراستنی هێزەکە و کەسایەتی یاخود بەرژەوەندی مرۆڤەکە مامەڵەکردنێکی شۆڕشگێڕانەیە،هەروەها لە بابەت خستنی شتەکانەو گەڕانەوەی بەهاو ڕەنگی تایبەتی خۆیانە بۆ دۆخی سروشتی خۆیان.لێرەدا شیعر هەر بکوژی (من) نیە بەتەنها، بەڵکو ژێنەرەوەی شتە کوژراوەکانیشە هەروەها رزگارکردنی ماناکانە، ئەمەش بەتێکشکانی فۆرم و چۆنایەتیان ئەنجام دەدەرێت تا ناوەڕۆکێکی تر لەخۆیان باربکەن،واتە شاعیریەت هەڵگری توخمێکە لە یاریکردن بەڵام یاریکردنێکی زۆر ترسناك لە کایەی زماندا.کە جیهان دەکەوێتە بەردەم هەبوونی جێگرەوە و میراتگری خۆی، ئەمەش بەمردن و رووخانی خۆی ئەنجام دەدرێت.واتە شیعر جۆری زۆرە هەر وەك شیعرێك (من) بپارێزێت یاخود بزریبکات لەبارێکدا بۆ دەرکەوتنی (ئەو) لەبارێکی تردا بۆ رزگارکرنی جیهانە لە کۆت و بەندێتی.بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە کامەیان هەڵگری رۆحی رەسەنی شیعرە و کامەیان هەر بەناو خۆی بەشیعردا هەڵواسیوە.هەروەك چۆن (من) لەچاکە و خراپەی واقیعەکە ناپرسێتەوە کە ئایا رۆیشتن بەم ئاڕاستەیە تا چەند دروستە یان نا بەهەمان شێوە یاخیبوونی شیعریش لەشتەکان و لەترادسیۆن و نەریتەکان یاخیبوونێکە تژیە بەڕاپەرین و شۆڕشگێڕی کە هیچ مانا ناداتە شتەکان یاخود ناپرسێتەوە لەئەنجامی کارەکە و ئەنجامەکانی لا مەبەست نیە.

ئەم جۆرە لەشیعر هێرشی خەیاڵ و خواست و هیواکانی مرۆڤە بۆ سەر (من) کە نوێنەر و نووێنەری واقیعە جیاجیاکانە، ئەم هێرشەش هەمیشە پێویستی بەئازادکردنی ئیرادە هەیە،مرۆڤ ئەم جارە

[177]- ت.س.اليوت،مقالات في النقد الادبى،ت: دكتورة لطيفة الزيات،ب ط،مكتبة الانجلو المصرية،ب س، ص61

ئازایەتی ئەوەدەكات لەناو خۆیدا (من)ەكان تێك بشكێنێ بەمەش شاعیر هەمیشە دەست دەبات بۆ شتە زۆر ترسناكەكان.شاعیر مایەی ترس و سڵەمێنەوەیە، چونكە ئەو لەگەڵ بەهاو رەمزەكاندا مامەڵە دەكات و پشێوی دەنێتەوە بەڵام ئەم شۆڕشە كە شتەكان دەدات بەیەكدا لەدوای خۆی ئارامی و ئاشتی دەهێنێ ئەویش دۆزینەوەی ئەو هارمۆنیەتە ناوەكیەیە كە شتەكان خۆیان بەسروشت هەیانە بەڵام كایەی زانستی و كایەی واقیعی شتەكان بەناسروشتی بەیەكەوە گرێ دەدەن. ئەمەش بۆ خۆی سەپاندنی هێز و فشارە بەسەر شتەكاندا.

بەڵام شیعر لەراچڵكینەكانی خۆیدا لەرزە دەخاتە سەر بنەمای وەستانی شتەكان، تاخۆی وەك ئەلتەرناتیڤی جیهان نمایش بكات. ئەم وێرانكاریەی شیعر و كوشتنی (من)ە وەك باسمان كرد هەندێك جار بۆ لەدایك بوونی رەمەكەكانە،بەڵام بەبارێكی تردا بۆ كوشتنی (من) نیە بەتەنیا بۆیە (من) چارەنووسی باش نیە، چونكە هەڵگری سیستەمی دەورووبەر و واقیعە.دژایەتی شیعر لەگەڵ مندا،دژایەتی سیستەم و بنەمایە ئەمەش بەمایەی ئەوەیە سیستەم و بنەمایەكی تر بێتە ئاراوە.ئاشتیەك هەیە بەم شەڕەی شیعر بەرپا دەبێت.دەبێت جیهان وێرانبكات ئەوجا بنیاتی بنێتەوە بەو ستراكتۆرەی شیعر دەیخوازێت واتە مەرگخوازی شیعر بۆ (من) لەپێناوی ژیاندایە نەك خودی مردن خۆی،شیعر ئەو مافە لەكۆمەڵگا وەردەگرێتەوە كە ئەو وێنە و فۆڕم و بۆ شاعیر دیاریبكات، بەڵكوئەو مافە دەداتەوە خۆی.

ئەمجارە (من) دێتەوە سەر شانۆكە بەڵام خاڵی لە هێزە كۆمەڵایەتی و دەرەكیەكان بەڵكو لێوڕێژ لەشیعریەتی خۆی بەمەش شاعیر لەناوەوە و دەرەوە یەكنوێن دەبێت و یەك (من) لەشاعیردا دادەمەزرێ،ئەویش منێكە پڕە لەشیعریەت.واتە واقیع و خەیاڵ بۆ شاعیر یەكسان دەبن،بەڵام ئەمە هەمووی سەر لەبەری ژیان نیە،ئەو ساتەیە كە شیعر هورژم دەهێنێ،وەگەرنا دوایی ئەوە شتەكان جارێكی تر دەرۆنەوە ناو دۆخەكانی خۆیان.

چونكە ئەم جۆرە لەژیان هێندە ئاسان نیە تا مرۆڤ بۆ هەمیشە و بۆ هەمووسات نیشتەجێی ئەم شوێنە ئاوەدانەبێت، ئەمەش جارێكی تر هێرشی (من) و (ئەو)ە كە ناهێڵێت مرۆڤ بەپەتێتی (مجرد) بمێنێتەوە،جارێكی تر دەیبەستنەوە بەجەستە و كۆمەڵگاوە.

((یەك لەدوای یەك... بێئەوەی ئاوێنەكان نوتقێكی راستمان پێڵێن...

تێناگەین... تێناگەین... من پڵنگم یان ئەو...؟ ئەو پڵنگە یان

من...؟ ئەوە بازدەداتە ناو سەرم یان منم بازدەدەمە ناودڵی ئەو...

خوێنی ئەوە غیرەتی سەفەری ئەم دارستانەم دەداتێ،یان

خوێنی منە هێزی نەعرەتەی دەداتێ؟

نەعرەتەیەك پڕە لەشوشەی شكاوی پڵنگی تر،پڕە لەپارچە غەریزەی تێرنەبووی

هاوجنسیەكانی من،گوێی لێبگرە هاوڕێم... گوێی لێبگرە

نەعرەتەیەكە لەهیچ هاوارێكی دی ناچێت...

نەعرەتەیەك پڕە لەوەحشیەتی رەواتر لەشیری دایك

پڕە لەبۆهیمیەتی ناسكتر لەماچی خوشك...))[178]

ئەگەر سەیری ئەم پارچە شیعرە بكەین... پڕاوپڕە لە (غەریزەكان) رەمەكەكان كە هەمووشیان لەسەر كوشتنی (من) توانیویانە لەدایك ببن و بێنە ناو ئەم شیعرەوە، ئەم شیعرە بەوەدا هەڵگری (ئەو)ە لەهەمان كاتیشدا مایەی كوشتن و بزربوونی (من)یشە.

(غەریزە تێرنەبووی هاوجنسەكان) ئاماژەیە بۆ غەریزەی لیبدۆ لەلایەك لەلایەكی تر هێز و رەمەكی سێكس،لەناو هەموو نێرینەكاندا بەمرۆڤ و هەموو گیانەوەرانی ترەوە بۆ لەدایك بوونی ئەم رەمەكە بەگوڕە پێویستی بەوەیە (من)بڕوات.چونكە یاسا و سنور دادەنێت بۆ (ئەو) هەتا ریز بەند و راستیبكاتەوە.

خۆگەر بنۆڕین ئەم غەریزەیە زۆر بازی داوە بەسەر كەلتوور و پەسەند و ناپەسەندی شتەكاندا.

تا ئەو رادەیەی دەكاتە تێپەڕاندنی بۆ سەر مەحرەمەكان و (شیری دایك) بەوەحشیەت دەزانێت چونكە رێگرە لەوەی مرۆڤ (ماچی خوشكی) خۆی بكات، ئەم شیعرە نەك هەر (من) بزر دەكات، بەڵكو زۆر بەتوندی دەیخاتە بەر رقی پڵنگی رەمەكی سێكس لەگەڵ مەحرەمەكاندا، كە هەموو بەهاو شتە موقەدەسەكان تێك دەشكێنێ بۆ ئەوەی هەرچی دێتە بەردەمی وەك بابەت سەیری بكات بۆ بەتاڵ بوونەوەی رەمەكە پڕ لەئاژاوەكانی خۆی، جا گرنگ نیە ئەو بابەتە دایكە خوشكە،مەحرەمە یان نا

---

[178]- بەختیار عەلی، تاماتەمی گوڵ تاخوێنی فریشتە،ل 412

مەحرەمە،گرنگ ئەوەیە (من) بڕواتە دەری ئەم وەحشیەتەوە و (ئەو) وەك هێزێكی ئاژەڵی رووت پەلاماری هەموو شتەكان بدات.

((چۆن خەڵك باس لەمردنی ئینجانەیك دەكەن،ئاوەها باس لە

كۆتایی بەهەشتە درۆزنەكان دەكەم.تۆ چۆن باس لەكوژرانی

چۆلەكەیك دەكەیت،ئاوا باس لەكوژرانی خودا دەكەم... ئێمە

بەپێ بەرەو شارێكی تر دەڕۆین... بەرەو سەردەمێك سەرابی تیا

نییە سەردەمێك هەموو خەیاڵاتێك لێرەیە.ناوی ئاو دەهێنێت و

تێنوێتیت بەحەرفەكان دەشكێت... ناوی زێڕ دەهێنێت و

بەردەكانی بەردەمت دەبن بەقەڵا...))[179]

شاعیر لەم شیعرەیدا بۆ ساتێك رۆحی شۆرشگێڕی شیعر بەكار دەبات و هەموو شتەكان دەكوژێت بەبێ ئەوەی كە بسەڵمێتەوە لەسزا و ئاكامی كارەكەی،زۆر بەئاسانی بەشێوەیەك كە حەق وەهایە ئەو شتانە كۆتابێن و دوا بڕاو ببن، بەسایەی ئەوەی شارێكی تر،سەردەمێكی تر بێتە ئاراوە،واتە لە یەكەمین جاردا شاعیر من دەكوژێت، چونكە خۆی باركردووە بەبەهەشتی درۆ و ئاوەكان و یاساكانی سەرابن،بۆیە شاعیر لەڕێگەی كوشتن و تێك شكانی ئەو شتە پیرۆزانەوە لەناو خۆیدا.

ئەو بڕیارە دەدات كە خۆی شتەكان رێك بخات، چونكە سەردارێتی ئەو رەوشە دەكوژێت و دەسەڵاتی بەكوتا دەهێنێ،لەوێوە (من)ێكی تر دروست دەكات، كە رەنگدانەوەی بەهەشتێكی تر و سەردەمێكی تر بێت،خەڵكی شارێكی تر و زەمانێكی تر بێت كە شتەكان دووربن لەوەهم بوون یان ساختەیی.بەشێوەیەكی گشتی ئەم شیعرە (من) كوژ دەكات بۆ ئەوەی شاعیر لەدەرەوەی خۆشی مافی یاریكردن و بڕیاردانی هەبێت بەسەر رێكخستنی شتەكان و دووبارە دارشتنەوەیان ئەمەش بەهۆی بزربوون و كوشتنی (من)ەوە دێتە كردن، بەڵام ئەم حاڵەتە وەك گونجان هەروا بۆ ئەبەد نیە شاعیر بۆ ئەوەی بتوانێت درێژە بەژیانی خۆی بدات دێتە دەر لەم حاڵەتە و جارێكیتر دەگەڕێتەوە بۆ دروست كردن و گەڕانەوەی (من)ەكان،هەتا لەو ئازادیە رەهایە خۆی قوتار بكات، چونكە ئازادی رەها بۆخۆی هەڵگرتنی بەرپرسیاریەتێكی گەورەیە، كە مرۆڤ زۆر جار بۆخۆی نایەوێت. بۆیە ناچار دەگەڕێتەوە

179- سەرچاوەی پێشوو، ل 485-486

بۆ ناو سنور و کۆت و بەندەکان دەگەڕێتەوە بۆئەو بنەمایەی کە کەلتوور و داخوازیەکانی (من) بەشێك لەرەوایەتی و حەقیان تێدایە.بۆیە کۆمەڵگاکان هەموویان خاوەنی سروت و تەقسی تایبەتن،ئەویش بۆ دانانی سنورە بەسەر رەوشە وەحشیەکانی ناو مرۆڤایەتی،بۆیە شاعیر جارێکی تر دەگەڕێتەوە بەناوی (ئاشتبوونەوە) جارێکی تر (من) بەهێز دەکاتەوە و دروستی دەکاتەوە لەناوخۆیدا.

((دەمەوێت دوای شەڕێکی درێژ لەگەڵ زەویدا ئاشتبمەوە،من دەمەوێت کێڵگە ماچبکەم فرمێسکەکانم بەبای شەو بسڕم وبڵێم من چیتر غەریب نیم.دەمەوێت بڵێم ئەی دیانەتە کۆنەکان.ئەی پەرستگا روخاوەکان،ئەی خۆڵەمێشی نغرۆبوون،ئەی رۆژی خوێنینی کوشتنی فەیلەسوفەکان،ئەی بای بادە،ئەی خیرقەکان،ئەی جامی سەر سفرەی مەولاناو ئەی زامی حەلاجان،دەمەوێت لەگەڵ هەمووتان ئاشتبمەوە... دەمەوێت سەرابتان ماچبکەم،باوەش بەسێبەرتانا بگرم... دەمەوێت هەستبکەم چیتر غەریب نیم... دەمەوێت لەگەڵ خۆڵ و هەوادا... لەگەڵ ئاگروئاودا لەگەڵ خالیق و مەخلوقدا یەکبگرمەوە...))[180]

شاعیر دوای ئەو هەموو شەڕە دوای ئەوەی (ئەو)ی خۆی کردە حاکم و (من)ی کوشت،هەموو خەیاڵ و رەمەکەکانی بەتاڵ کردەوە،وێرانیەکانی خۆی کرد، رق و خۆشەویستی خۆی دەربڕی بەسەر شتەکاندا، جیهانی خۆی دامەزراند لەسەر تێکچوونی و رووخانی جیهانەکانی تر، پیرۆزیەکانی توڕدا و تفی کردە ناو چاوانی دوژمنەکانی.

دوای ئەم هەموو شەڕە، شاعیر جارێکی تر ئاوڕ دەداتەوە (من) دروستدەکاتەوە و هەموو سیستەم و کەلتوور و دیانەکان زیندوو دەکاتەوە.ماچیان دەکات و جارێکی تر دەگەڕێتەوە ناو باوەشیان.

ئەمەش ساتی ئاگاییە لەشاعیردا، چونکە رێگەی شۆڕش رێگەی تەنیایی و غەریبیە، شاعیر نایەوێت تەنیابێت نایەوێت غەریب بێت. بۆیە دێتەوە ناو کۆمەڵگا و سروت و رێوڕەسمەکانی چونکە گەڕانەوەی مرۆڤ بۆناو کۆمەڵ بەجۆرێك رازیبوونە بەوەی کۆمەڵگا حەرام و حەڵاڵکانی خۆی قایم بکات و ئیتر ئەوەش باوەڕی پێ نیە دەستی بۆنەبات و هەریەکە خۆی و بیر و باوەڕەکانی. ئەمەش راگرتنی هاوسەنگیە لەنێوان (ئەو) و (من) و کۆمەڵگاش هەمووی بەیەکەوە.

ئیسماعیل بەرزنجی :

---

[180]- بەختیار عەلی،ئەی بەندەری دۆست ئەی کەشتی دوژمن،ل59

شۆڕشی ئیسماعیل بەسەر (من)دا جیاوازە لەبەختیار، بەرزنجی دەیەوێت خۆی داماڵێت لە هەموو ئەو رایەڵ و پەیوەندییانەی کە من لە کۆنەڵگادا بۆی دروست کردووە بەجۆرێك خاوەنی هیچ شتێك نە بێت کە بیبەستێت بە کۆمەڵگاوە نە ناو نە رەگەزنامە هیچ شتێك ئەمەش هەمووی دەگەرێتەوە بۆ ئەو دەردە سەری و کێشانەی کە بەهۆی کۆمەڵگاوە توشی دەبێت کەدەبێت مرۆڤ بەزۆر شتەوە پاپەند بێت کەهی ئەو نین و ناچاریشە بیان کات، شاعیر لەم شیعرەدا منی خۆی سفر دەکاتەوە لەرێگەی گووتەی (دەبوا) خەونێك دەبینێت بەژیانێکەوە دوور لەمن و لەهەموو ئەو ریشاڵانەی دەیبەستن بە کۆمەڵگاو و دەوروبەرەوە.

((دەبوایە من قەرەج بام

قژم لوول بووایە

هەردەمێك هەستم بە وەڕەسی کردبا

کۆڵکە دارێکم بخستایە سەر شان

دەبووایە من قەرەج بام

وادەی هیچ بۆنە و نوێژێکم نەزانیبا

چ کتێبێکی موقەدەسم نەخوێندبایەوە

دەبوایە من قەرەج بام

نەمزانیبا جنسییە و نفوس چییە

ناوم لە هیچ دۆسییەکی دەوڵەت نەبا))[181]

قەرەج بوون ئەو ئازادییەیە کەبەدەست دێت لەدوای کوشتنی منەوە، گەر مرۆڤ توانی بچێتە ئەو دیو دەسەڵاتی منەوە ئەوا جۆرێك لە ئازادی بەدەست دەهێنێت کەدەتوانێت لە بوارەکانی ئەدەب و هونەردا نزیك بببێتەوە لە داهێنان هەروەك شیعر خۆشی هەست بەم هێزە دەكات بۆیە وەك ئاواتێك خۆزگەی بۆ دەخوازێت .

((دەبوایە من قەرەج بام

---

181 _ ئیسماعیل بەرزنجی، پەست وەك ئێوارە نارنجییەکانی نیشتمان،بڵاوکەرەوەی ئاراس ،2007، هەولێر ،87_88

تا وەك ئیماتۆڤ

رۆمانێكی گەورە و نەمرم بنووسیبا

دەبوایە من قەرەج بام

كەئێواران دڵتوندی دای گرتبام

بار و بارگەم بپێچابایەوە و

رووم لەلێواری خەرەندێك كردبا

دەبوایە من قەرەج بام

تەنیا ئینتیمام بۆ گڵە سوور هەبووایە)) [182]

بەرزنجی من ناكوژێت بۆ ئەوەی كە ئەوی خۆی بێتە دەر، بەڵكو كوشتنی منی بۆ ئەوەیە هەتا ئازاد بێت لەو هەموو رایەڵ و پێوەندییانەی كە دەیبەستن بە دەوروبەر و پەیوەستی دەكەن بە شتانێكەوە وەك رێو رەسمە كۆمەڵایەتی یان هەر پەیوەندییەكی تر ئەمەش ئەو هەستە شاعیرییە كە زۆربەی شاعیرەكان هەیانە و زۆربەیان بە شوێن ئازادیدا وێڵن ئەمەش خەسڵەتی گەورەی شیعرە كەهەمیشە عەودالّی ئازادییە.

5- منی باڵا و شیعر :-

ئەگەر شیعر بەسەر جیهانی خەیاڵ و ئەودیو هەستەكانەوە بێت و وەك بكوژی (من) خۆی نماینده بكات ئەوا هەر دەبێت رێگە خۆشكەر بیت بۆ (ئەو) و لەلایەكی ترەوە بۆ (منی باڵا)ش چونكە هاو خاسیەتی هەبوو لەنێوان (ئەو) و (منی باڵا)دا، بەوەی هەردووكیان زۆرجار لێدەرچوونیان هەیە لەخۆیانەوە بۆدەرەوەی واقیع و یاسا و سیستەمە كۆمەڵایەتیەكان، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا (منی باڵا) هاوخەسڵەتی هەیە لەگەڵ (من)دا ئەویش پاراستنی روحی واقعە.

هۆگر بوونیەتی بۆ گەیشتن بە بڵندگۆی ئاكار و رەفتارە باڵاكان، كە ئەم بڵندیە وەك ماك و بنەچەی رێورەسم و نەریت خۆی مانیفێست دەكات. بەمەش منی باڵا بەشێكی (من)ی لەگەڵ (ئەو)ی لەخۆیدا

---

182 _ سەرچاوەی پێشوو، ل 89

هەڵگرتووە، بەڵام تۆخترین بەشی منی باڵا گەیشتنە بەوێنە بەرز و دیارەکان ئەو ئاکار و رەفتارانەی کە کۆمەڵگاوەك خەون و وەك رێگایەکی باڵا و درەوشاوە دەیخاتە بەردەم تاکەکان.

کێشەی شاعیر لەگەڵ کۆمەڵگاکەیدا ئەوەیە، شاعیر ناتوانێت بەرەهای دابڕێت لەکۆمەڵگا با(من)ی خۆی بکوژێت و (ئەو)یش ئازاد بکات. ئەمە مایەی ئەوە نیە شاعیر کەوتە ناو ئازادی رەهاوە، بەڵکو (منی باڵا) لەخۆیدا هەڵگری بەشێکی ستراکتوری کۆمەڵگایە شاعیر لەناو شیعردا کاتێك دەکەوێتە ناو خواستنی ئاواتەکانیەوە منی باڵا ریز بەندێك لەخواستی باڵای دەداتێت، کە ئەم خواستانە زۆر جیاوازن لەکۆمەڵەی خواستە بەدینەهاتووەکانی ناو (ئەو).

بەڵکو ئەم خواستانە خواستی باڵا و تارادەیەك نەمرن، ئەو رۆحەن کە بنەمای کۆمەڵگاکانن. کۆمەڵگا لەرێگەی ئەم خەونانەوە بەگوزەری منی باڵادا ئازادی شاعیر زیخن دەکەن و رەهایەتی لێڵ دەکەن. چونکە (منی باڵا) نوێنەری جیهانی دەرەوەی شاعیرە، شاعیریەتیش شەڵاڵە بەخواستنی خواست بەئاوات و خەون دیتن بەئایندەوە، چونکە منی باڵا هەمیشە رایەڵەکانی خۆی لەخولگەی ئایندەدا گرێ دەدات. بەم پرۆسەیە

شاعیر دەبیتە هەڵگری دووفاقیەتێکی جیاواز، چەند بەرەو دنیای خەون دەڕوات هاوتەریب بەم رۆشتنە منی باڵاش خەونە باڵاکانی کۆمەڵگا دەڕوێنێ، بەمەش شاعیر قاچێکی لەناو خۆیدایە و ئازادە لەوەی چی دەخوازێت، قاچێکیشی لەناو کۆمەڵگادایە و کاریگەرە بەوێنە بەرزەکان و بەخواستەکانی ناو دڵی خۆی. شاعیریەت بەم مانایە هەر گوزارشت کردن نیە لەئازادی شاعیر، بەڵکو هەوڵیشە بۆ گوزارشتکردن لەوێنە باڵاکان، چونکە کاری ئافراندن و شیعر بەگشتی خۆی نزیك دەکاتەوە لەو شوێنەی زیاتر بەرە و ئازاد دەروات هەروەها ئەو شوێنەش کە منی باڵا دەسازێنێ.

((دەربڕینی هونەری زیاتر وابەستەیە بەناوچەی نەستەوە وەك لەعەقڵ و هەست. لەبەر ئەوەی نەست هەمیشە لەدۆخی هەڵچوون و هەڵگژاندایە کە ئەفراندن لەمەوە نزیکترە وەك لەناوچەی هەست (عەقڵ) کە ئارام و هێمنە، چونکە نەست زۆرترین خواستەکان جێبەجێدەکات))[183]

لەم رستەیەی (د.شلتاغ)دا جۆرێك لە نزیکی و خزمایەتی هەیە لەنێوان (هونەر،ئافراندن،خواست،نەست) لەبەر ئەوە کە (نەست) ئازادی تیایدا بوونی هەیە، ئافراندن و

---

[183]- د.شلتاغ عبود شراد،مدخل الى النقد الآدبي الحديث،ط الآولى،دار مجد لاوى للنشر والتوزيع،عمان، الآردن،1998، ص 238

هونەریش هەیە چونکە هونەر بێ ئازادی ناتوانێت دەربڕی خەونەکانی خۆی بێت، بەڵام ئەم ئازادیە زیاتر ئازادیەکی ناوەکی و خۆ بەخۆیە وەك لەوەی ئازادییەکی دەرەکی و ئەو بەخۆبێت.

شاعیر لەناوخۆیدا مامەڵە لەگەڵ بنەما و مانای بنەماکان دەکات. لەوێدا دەردەکەوێت کە ئایا شاعیر تاچەند ئازادی بەخۆی دەدات دەست ببات بۆ ئەم بنەمایانە و ماناداریان بکات یاخود بێ مانایان بکات. بەڵام وابەستەبوونی شاعیر بەمنی باڵاوە زۆر جار مەرج نیە ئەم خواستە باڵایە تەواوی کۆمەڵگا لەسەری کۆك بێت، بەڵکو هەندێکجار ئەم خواستە تاکەکەسیە، بەڵام هۆگری بۆ ئەم خواستە و دەست نەکەوتنی لەواقیدا، باڵایەتی دەبەخشێ بەئەو خواستە. بۆیە دەنۆڕیت زۆر جار شتێك پلەی منی باڵا وەردەگرێت لای شاعیر کە لای خەڵك هیچ مانای نیە یاخود زۆر ئاسانە وەدەست خستنی.

بەڵام لەبەر دووری ئەوشتە لەشاعیرەوە باڵایەتی بۆخۆی داددەبڕێت. منی باڵا ناتوانێت بەتەواوی خۆی جیابکاتەوە لەواقیع و کۆمەڵگا چونکە لەبنەرەتدا منی باڵا بۆ نواندنی کۆمەڵگا خۆی ئامادە دەکات.

((منی باڵا لەساتی دەرکەوتنیەوە لەژێر کاریگەری نەریتی خێزانی و کۆمەڵایەتیدایە کە داواکاریەکانی ژینگەی کۆمەڵایەتیش دەنوێنێ))[184]

بەمەش شاعیر گریدراوە بەم خەونە دواخراوەوە، کە ئەم خەونە ئاڕاستەکانی ژیانی دیاریدەکات و فشاری دەخاتە سەر لەهەڵبژاردنی کایەکانی ژیانی خۆی. لێ ئەم خواستانە نەگۆڕ و هەمیشەیی نین، بەڵکو بەپێی روانین و قۆناغەکانی ژیانی شاعیر گۆڕانیان بەسەردادێت، پێدەچێ ئەمڕۆ شتێك منی باڵای شاعیرە بۆ بەیانی گۆڕانی بەسەردابێت و بگۆڕێت. چونکە روانین و بیرکردنەوەی مرۆڤ بەگشتی لەهەڵکشان و داکشاندایە بەم گۆڕانە شیعریش گۆڕانی تێدەکەوێت، کە هەندێك جار مەیلی بەلای خواستێکەوەیە لە دەرفەتی تردا ئەم مەیلە نامێنێ و ئەو شیعرە دەبێتە بەشێك لەیادەوەری شاعیر بۆ خواستنی شتەکان. بەمەش دەربڕینی شیعر کێشە بەخۆیەوە دەبینێ کە هەر جارەو لە دوندێك و لە لوتکەیەکدا نوچ بدات. بەمەش شاعیر باڵی فڕین رام دەکات بەردەبازێکە هەمیشە لەگەڕان و فڕیندایە.

((کێشەی نواندنی دەروون لە شیعردا زۆر گرنگی پێدراوە لەلایەن لێکۆڵەران و رەخنەگران و خوێنەرانیش بەگشتی لەبەر ئەوەی راونینی شاعیر بۆ دەروون و بۆ ژیان لەمرۆ و بەیانیدا جیاوازی تێدەکەوێت))[185]

---

[184]- د.نصرت عبدالرحمن،في النقد الحديث، دراسة في مذاهب نقدية حديثة واصولها الفكرية،ط الآولى،مكتبة الآقصى، عمان،1979، ص186

185– أنور المعداوى،نماذج فنية من الآدب والنقد،ب ط،دار مصر للطباعة،1951، ص 29

بەڵام مەرج نیە ئەم كۆتە بۆ ئەبەد بەقاچی شیعرەوە بئاڵێ نەخێر! شاعیر گەلێك جار دەچێتە دەری منی باڵایەك كە كۆپیكراوی كۆمەڵگایە و بۆ خۆی لەناو خۆیدا منی باڵایەك دادەتاشێت كە كردەی وێناكردنێكە رەها. نەك وێناكردنێك لەسەر روانینی واقیع بنیاتی نابێت، بەڵكو وێناكردنێكە لەجیهانێكی تردا بەمە شیعر تازەیی و خۆی جیاواز دەكاتەوە، یەكەمین بەرامبەر بەهەموو شیعرەكانی تر دووەم بەرامبەر بەجیهانی واقیع. ئەم منی باڵایە مێژووی نیە لەكۆمەڵگادا خاوەنی رەگ و ریشاڵی كۆنینەنیە، بەڵكو سەر بەجیهانێكی ناوەكیە و رۆشتن و بزربوونی شاعیرە لەجیهاندا و قوڵ بوونەوەیەتی لەناو جیهانی خۆیدا. ئەمەش دەگمەنیەتی ساتی شیعرە و شیعر لەم ساتە تەنیایی و بێ مێژوویەدا ناوازەیی خۆی ئاشكرا دەكات، بەڵام كێشە ئەوەیە ئەم ساتە هەروا راگوزەرە و شاعیر ناتوانێت نشینگەی ئەو ساتەبێت بۆ هەمیشە. بۆیە شیعر سرتە و دەستگیربوونی لەدەستی خۆیدایە، واتە بینینی شیعر و ئامادەبوونی بەویستی خۆیەتی ئەوە شیعرە خۆی نیشانی شاعیر دەدات نەك شاعیرە شیعر نیشاندەدات. هەروەك ئەو قسەی دەڵێت : شیعر شاعیر دەنووسێتەوە نەك شاعیر شیعر بنووسێتەوە. (منی باڵا)ی شاعیر تاڕادەیەك ئازادی هەیە شاعیر خۆی تیاببینێتەوە و وێنە بەرز و باڵاكان بەرجەستە بكات لەخۆیدا، ئەمەش شیعر پێشكەشی شاعیری دەكات كە ئازادانە خواستەكانی خۆی بەدیبهێنێت.

((ویستم وەك پاڵەوانێك بگەڕێم

زرینگەی پێوەندێكی نادیار،دەست و قاچمی ئیفلییجدەكرد

ویستم وەك ئەمیرەكان قسەبكەم

شرینخەی قامچییەك لەگوێمدا رێگرم بوو

بەڵام لەژێر هەر دڵۆپێك فرمێسكەوە،دەریایەك لەئازادی

داگیرسابوو

بەهەر چەمۆڵەیەك پێوەندێك،قەترەیەك سەر بەستیم كڕی

برسێتی و تێنوێتی و ڕۆژە پەیتاپەیتاكانی بێ دڵداری

بست بەبست هەڵیانگرتم و بردمیان بەرەو رزگاری...))[186]

کۆمەڵێك (منی باڵا) هەیە لەناو شاعیردا کە ئومێدی بەوەیە بیانگاتێ ئەویش (پاڵەوانێتی) (ئەمیری) (دڵداری)... تاد. ئەمانە کۆمەڵێك خواستن کە پلەی منی باڵایان وەرگرتووە لای شاعیر، بەڵام شاعیر لەم قەسیدەیەدا قەسیدەی (شار)ە، شار تۆمەتبار دەکات بەوەی ناهێڵێت بگاتە وێنە بەرزەکان کە شاعیر هیوا خوازیانە. گەر سەیری ئەم منی باڵایانە بکەیت هەموویان سەر بە ژیانی دەرەوەی شاعیرن و شاعیر لەرێگەی ئەو باوەڕە کۆمەڵایەتیەی هەیە ئەم سێ شتە(پاڵەوان)،(قسەکردن وەك ئەمیر)،(دڵداری) وەك وێنەیەکی باڵاو وەك منێکی باڵای لێهاتووە، کە شاعیر هەوڵیان بۆ دەدات و خۆزگەیان بۆ دەخوازێت. ئەمەش کاریگەری دنیای دەرەوەی شاعیرە وەك (خێزان- کۆمەڵگا) لەدروستکردنی ئەو منە باڵایانەدا ئەگەرچی (دڵداری) لەدەرەوەی ئەم گوتەیەیە. بەڵام لەبەرئەوەی شاعیر لەشارێکدا دەژیت هەمووشتەکان حەرامن دڵداریش پلەی منی باڵای وەرگرتووە هەروەها (برسێتی و تینوێتی) کەمایەی هەژاری و دەست کورتیە،(فێربوون)و باشتربوونی ژیان ئەمیش لەو شارە قات و قریەدا وەك منێکی باڵا و ژیانێکی ناوازەی لێهاتووە. بۆیە شاعیر بەگرنگیان دەزانێت، بەڵام دواتر بەمایەی ئەوەشی دەزانێت کە نەبوونی ئەم شتانە گەیاندویەتی بەزۆر شتی دیکە وەك رزگاری و ئازادی... تاد. کە ئەمەش گرنگن و مایەی ئەوەن مرۆڤ ئەو ئازارانە قبوڵ بکات. کاتێك شاریش بە ناخۆش دەزانێت لەبەر ئەوەیە فەزایەك نیە بۆ گەیشتن بەشتە باڵاکان بۆیە شار قەبرستانە لای شاعیر.

((بۆکوێ هەڵدێیت؟ ئەی نازکتر لەئەمیرەیەکی رەش لەناو

گوڵە سپیەکاندا

بۆکوێ دەفڕیت؟ کەجەلادەکان لەناو جوانیدا خۆیان

شادۆتەوە

لەناو شیعرەکاندا خەوتوون.دەنگیان لەدەنگی بولبولەکان

دەچێت؟

بەهار دێرینترین گوڵی عەیاری خۆی دەدات لەباغچەیان

[186]- بەختیار عەلی،تاماتمی گوڵ تاخوێنی فریشتە،ل 209–210

نور لەرۆحی تاریکیان دەڕژێت

کێ بۆ ئاوێنەکانی ئەوان رووی خۆی ئاشکرا ناکات؟

میوەکانیان لەسەر سەرینی عەشق و خوێن.چ تامێکی هەیە

کێ لەبورجی ئەوانەوە خۆکوشتن بەشاعیرانە نازانێت...))[187]

شاعیر بێزارە لەوەی خەونەکان و منە باڵاکان جەلاد و پیاوکوژەکان پێی دەگەن بەبێ ئەوەی ماندووبن یاخود خۆیان پاك بکەنەوە لەگوناهو تاوان. شاعیر بێزارە لەوەی کە شوێنێك نەماوە بۆ ئەوەی مرۆڤ خەونەکانی خۆی تیا بێنێتەبوون. زیاتر لەوەش بۆ هەرکوێ دەڕۆیت رێگای منەباڵاکان تەنراوە بەخوێن و بەدەستی جەلادەکان ئیتر مرۆڤ لەبەر خراپەی پیاو کوژان وێنەیەکی باڵا نەماوە هەتا سەرسامی بێت و بۆی بژیت.(بەهار، گوڵی سپی عەشق، شیعر)هەموو ئەم وێنە باڵایانە کلۆمکراون بەدەستی پیاوکوژان زەمینێك لەئارادایە کە شوێنی شتی باڵای تیانیە.هەر دەڕۆیت و خوێن و خراپە هەردەڕۆیت و وێرانکاریە.

لەم دۆخە سەختەشدا منی باڵا و وێنەی باڵا و ئاکارە بەرز و جوانەکان لەدایك نابن بۆیە شاعیر بێزارە و خۆکوشتن بەباشتر دەزانێت لەوەی لە جوانیەکدابێت جەلاد دروستی کردبێت، لە عەشقێکدابێت زادەی پیاوکوژان بێت، بۆیە شاعیر لەشیعرێکی تردا تەواو خۆی ساغ دەکاتەوە و دەیەوێت جیهانێکی تر بخولقێنێت، کەشوێنی منەباڵاکان بێت و دەنووسێت :-

((من دەمەوێت بەشێوەی تر بچینە بەهەشت... دەرگای تر

فڕینی تر.شێوەی دیکە هەیە بۆگەیشتن بەباغاتی عەدەن

تێکستی تر هەیە دوای کەوین... تیشکی تر هەیە وەك شمشێر

هەلیگرین... دەبێت گوێمان لەزەنگی عەردێکی دیکە بێت

وەك باڵندەیەك لەباکورەوەڕا بۆنی نێچیر بکات.دەبێت بۆنی

زمان بکەین.بۆنی چەرخێکی دی بکەین... قەرنێکی دیکە لە

---

[187]- سەرچاوەی پێشوو، ل49

تەلا... رۆژگارێکی تازە لەبرۆنز... بەهەشت لەوێیە... لەشوێنێك

هەموو زانینێکە بەئازادی و گوڵ فریوماندەدەن...))[188]

شاعیر قووڵ دەبێتەوە لەناوخۆیدا کۆمەڵێك وێنەی بالا دەدۆزێتەوە کە دروستکراوی ناو واقیعەکەنین. شتانێك سەر بە جیهان و ژینگەی دەوروبەر نین، بەڵکو ئەم منە بالایانە کە شاعیر بانگەوازی بۆدەکات، شتانێکن مایەی قووڵ بوونەن ئەمەش هەستکردنە بەجیهانی ئەودیو واقیع، جیهانێك کە شتەکان دەچنەوە شوێنی خۆیان ئەم وێناکردنەش بەشێکی خۆی بینادەکات لەسەر رۆشنایی جیهانی واقیع و ناشرینەکانی بەشێکی هی ناو دەروونی شاعیر خۆیەتی، کە پاش بڕینی ماوەیەکی دوور و خاوێن بوونەوە لەشەڕ و لە رقەکانی بەرامبەر بەواقیع. دەروونی شاعیر ئەهوەن دەبێتەوە و کۆمەڵێك وێنەی بالا دەدۆزێتەوە کە دەکرێت بکرێتە بنەمای دامەزراندنی جیهانێکی دیکە، ئەمەش پلەی منی بالا وەردەگرن لای شاعیر. ئەم شیعرەش بۆ ساتی خۆی شیعرێکە لەساتە راستەقینەکانی خۆیدا دەژیت ئەویش دۆزینەوەی هارمۆنیەتی ناو شتەکانە و ئاشتکردنەوەیانە لەگەڵ یەکدا.

ئازاد سوبحی: دۆزینەوەی منەبالاکان لای ئازاد سوبحی هەروا ئاسان نیە ، چونکە زۆر جار منە بالاکان یاخود خواستەکانی مرۆڤ لای خۆشی تەم و مژاوین، بەڵام تاکە شتێك کە ئەنجامی دەدات ئەوەیە رازی نییە بەشتەکانی دەوروبەر بێ ئەوەی ئەوەی وا دەکات رازی نەبێت بە شتەکان لە خۆیەوەیە دیار بێت. واتە ئەو هێزەی شتەکان دەجوڵێنێت وەك تارمایەك بوونی هەیە و خۆی دیارنییە، بەڵام مایەی دیاربوونی هەموو شتەکانیشە. ئەمەش ئەو منە بالا بزریە کە لای ئازاد کار دەکات. بەردەوام ئەوە رەتدەکاتەوە کە مانای شتەکان بەو شێوەبن کە ئێمە لەسەری راهاتووین، بەڵام مانای راستەقینەی شتکەش دیار نییە و بڵێت ئەمە وێنە راستەقینەکەیە بەڵکو وێنە راستەقینەکە لە زەینی شاعیردا بوونی هەیەو دیوی ناوەوەی شتەکان نیشانی شاعیر دەدات. لێ ئەمەش بەو مانیە نییە کەنەتوانین ئەوە بنەمایە نەدۆزینەوە، بە ڵکو لەرێگەی ناکردن و رەتکردنەوەی شتەکانەوە سە رداو بە دەردەکەون بۆ دۆزینەوەی ئەو خەونە بالایانەی لای شاعیر وەك وزیەکی شاراوە بوونیان هەیە و وای کردووە شاعیر هەست بە غەریبی بکات لە واقعدا و نارەزایی بخاتەوە . گەیشتن بە وێنە بالاکان لە زەینداو رێگە ترسناکەن کە شاعیرانی تێدەکەوێت، چونکە شاعیر بەرەو ئاوارە بوون دەبن و شیعر وەك نیشتمان هەڵدەبژێرن نەك واقع .

((هەموو شتەکان لە نێو خۆیانا

[188]- سەرچاوەی پێشوو، ل485

دوور لەیەكتری رۆشن دەبنەوە

كەس نەیتوانیوە

تەنهایی ببینێ و قسەی لەگەڵ بكا

كێ دەتوانێت پرسیاری لێ بكات

تۆ دەتوانی سەیری تەنهایی بكەیت؟

تەنهایی : جیمانی گیایەك نیە لە باخچە

تاك بوونی وشەیەك نیە لە رستە

كەوتنی ساتێك نیە دوور لەخۆی))[189]

شاعیر دێتە سەر باسی تەنیایی یەكەم جار بێ ئەوەی خوێنەر بزانێت پێناسەی تەنییای دەكات ئەویش ئەو ساتەیە كە حەقیقەتی شتەكانی تیا دەردەكەوێت و رۆشنایی خۆی لەو ساتەدا دەردەخات دواتر بینا لەسەر ئەم وێنە بالایە بۆ تەنیایی كە زۆر بزرە و شاعیر نایخاتە ناوشیعرەكەوە بەڵكو وەك یاسایەك شیعرەكەی پێ ئاراستە دەكات. دێت پرسیار لە بەرامبەر دەكات و دەیەوێت ئەوە دووپات بكاتەوە كە تۆ راستە تەنیا بووی یان باسی دەكەیەت، بەڵام نازانیت چییەو ئەوەش نییە كە تۆ هەتا ئێستا وات بۆ روانیوە. بێ ئەوەی باسی تەنییای بكات راستەوخۆ، بەڵكو وێنە ساختەكانی تەنیایی بە دیار دەخات و پوچەڵیان دەكاتەوە لە مانا راستەقینەكەی تەنیای. ئەم مامەڵكردنەی شاعیر لەگەڵ شتەكاندا مامەڵەیەكی زۆر تایبەتە بەخۆیەوەو بەشێكە لەو ئەزموونە كەسیەی خۆی لەشیعردا و تەنانەت لە ژیانیشیدا، كە بەردەوام شتەكان نابكات بێ ئەوەی وێنە راستەقینەكە نیشان بدات كە زۆر جار ئاگیش ئامادەیە لەم كارەدا.

((تۆ رۆژێ لە رۆژەكان هەڵناگریتەوە

تالەماڵەوە خۆتی تیا بژمێریت

هیچ نابینی ئەوە نەبێ كە وردەواڵەكانت لێدەكات

---

[189] _ئازاد صبحی، چەند رۆژێك لەیەك وەرز، گ كاروان، ژ177، هەولێر، 2003، ل 81

بەبابەتی دڵە راوکێ

بەڵام دڵنیابە ماڵ نابێتە تیشك: نیشتمان نابێتە

رۆشنایی

(هەموو جارێ کەنیشتمان قەتیسم دەکات

نووری چاوم لە دڵم بە ئەمانەت دادەنێم)

ماڵ باخچەی هەیە...گوڵی هەیە..سەوزەواتی هەیە

قەنەفەی هەیە..مشکی هەیە..ژنی هەیە

(خۆری نیە)

وڵات چیای هەیە..خانووی هەیە..زەرعاتی هەیە

شەهیدی هەیە..قەڵای هەیە..حیزبی هەیە..

(کەسی نیە)))[190]

شاعیر دێتەسەر باسی ماڵ و دەیەوێت ئەو وێنە ئایدیاڵەی هەیەتی لەسەر ماڵ لەرێگەی ئەم شیعرەوە باسی بکات. سەرەتا دێتەوە سەر ئەوەی وێنە گشتییەکە نمایش بکات ئەوجا برواتە سەر وێنە ساختەکانی ماڵ و ئەو شتە لاوەکیانەی ئێمە مانای ماڵمان پێوە بەستۆتەوە. شاعیر خۆر بە جەوهەری ماڵ دەزانێت بەڵام ئایاخۆر چییە؟ کەس بە جەوهەری وڵات دەزانێت بەڵام ئایا کەس کێیە؟ ئەمانە ئەو وێنە باڵایەن کە بەس شاعیر خۆی دەزانێت و وەك هێزێکی شاراوە بەکاری دەهێنێت بۆ نووسینی شیعر. تەنانەت رۆحی ئازاد ئەو وێنە بزرانەن کە لە ناخیدا وەك جیهان بینی بوونیان هەیە و بوونەتە ئەو خاڵەی جیهانبینی خۆی لەسەر بینا کردوون. تارادەیەکیش مافی خۆیەتی رۆحی خۆی بشارێتەوە چونکە ئەو واقعە هی ئەوە نییە مرۆڤ بەرووتی تیایدا بگوزەرێت، چونکە جەلادەکان لە هەموو شوێنێکن بۆ ئەوەی ژیان بکەنە دۆزەخ.

---

190 _ سەرچاوەی پێشوو، ل81_82

6- خەون و شیعر :-

گەڕان بۆ پەیوەندی نێوان شیعر و خەون دوو جەمسەری هەیە، جەمسەرێکیان ئەوەیە پەیوەستن بەیەکەوە کە خەونەکان وەك چۆن مادده و پێکهاتەی نەستین ئاوهاش دەتوانن ببنە بەشێك لەشیعر لەلایەکی تریشەوە شیعر و خەون وەك دوو لێکچووی هاوسێ دێتەپێش چاومان، چونکە گومان لەوەدانیە، گەر شیعر ماڵی منی باڵا بێت ئەوا هەردەبێت لانکەی خەونەکانیش بێت. چونکی خەونەکان پڕن لەخواستی مرۆڤ پڕن لەخۆزگە بۆ ژیانی داهاتوو. لێرەدا شیعر و خەون وەك یەك و لەپاڵ یەکتردا خۆبەیەك دەکەن. شیعر لەناوەوەڕا هەوڵدانە بۆ بینینی خەون. شاعیری راستەقینە زۆرترین خەون دەبینێ زۆرترین جیهانی شاراوە و پەنهان لەخەودا دەدۆزێتەوە شاعیریەت خەوبینینە کۆچە لەماڵی خەوندا بۆ گەڕان بەشوێن خەونە بەرزەکاندا. شیعر خەونی شاعیرە بەڵام لەکاتی بێ ئاگایدا نا (نووستن)، بەڵکو لەساتە بەئاگاکاندا (بێداری). زیاتر لەمەش شیعر زیندە خەوێکە شاعیر لەوپەڕی ئاگاییدا دەیبینێ لێرەدا شیعر و خەون جیادەبنەوە، بەڵام لەوەدا هەردووکیان بەڕەمز و ئاماژە گوزارشت لەخۆیان دەکەن. هەروەها بەوەدا شیعر بەشێکی دیار و بەشێکی نادیاری هەیە وەك خەون لە یەکدەچن بەڵام مرۆڤی نووستوو ناتوانێت لەکاتی خەوبینیندا ئاگایی بەخۆی هەبێت، بەوەی کاتێك لەخەودا دەکوژرێت نەترسێت و بڵێت ئەمە خەونە. واتە ئاگایی بزرە لەخەودا، بەڵام لەشیعردا شاعیر زیاتر ئاگایی خۆی چڕ دەکاتەوە لەسەر شتەکان و زیاتر ماف دەداتە شتەکان و ئەو خەونە زیندووە وەك هەقیقەت و راستەقینە مامەڵەی لەگەڵ دەکات، دەزانێت دەبێت ئاگاداری میوانەکانی شیعر بێت و نەیانڕشوشێنێ یاخود بیانکوژێت. ئەمە خاڵی دابڕانی شیعرە لەخەون. بەڵام هاوسێن لەمانا و پێکهاتە و نشینگەدا، کە هەردووکیان چ شیعر و چ خەون نیشتەجێی ناوەوەی مرۆڤن.

((کارو بەرهەمی هونەریی لای فرۆید وەکو خەون دوو مانا دەبەخشن. یەکێکیان ئاشکرا و ئەوی دیکەیان شاراوە، شاراوەکە ناتوانرێ ئاشکرا بکرێ مەگەر لەڕێی بەکارهێنانی میتۆد و شێوازی (دەروونشیکاری)یەوە، کە پشتی بە هەڵرژانی ئازادەوە (التداعی الحر) بەستووە. خەون گوزارشتێکی سیمبولیە سەبارەت بە ئارەزوویەك کە لەجیهانی واقیعدا نەهاتۆتە دی چالاکی هونەریی و ئەدەبیش بەهەمان شێوەن))[191]

بەو مانایەی شیعر بەشێکی کە بەرەمز و ئاماژە خۆی دەردەبڕێت، میتۆدی دەروونشیکاری ئەوجا قسەی هەیە بۆ تێگەیشتن و دۆزینەوەی مانا. ئەم بەشەش بەشێکە پڕە لە گەمە و نالۆژیکیەت کە زۆر

[191]- ثامر حسن جاسم،توێژینەوەی سایکۆلۆژی لەداهێنانی شیعریدا،و: حەمەی ئەحمەد رەسوڵ،چا یەکەم،چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم،سلێمانی 2010، ل 54– 55

جار بەرەو فانتازیا هەنگاودەنێت، چونکە ڕێکخستنی شیعر بۆ شتەکان لەسنوری گەمەدایە بەڵام چەقی ئەم گەمە ماناو هەقیقەتە بۆیە کە دەڵێین شیعر دەبێت ئەوە چاوەڕوان بکەین کە وەهم و خەیاڵ و ئەفسانە و... تاد ئامادەبێت لەو جیهانەدا.

((خەون و زیندە خەون جۆرێکن لە بۆهاتن،ئەگەر چەمکێکی سۆفیانە بەکاربهێنین.عەقڵ و واقیع و لۆژیك تێدەپەڕێنن و نزیك دەبنەوە لەنامۆیی و بەخەیاڵدا هاتن و نالۆژیکیەت، کەئەمە ڕێگە بەداهێنان دەدات لەشیعردا))[192]

ئەم ئازادی خەون دیتنە لە شیعردا ڕێگە خۆش دەکات بۆ ئاشکرابوونێکی ئازاد دوور لەکۆت و بێ بڕینی خودی شاعیریش. واتە کاتێك شاعیر ئازاد دەبێت لەوەی خەون ببێنێت بەهەرچیەوە کەخەیاڵی خۆی ئاڕاستە دەکات لەشیعردا.

ئەم ئازادیە ڕێگای ئاشکرابوونی شتەکان وەك خۆیان و شاعیر بێ مەبەست دەکەن لە باسکردنی شتەکان. ئەگەر چی ئەم کارە لەفۆڕمی نالۆژیکیەت و گەمەدا دەردەکەوێت ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی شیعر سەروکاری لەگەڵ نەستدا هەیە و نەستیش شەلاڵە بەوێنە و بەشتی جیا و تەبا و دژ و... تاد.بۆیە هەموویان بەشداری ئەم گەمەیە دەکەن.

((خەونەکان لەبنەمادا پێکهاتەی نەستین کە لەشێوەی وێنەدا دەتەقنەوە))[193]

ئەم تەقینەوەیە بەجۆرێك ئازادکردنی شتەکانە بۆ ئەو جێگەی دەیانەوێت بڕۆن،بەمەش شاعیر گەمە کارێکی باشە، بەڵام لەسەر هەقیقەتی ژیانی خۆی. بەمردنەکانی خۆی ژیان دەنووسێتەوە بە گریان و خەمەکانیشی پێکەنین و گەمە بەرپا دەکات.بۆیە گەمەی شیعر گەمەیەکی هەروا سادە و ڕاگوزەرنیە، بەڵکو شیعر گەمەیە بۆئەوە کەچی هەیە مایەی هیچە شاعیر وەك خەونێك و ئامانج و خواستێك خەونی پێوە ببینێ.شاعیر خەونبینە و خەون گێڕەرەوەشە لە یەکساتدا چونکە لەساتی خەون دیتندا (شیعر نووسین) خەونەکە دەگێڕێتەوە،واتە شاعیر هەم سەیرگە و هەم سەیرکەرە لە یەکساتدا هەر ئەو کاتە لەناو شیعردا خەون دەبینێ بۆخۆی بەڵام بۆئێمەش (خوێنەر- وەرگر-... تاد) گێڕەوەریەی ئەو خەونە شیعرییەیە.

[192]- د.عدنان حسين قاسم،الأبداع و ومصادرة الثقافية عند أدونيس،ب ط،دار العربية للنشر والتوزيع،نصر، ب سنة،ص 182

[193]- نفس المصدر السابق، ص 181

شیعریش بەتەنیا دەربڕی یەك خەون نیە، بەڵكو كۆمەڵێك خەون و خواست دەگرێتە خۆی،چونكی لەم شیعرە خەوەدا نەست و خەیاڵی مرۆڤ رزگاری دەبێت لەو بەربەست و لەمپەرانەی كە ڕێگر بوون واتە دەرگا ئاوەڵایە بۆ دیتنی خەون.

((زۆر ئاستەمە خەون دەربڕی یەك بیرۆكەبێت، بەڵكو دەربڕی دەیان نموونەیە...))[شمنیتر]

هەوەها خەونەكانی ناو شیعر وەستاو نین،رۆژانە و سات لەدوای سات شاعیر خەون تاقیدەكاتەوە و هەر رۆژە خەونێك دەبینێ، بەڵام ئەمە بۆهەندێك شاعیر، بۆ هەندێكی تر شیعرە خەوێك هەیە بەدرێژایی شاعیرەكە ئامادە دەبێت لەشیعرەكاندا، یەك خەونە بەڵام هەزاران درەوشانەوەی هەیە لەهەزاران شیعری شاعیردا. ئەم خەونەش شیعرە خەونی ناو بوونی شاعیرە كە هەتا بەدینەهاتنی شیعر بەدوای خۆیدا دەهێنێ و شیعر دەخاتەوە چونكە گەر ئەو خەونە ئەنتۆلۆژیە بەدیهات.ئیتر واقیعی ژیانی شاعیر بۆخۆی شیعرە و زمان پاشەكشێ دەكات لەگوزارشت كردن لەخەونە.

واتە بەمانایەك شیعر بەدیهێنەری خەونەكانی مرۆڤە، هەر خەونەكانیش بەهای شیعر دیاریدەكەن گەر شیعرێك خەونێكی قوڵی گرتەخۆ ئەوا بەقوڵیش گوزارشت لەشیعربوونی خۆی دەكات. خۆگەر خەونی سادە و هەرزشی گرتەخۆ ئەوا بەسادەیی شیعریەت لەخۆیدا بەرپا دەكات، چونكە فڕینی شاعیر بۆدیتنی خەونە قوڵەكان هەوڵی دۆزینەوەی دوندە دوور و باڵاكانە هەوڵی گەڕانە بەشوێن ژیانێك هەموو شتەكان شیعرین.

هەر ژیانێكیش پڕبێت لەشیعریەت پڕیشە لەهارمۆنی، پڕیشە لەپێكەوەبوون بێ لێدەرچوونی شاڵاوی دەسەڵات ئامێزی شتەكان بۆسەریەك. بەم مانایە شیعر بەرجەستە كردنی خەونە بەڵام لەجیهانی خەیاڵدا هاوتەریب بەمەش بەخەیاڵكردنی واقیعە لەجیهانی زماندا. واتە شیعر هەوڵی هەیە بۆ بەدیهاتنی خەونە دوورەكان و بەخەیاڵكردنی واقیعەكان. ئەمەش بۆئەوەیە شاعیر دەستكاری شتەكان بكات. واتە بەخەیاڵكردنی واقیع و یەكسانكردنی بەخەون جۆرێكیشە لەهەڵوەشانەوەی شتەكان و دەستكاریكردنیان، هەتا شیعر بەو كەرەستە واقیعانە گوزارشت لەو خەونەی خۆی بكات. ئەم بەخەیاڵكردنەش ئەودنیا رەمز ئامێزەی شیعرە كە هەر ئەم خاڵەشە شیعر و خەون بەیەكەوە گرێدەدات، بەڵام ئەوەندەیە شیعر ئاگاییە بەخەون، بەڵام خەو نائاگاییە بەخەون. بەڵام لەهەردووكیشیاندا خەونەكان ئازادن لەوەدیهاتنی خۆیان، واتە چۆن كەسی خەوتوو ناتوانێت دەست لەخەونەكەی بدات شاعیرش بە هەمان شێوە.

194 - سیجموند فروید،الهذیان والآحلام في الفن،ت: جورج طرابلسی،ص67

ئەو رۆژانەی کەماون

((ناونیشانی ماسییەك وەردەگرم و دەڕۆم بەرەو دەریا دەڵێن ئاو گەلێك کتێبی نەکراوەی تێدایە کە بەمن نائاشنان،ماندو بووم لەخوێندنەوەی باو هەورو ئادەمیزاد،هێندەم باغ خوێندەوەو تێنەگەیشتم،ئێستا دەمەوێت بەختی خۆم لەئێشێکی تردا تاقیبکەمەوە ناونیشانی مردنێك وەردەگرم و دەڕۆم تادەگەمە بەرپەنجەرەی،دەڵێم ئەی مردنی برام ئەو رۆژانەی کەماومە دەیدەم بەتۆ،لەباغ و لالەزارەکانتدا،لەخوێندنەوەی ژیانی کۆن و سەیرکردنی خۆتدا بیبەرەسەر...))[195]

شاعیر لەم شیعرەدا خەونێکی پاك دەبینێ.دەیەوێت لەو ژیانەی کە تێیدا دەژیت و جۆرێك لەدووبارە بوونەوەی تێدایە بڕوات و شوێنێکی تر بدۆزێتەوە کاتێك باسی کتێبە نەکراوەکانی ئاو دەکات باسی ژیانێکی تاقینەکراوە دەکات، ژیانێك مرۆڤ لەسەرەتاوە دەست پێبکات. ئەم خەونە خەونێکی گەورەیە لەناخی شاعیردا،خەونی ئاشناکردنی نائاشناکان، زانینی نەزانینەکان،گەڕان بەشوێن ئیشێکی تردا.لای شاعیر دوو رەهەندی هەیە ئەویش یەکەمیان گەڕان بۆجیهانێکی تر لەبەر ماندووبوون لێرە، لەلایەکی ترەوە باسی (تێنەگەیشتنن)دەکات. بۆیە بەجۆرێك هەڵدێت ئارامی ئەوەی نیە ئەوەی لەبەردەمیەتی تێبگات و هێشتا نەڕوات، بەڵام دەڕوات و دەیەوێت شتێ بزانێت کە دەتوانێت نەك نەزانینێك کەزانینی ماندووبوونی دەوێت بۆیە ئەم شیعرە دوودیوی هەیە،دیوێکیان پڕە لەجوانی و گەڕان بەشوێن زانینا،دیوێکی تر هەڵاتنە لەتێنەگەیشتن، بەڵام نەك بۆ تێگەیشتنی هەمان شت. بەڵکو بەجێ هێشتنی (باغێك) کەناتوانێت تێی بگات کە چاك وایە ئەوەی بەردەمی خۆی بزانێت ئینجا بڕواتە دوورتر بۆ زانینی نەزانینی تر.

((ناونیشانی نەهەنگێکی گەورە وەردەگرم و دەڕۆم تادەگەمەماڵیان لەوێ دەڵێم ئەی نەهەنگی برام،من زیادم لەسەر ئەم زەوییە و لەتۆزی کینەدا خنکام دەمەوێت ئاسوودە دانیشم...))[196]

ئەم گەڕانە بۆ ئاسوودەیی دیوی یەکەمی ئەم شیعرەیە، کە ئەویش دۆزینەوەی ئاسوودەیی و ژیانێکە دووربێت لەکینە و رق و بوغز.دوور لەکوشتن و مردن.ژیانێك پڕ لە ئاسوودەیی تەواو لەگەڵ ئەمەشدا هەوڵدان بۆ بەدیهاتنی ئەم خەونانە لەواقیعدا،بەڵام کاتێك واقیع نابێتە زەمینەی هاتنە ئارای ئەم خەونە ئەوا شیعر وەك زەمینەیەکی گونجاو لەودنیا گەمە رێژەی خۆیدا شوێنی بەدیهاتنی ئەو

---

[195]- بەختیار عەلی،ئەی بەندەری دۆست ئەی کەشتی دوژمن،ل 157

[196]- سەرچاوەی پێشوو،ص 158

خەونانەیە و شیعر خەون ڕێژ دەکرێت،زیاتر لەمەش شیعرە خەون لەدایك دەبێت و شیعر خۆی یەکسان دەکات بەخەون دیتن.

((من بەناو حەقیقەت و خەیاڵاتێ تێپەڕیم / بەڵام ئەو عەردەی ئومێدە لێرە نییە

نەلەسەر زەوییەو نەلەودیو زەوییەوە / نە لە ئۆقیانووسەکاندایە و نەلەودیو

ئۆقیانووسەکانەوە / بێهودە کیوەکانی ئاو دەبڕم / ڕۆژگارێك چارۆکەکەم

وەك کراسی شایی پڕێتی لەوێنەی گوڵ / ڕۆژگارێکیش وەك تەعزێبارەکان ڕەشپۆشم /

ڕۆیشتم و ئەو ئەستێرانەم دیت کەلەسەرما هەڵدەرزین / ئەو

نەخۆشانەم هەڵگرتەوە لەخەستەخانەی بەندەرەکانەوە لۆڕپاندابوونەوە دەریاوە /

ئەو زیندانیانەم پەنادا کەبەزنجیرو دیوارەکانەوە هەلهاتبوون / من کەشتی

کارەساتی ئەم ڕۆژگارەم.خەوم بوو ئازار نەهێڵم / من کۆیلەم بەم

خاك و ئەستێرەیە / نەدەتوانم لێیهەڵبێم و نەدەتوانم بەجێیبێڵم...))[197]

شاعیر بێزارە لەوەی لەژیانی واقیعی خۆیدا و لەوشارەدا کە تیایدا دەژیت عەردێك نیە بۆ ئۆمێد و خواستەکانی.زەوی و دەریا و ئۆقیانووسەکان زەمینەی هاتنە ئارای ئۆمێدنین. بامرۆڤ هێندە پاك بێت وەك مەسیح خەمی هەموو خەمدارەکان بخوات، ئازاری هەموو ئازارکێشەکان هەڵمژێت بامرۆڤ خاوێن بێت وەك خاوێنی لۆکە.

بەڵام زەوی زەمینە نیە، عەردنیە، فەزا نیە بۆ بەدیهاتنی خەونی گەورە. بۆیە شیعر وەك گەمەیەکی زمانەوانی ڕاستەقینە ژینگەی دەرکەوتنی خەونە پاکەکانی مرۆڤە، بەجۆرێك شیعرەخەون فەراهەم دێت کە خەون دەکاتە واقیع، بەڵام واقیعێکی زمانی کە وەك شیانێك پەخشی دەکات. هەتا واقیع وەك سەرمەشق جوانیەکانی لێوەرگرێت و خۆی شیعر ڕێژبکات و ناتەواوی و ناشیرینیەکانی خۆی وەلانێت. لێرەدا گەر واقیع بیەوێت سازش لەگەڵ شیعردا بکات، ئەوا شیعر هەر ئەرکێکی دەروونی و ڕوحی جێ بەجێناکات بەڵکو بەشداری دەکات لەپرۆسەی جوانکردنی دنیادا و ئەرکێکی ماددی و دنیایش وەك ڕۆڵێکی چالاك دەبینێ، بەڵام ئەم ئەرکە دەکەوێتە سەر بەدەنگەوە چوونی واقیع بۆ بەدەنگەوە هاتنی

197- بەختیار عەلی،تاماتەمی گوڵ تاخوێنی فریشتە،ل 290

شیعر بەرەو رووی جیهاندا لە پێناوی رزگارکردنی ژیان لە پووچی و بێ مانایی و بەخشینی بەها و مانا بە ژیان.

هیوا قادر: خەوبینین لای هیوا قادر یاخود ئەو خەونەی بۆی دەژیت یەکێکە لەو خەونانەی رۆشنبیری کوردی لەسەر دەژیت کە وەك بانگێکی ئایندە هەمیشە بانگی رۆشنبیرانی کردووە هەتا وەدوییبکەون ئەم خەونەش خەونێکە لەسەر واقع خۆی بینا دەکات . خەمی حزور ئەو خەمە گەورەیەیە کەلەناو هەمووتاکێکی کوردا بوونی هەیە ئەوەیش حزورییەتی لەسەر ئەرزی واقع ئەوەیە رۆژێك لێرەبیت و کەس تۆی نەدیبێت بە نا ژیاندا گوزەرت کردبێت و تارمایەکیش باست نەکات ئەم خەمە قوڵە زۆر بە بەهێزی لە ناخی هیوادا گورزی وەشاندوە هەتا ئەوەی بیکاتە هەزێنی شیعر و لەوەش تێبگەین کە هیوا بۆچی دەنووسێت و ئالودە بووە بەشیعر. ئەمەش دوولاینی هیە لایەنێکیان باشە بەوەی مرۆڤ تاکایەتی خۆی بەسەلمێنێت لایەنی دووەم ئەو کاتە خراپە نووسین بکرێتە قوربانی ئەوەی حزوری واقع ببێتە خەمی شاعیر یان نووسەر واتە کارکردن بۆ ئامادەبوون لە زەینی بەرامبەردا ئەمەش بە جۆرێك خودانە دەستی ئەویترە و دوورکەوتنەوەیە لە خود.

((من بەتەنها دەمرم و

تەنهایی ئەو ساتانە دەمکوژێت کە کەس وەکو من

بەزمانی مردن ناتوانێ قسە بکات

من بەتەنها وەکو مۆمێك دەکوژێمەوە و کەچی دنیا تاریك

نابێت

من بەتەنها دەمرم و هەورەکان بەئاسماندا تێدەپەرن

من بەتەنها دەمرم و منالآن لەو کاتەدا یاری دەکەن

من بەتەنها دەمرم و غەریبی خۆری ئەو بەیانیانە دەکەم کە

بێ من هەڵدێ

بێ حزوری من میوەکان خر دەبن و پر دەبن لە ئاو

بێ وجودی من بەهار دێت و من لەوێ نیم

باران دەبارێ و من لەژێریا جلەکانم تەر نابێ))[198]

7- شیعر وەك بکوژی باوکەکان :-

پێگەی باوك لەخێزانەکەی فرۆیدا، هەر ئاماژە نیە بۆ سەرپەرشتیکردن و دابینکردنی پێداویستیەکان بەڵکو باوك بەدیوەکەی تردا سنوردانان و ڕێگە نەدانە بە بەدیهاتنی کۆمەڵێك پێداویستی تر.واتە باوك لەسیستەمی حوکمڕانی خۆیدا دوو باوکە لەیەك کاتدا.باوکی یەکەم مایەی سۆز و دابینکەری پێداویستی کوڕەکانە،یاخود بڵێین (براکان).لەلایەکی تر باوکێکە هێزی قەدەغەکردن و دەست بردنە بۆشتەکانی قەڵەمڕەوی باوك خۆی.ئەگەر ئەم نموونەیە بگوازینەوە بۆناو کۆمەڵگا،ئەوا هێزی کۆمەڵایەتی کە خۆی لەدەم و چاوەکانی سەرکردە و ماموستا و حیزب و... تاد.ڕەنگ ڕێژ دەکات.دوو ئەرکی گەورەی هەیە یەکەمیان دابینکردنی پێداویستیەکانی تاکی کۆمەڵگاکەیەتی،وەك ئەوەی یەکێك ژن دەهێنێ هێزی کۆمەڵایەتی دابینکەرێکی باشە بۆ پێداویستیەکانی ئەو تاکە،بەڵام بەمەرجێك ئەو ژنهێنانە لەناو سنووری یاساکانی هێزە کۆمەڵایەتیەکەدابێت.لەلایەکی ترەوە قەدەغەکەرە کە ئەو تاکە نابێت یەکێك هەڵبژێرێت کە نەزانراو بێت و یەکسان نەبێت و بەو کەسەی لە لیستی عەقڵی کۆمەڵایەتیدا بڕیاری لەسەردراوە کە ڕێگەپێدراوە.

لێرەدا دوو جۆر لەمرۆڤ هەن.یەکەمیان هەماهەنگە بەهێزی کۆمەڵایەتی و شتەکانی بەئاسانی بەدەستەودێت، چونکە ئەم کەسە هەڵگری تارمایی باوکە.کەسی دووەم نائاهەنگە بەم هێزە و شتەکانی بۆ دەستەبەر ناکرێت چونکە باوکی کۆمەڵایەتی یان باوکی سیاسی ڕووە قەدەغەکراو و توڕەکە نیشانی ئەم جۆرە کەسانە دەدات و بەتەنها ڕێگرە و هیچ نابەخشێ.بەو ڕێیەی ئێمە بڕیومانە لەگەڵ شاعیر و تاڕادەیەك ناساندوومانە قەدەری شاعیر زیاتر قەدەری کەسانی دووەمی ناو کۆمەڵگان.شاعیر ڕازی نیە بەئەندام بوون لەناو قەڵەمڕەوی باوکەکان جاباوکی بایەلۆژی یان سیاسی یان کەلتووری یان فەرهەنگی یان هونەری... تاد بێت.تەنانەت شاعیر لەو شاعیرەش یاخیە کە وەك باوکی شیعر دەردەکەوێت لەکات و ساتێکی دیاریکراودا. ئەمەش بۆ خۆنمایشکردنە لەسەر بوونی خۆی.نەك نواندنەوەی باوك و نەوەی پێش خۆی،واتە شاعیر دەیەوێت خۆنوێن بێت نەك ئەونوێن، بەڵام یەکەمین ڕووبەڕوو بوونەوەی شاعیر لەگەڵ باوکی خێزاندایە،لێرەوە سەرەتاکانی تێگەیشتن لەباوك و لەکەلتوور لای شاعیر سەردەردەهێنن،پاشان دەڕواتە ناو کۆمەڵگا و لەوێش ڕووبەڕووی هێزی کۆمەڵایەتی دەبێتەوە،بەوەشدا

---

198 _ هیوا قادر، ئەو ڕۆژەی دەمرم باران لەپەنجەرەکەم دەدات، گ کاروان، ژ177، هەولێر، 2003، ل94_95

شاعیر ڕام نیە بۆباوك بەمانا گشتیەکەی،باوکیش هێزی قەدەغەکەر و سەرکوتکردنە بۆ شاعیر بۆیە دەگەڕێتەوە بۆ ماڵەکەی خۆی کە ئەویش شیعرە. شیعر ئەو ماڵەی شاعیرە هەموو شتەکانی دنیا دەباتەوە ناوی هەتادەستکاریان بکات و ڕێکیان بخاتەوە، واتە ماڵی شاعیر بەتەنها ماڵی خۆی نیە، بەڵکو ماڵی هەموو دنیاشە.ماڵی هەموو ئەو شتانەیە کە دەبنە مایەی بە گیرهێنانی شاعیر و سەرنج ڕاکێشانی.

لەبەرامبەر ئەمەشدا ماڵێکە خاڵی نیە لەجەنگ و کوشتار و خوێن،باوکەکان کاتێك دەبڕێتە ئەم ماڵەوە بەرگری لەخۆیان دەکەن،فێڵ لەشاعیر دەکەن و ڕووەکەی تریان نیشانی شاعیر دەدەن هەتا شاعیر نەیانکوژێت و دەستکاریان نەکات و بەتاڵیان نەکاتەوە لەسیحری خۆیان.بەڵام شاعیر لەماڵی شیعردا ئیرادەی لەژێر ئیرادەی شیعردایە و شیعر ئاڕاستەی شاعیر دەکات.لەڕاستیدا شیعر شەڕی شاعیر دەکات و باوکەکان دەکوژێت چونکە شاعیر وەك پەنابەرێك هانای بۆ شیعر بردووە، کە شاعیر خۆی ڕادەستی شیعر دەکات،شیعریش زۆر بەسەختی بەرگری لەشاعیر دەکات و لەلایەك دوژمنەکانی دەکوژێت و لەلایەکی ترەوە خواستەکانی بۆ دەکاتە واقیع کە واقیعێکی زمانیە.بۆیە شەڕێکی دەروونیە کوشتن هەیە، بەڵام خوێن نیە،شەڕ هەیە بەڵام شمشێر نیە. لێرەدا شیعر و خەیاڵ و فەنتازیا تێکەڵ بەیەك دەبن بۆ گەیشتنی شاعیر بەوشتەی کەبە (هەقیقەت)ی دەزانێت، چونکە شاعیر نیازی هەیە کاتێك دەچێتە ماڵی شیعر بۆ گەیشتن بەو شتەی کە بە(هەقیقەت)ی دەزانێت و خواستی خۆیەتی. بۆیە شیعر دەیداتێت :

((ئامانجی فەنتازیا و مەبەستی لەئەدەبدا زۆر جیاواز نیە لەبەرامبەردا واقیعە بنبەستەکاندا.کەدەبێت بزانین (هەقیقەت) لە گێرانەوەدا لە زۆربەی جارەکاندا گریمانەییە))[199]

واتە فانتازیا کە شیعر وەك جیهانی خۆی دەزانێت هەمیشە لەبەرامبەر واقیعدا خۆی بینادەکات و دەستدەکات بەگریمانەکانی خۆی هەتا گوزارشت لەو هەقیقەتە بکات کە شاعیر دەیەوێت. کاتێك واقیع دەبێتە بەربەست و لەمپەر بەوەی هەر واقیعێك باوکێکی هەیە کە خۆی لەو سیستەم و یاسانەدا دەبینێتەوە کەواقیعەکەی پێ ڕاگیر کردووە، ئەمە بۆ شاعیر نەك هەر زیندانە بەڵکو دوامەنزڵی ژیانیشە بۆ مرۆڤ کەنابێت خەونی هەبێت لەپشت ئەم واقیعەوە، بەڵام شاعیریەت پڕە لەخەون و پڕە لەخواست و خۆزگە و گریمانکردنی ژیانێکیتر. وەك گوتمان براکان (هێز ویستی) یاخیاندەکات لەباوك چونکە گەر مرۆڤ سەرەتا دەسەڵاتی باوکی برد،ئەوا بردنی شتەکانی تر ئاسانە وەك دەستکەوت و ماڵ

---

[199]- ت.ي. أبتر، أدب الفانتازيا مدخل الى الواقع،ت : جبار سعدون السعدون،ب ط،دار المامون للترجمة والنشر،بغداد،1989، ص11

و... تاد.لەبەرایيدا دەسەڵاتەکە گرنگە چونکە ئەم دەسەڵاتە گرەنتی بەدەست هێنانی شتەکانی تریش دەکات.

بەڵام ترسیش هەیە لەمردنی باوك ئەمیش کاتێکە کە شیعر دێتەوە ناو واقیع چونکە ئەو کات شاعیر دەبێتەوە بەکەسێکی کۆمەڵایەتی و دیوەسازەکەی لەگەڵ باوك و واقیعدا دەردەکەوێت بۆیە ترسی هەیە لەتێکدانی واقیع، چونکە واقیع زمان نیە تا بەئاسانی رێك بخرێتەوە. بەڵام هەر ئەم دیوەسازەشە شاعیر تووشی کێشە دەکات و وای لێدەکات بڕواتەوە ناو خۆی و خەیاڵ بکات و فەنتازیا بخولقێنێت.[200]

چونکە تەنانەت واقیع هەموو ئەو شتانە بەرجەستە ناکات بۆ دیوەسازەکەی شاعیر. لێرەوە کۆمەڵێك خواستی بەدینەهاتوو هەیە رەوانەی دیوەناسازەگەی شاعیری دەکات،بەمەش دیوەناسازەکەی شاعیر دەست بەدەرکەوتن دەکات و شیعر وەك فەزایەك دەخولقێ.

لێرەدا شاعیر باوك وەلا دەنێ و خۆی دەبێتە باوك و سەرچاوەی هێز و رێکخستنی شتەکان ئیتر بەم دەسەڵاتە شاعیر مافی یاریکردن وەردەگرێت،یاریکردنێك کە ڕاستەقینەیە بۆخۆی. چونکە شاعیر دادەمرکێتەوە و کەمێك ئارامی دەگاتە دەروونی، کە ئەگەر ئەم حاڵەتە نەبێت ئەوا خەوەکانی شاعیر پڕدەبن لەشەڕ و خۆزگە،بەڵام شیعر وەك زیندە خەوێك وەك ماڵێك کە شاعیر دەکاتە خاوەن ماڵ و دواتریش بانگهێشتی شتەکان دەکات بۆ بەردەستی شاعیر هەتا شاعیر خۆی ژێر بکاتەوە و کەف و کوڵی خۆی دامرکێنێتەوە،لێرەدا شاعیر دەست بۆ پیرۆزیەکانی نەوەی کۆن و ژیانێکی تربینا دەکات لەسەر مەرگی باوك و باوکایەتی بۆخۆی رام دەکات.

بەم روانینە دەروونیە شاعیر هەمیشە لەشەڕدایە و برینداره، چونکە بەردەوام لەکۆمەڵگادا و بەدەستی باوکەکان بریندار دەکرێت و پاشان لەماڵی شیعردا تۆڵە دەکاتەوە یان دەردەدڵ دەکات. بۆیە شاعیریەت بەڕوانینی دەروونشیکاریانە پڕە لەناخۆشی و خەم و ژیانێکە پڕە گرێ و گۆڵ هەربۆیە (بەختیار عەلی) بەردەوام لەشەڕدایە لەنێوان حەزی باوکەکان و حەزی خۆیدا لەنێوان ناشرینکردنی شتەکان و جوانکردنەوەیان لەنێوان بەپیرۆز زانینی ناپیرۆز و بە ناپیرۆز زانینی پیرۆزیەکان، ئەم شەڕەش بەردەوامە تائەو کاتەی شاعیر دەست لەدیوەناسازەکەی خۆی بەردەدات و دەچێتەوە ناو دیوەسازەکەی بەکۆمەڵگا. ئەمەش زۆر ئەستەمە بۆیە (بەختیار عەلی) ئاشتیەکانی لەشەڕەکانیدایە و تازە ئەو شەڕانە قەدەری بەردەوامی ژیانی ئەون، کەهەر جارەو بۆشتێك شەڕدەکات و هەر جارە لەشەڕێکدا ئەسپی خۆی تاودەدات و هەرجارە باوکێك دەکوژێت و هەر جارە لەماڵی شیعرێکدا دەردەدڵ دەکات :

200- بروانە: سەرچاوەی پێشوو، ل 160

((ئەی وڵاتم............

من وەکو ئافرەتێك بەژانەوە

هەمیشە ددان لەدەستە سڕەکەم گیر دەکەم و هاوار دەکەم

خەونم لەدراوسێکانمان هەراسانکردووە

بەسیە ئیدی... باهێندە تەماشای ژن و کچە جوانەکانت نەکەم

باهێندە بەچاودێرەکانی شارەوانی و پۆلیسەکانی هاتوچۆ پێنەکەم

من وەکو نووسەرانی دیکە... داوای پەلکە زێڕینە و خەونی پەمەیم لێنەکردویت

من لەرۆژانی سەرمادا حەزم لەبەتانیەکی توکنە لەساتەکانی وەڕزیشدا عەودالی

هەوایەکی پاکم...

ئاخ.ئەگەر ژوورێکی گڵ و ئەگەر چرایەکی زەردت پێدەبەخشیم

تاماوم دەبوومە پاسەوانی ئەو شەقامە خامۆشانەت

دەبوومە ئەو پیرێژنەی لەسەر بەرماڵ دوعای بۆدەکردیت...))[201]

شاعیر لێرەدا ڕوودەکاتە (وڵات) دیارە وڵات،ئاماژەیە بۆ ئەو سیستەمەی وڵات بەڕێوە دەبات کە وەك باوكێك بەرپرسە لەرێكخستن و مانادان بە وڵات بۆ ئەوەی کە ئەم وەك كوڕێك و وەك نەوەیەك گازاندەی خۆی دەكات لەو باوکە، کە ئەو داواکاری زۆری نیە تەنها هەوایەکی پاك و کەمێك ئازادی دەوێت تەنها ژوورێكی گڵ و بەس. بەڵام باوك لێرەدا نەسۆزی هەیە بۆ نەوەكەی و نە ڕێگەپێدەریشە،واتە هەردوو دیوەکەی باوك لەوڵاتدا سەرکوتکەر و قەدەغەکەرە هەردوو دیوەکەی پڕن لەیاساغ و لەمپەر بۆیە شاعیر دەپاڕێتەوە، کە بەتەنها سۆزێك، سەیرکردنێك، بەتانیەکی گەرم بەسە بۆ ئەوەی دۆعا بۆ وڵات بکات و خۆشی بووبێت.بەڵام باوکی وڵات کە سیستەمە نادادپەروەرەکەیە لەوڵاتدا تەنانەت بچووکترین ئەرکی خۆی کە ئازادی گەڕان و هاتنە دەرەوەیە بۆنەوەکانی حەرامی کردوون. بۆیە شاعیر لەناو خەمێکی گەورەدا لەماڵی شیعردا پاڕانەوەکانی خۆی دەنووسێتەوە، بەڵام شاعیر لەشیعری تردا تورە دەبێت لەباوکەکان و بەمایەی بەدبەختیمان دەزانێت چونکە قەڵەمڕەوی

201- بەختیار عەلی،تاماتەمی گوڵ تاخوێنی فریشتە،ل 335– 336

دەسەڵاتیان و تارماییان گەیشتۆتە هەموو شوێنێك و نەوەکان دیلن لەدەستی ئەوان چونکە ئەوان مایەی زوڵم و ستەمن و رێ نادەن نەوەکان و براکان خواستەکانی خۆیان بەدیبێنن بۆیە تووشی هەلاتن دەبن لەوماڵەدا کە باوکێکی زاڵم سەرۆکایتی دەکات.

((ستایشی من بۆ دەسەڵاتداران

ئێوە گەلەك شۆخن.بەیانیان وەك پاساری ریقنە بەسەر حەقیقەتدا دەکەن

گەلەك مەزنن.شەوان وەك کوکوختی ریقنە بەسەر تریفەدا دەکەن

ئەمە دیاری ئێوەیە.میللەتێك بەسەد دەست لێتانڕادەکاَت

نەتەوەیەك هەزار قاچ قەرزدەکات و دەچێتە ناو هەزار ئاگرو هەزار باڵ دەخوازێت

وبەهەزار نینۆك بەسەر زەمینی هەزار بێگانەدا دەڕوات.....

ئێوە واتانکرد بۆیەکەمجار تاراوگە لەماڵ جوانترێت

ئەمە خەڵاتی ئێوەیە....))[202]

باوکی سیاسی ئەو پاسارییە کەبەدەستی ئەنقەست ریقنە دەکات بەجوانیەکاندا و لەوڵاتێکدا کە سنوری دەسەڵاتی ئەو باوکانەیە نەوەکان دەچەوسێننەوە و هیچ ماف نادەنە براکان و نەوەکان بۆیە کاتێك نەوەکان توانای بەرگریان نیە و بەردەوامیش کەرەستەن بۆ ئەوەی باوکی سیاسی غەریزەکانی خۆی لەسەر براکان بەتاڵ بکاتەوە و هێز ویستی ئەوەندە بەهێزە کە چاوی باوکی سیاسی کوێرکردوە.بۆیە شاعیر لێرەدا بەناوی هەموو براکانەوە توڕەدەبێت لەهەموو باوکەکان ئەوانەی مایەی نامۆبوونی براکانن هەتا بڕۆن و بەدوای باوکێکی تردا بگەڕێن،لەو ڕێگەیەشدا ئەگەرچی مردن هەبێت. ئەم نامۆبوون و پەڕاگەندە بوونی براکان، کە شاعیرخۆشی یەکێکە لەوان وادەکات شاعیر لەم شیعرەدا توڕەیی خۆی دەرببڕێت و ناشرینی باوك تۆخ بکاتەوە و ئەوە ڕۆشن بکاتەوە کە نامۆبوونی میللەت لەنیشتمان و خاکی خۆی کۆچکردن لەبەر زوڵمی باوك و دەسەڵاتدارانە، کە هێندە ناشرینن میللەت رادەکات لێیان.بۆیە شاعیر وەك دەربڕی ئەو خەمە گەورەیە باوکی سیاسی ریسوا دەکات و لەشیعردا تۆڵەیان لێدەکاتەوە.

---

[202]- سەرچاوەی پێشوو،ل 461- 462

2_دلاوەر قەرەداغی :

قەسیدەی (باوکە پەنجەرەکە بکەوە قسەیەك لە دڵمدا ماوە دەیلێم) یەکیکە لەو قەسیدانەی کە جوریکی تر لە پەیوەندی بەدیدەکەین لە نیوان باوك و کوڕدا ئەویش بوونی پەیوەندییەکی سۆز ئامێزە بەجۆرێك شاعیر دەیەویت ئەو مۆدیلی کلاسیکییەی باوك تێپەرێنێت کە باوك هەر بریتیبێت لە سەرکوتکردن و بەخێو کردن لە مەملەکەتی دلاوەردا مۆدیلێکی ترلە باوك دەبینین ئەویش پەروەردەکردنە ئەمەش لە لایەك تێپەراندنی پەیوەندی باوك و کورە لە ئاستە کۆمەڵایەتییەکەیەوە بۆ ئاستی هاورێیتی شیعر بۆ دلاوەر قەرەداغی هوڵدانێکە بۆ دۆزینەوەی وێنەیەکە سادەو ساکاری شتەکان دانانی شتەکانە لە پاڵ یەکتردا بێ بوونیان پێکەوە ببێتە مایەی سرینەوەیان ئەم جۆرە دیدە لەوێدا کۆکە لە گەڵ فرۆیدا کە کوڕ هەردەیەوێت بچێە دەرەوەی سنوری قەڵمرەوی باوك بەڵام نەك بەکوشتن یان یاخیبون بەڵکو دەیەوێت بە ئاشتییانە بەو جورەی دەستکردی هەردووکییانە لێرەدا وێنەی باوك لە ئاستی منی بالادابیەو باوك وێنە باڵاکەیە لە زەینی کوڕدا هەر بۆیە پێکدادان روونادات.((باوکە...باوکە

پەردەکە دابەرەوە

یارمەتیم بدە بگریم

یارمەتیم بدە گەرم ببمەوە

هانمبە شتێك بگێڕمەوە

پربێ لەبەفرو لەبێدەنگی و

لەدڵەکوتە))[203]

ئەم مۆدیلە لە پەیوەندی باوك و کوڕ لای دلاوەر قەرەداغی مۆدیلێکە شاعیر دەیەوێت بیکاتە بنەمای پەیوەندی نێوان خۆی و کورەکەی، بەجۆرێك ئەوەی دلاوەر لەباوکی خویدا نەی بینیوە ئەم لەگەڵ کورەکیدا بیکات، کە رێگر نەبێت لەوەی کوڕەکەی عاشق بێت یان رۆژێك بڕوات و بچێتە دەرەوەی دەسەڵاتی ئەم. بۆیە ئاساییە لای کوڕەکەی بڕوات و شوێن عەشقەکانی خۆی بکەوێت.شاعیر بەم رێپێدانەی ریی جیابوونەوە دەگرێت لە کورەکەی چونکە ئامادەگی سۆز لەم پەیوەندییدا وا دەکات کە

[203] _ دلاوەر قەرەداغی، مەلەك ریحان، چا 1، چا رەنج، سلیمانی، 2004، ل 46

کور دڵی نەیێت باوکێك جێ بێڵێت کە لەگەڵ بە خێو کردنندا پەروەردە کەریشە بۆیە شاعیر بەم سادەییەی خۆی هەمیشە وەك منێکی باڵا لە خەیاڵی کوڕەکەیدا دەمێنێتەوە.

((یەکێك لەزەنگی دەرگاکە دەدات

بەلێدانی دڵیدا

دڵنیام کورەکەمە

بەگاڵتەوە دەڵێم دەڵێم

کێت ئەی هاورێی ئازیز

کێ ؟

ئەو بەخەمێکی قوڵەوە دەڵێ

باوکە منم

کورەکەی تۆم !

باوکە پەلەمە

پەلەمە...پەلە

یەکێك لەدەرەوە

لەبەر بارانەکەدا

چاوەڕێمە

هاتووم

خواحافیزییەکت لێ بکەم و

برۆم !))[204]

---

204 _سەرچاوەی پێشوو، ل49

ئەم ڕۆشتنە ڕۆشتنێك نییە بۆ جێهێشتن، بەڵكو ڕۆشتنێكە بۆ گەڕانەوە بۆ باوەشی باوك، بەڵام لە كات و ساتێكی تردا.

8- تابۆ و شیعر :-

گەر شیعر خەون بێت گەر شیعر سەدا سەدی ئازادی بێت، ئەوا دەبێت پەیوەندی نێوان تابۆ و شیعر چۆن بێت؟ تابۆیەك وەك كەلەبچە وكۆت ڕێ لەبەربوونی ئازادانەی هەموو شتەكان بگرێت شیعریش بەو هەموو سركی و كێوییەی خۆیەوە ئەوا هەردەبێت چاوەڕێی ئەو شەڕە سەختەبكەین، كە شیعر لەگەڵ تابۆكاندا بەرپای دەكات.

واتە شاعیر كاتێك ئالودە دەبێت بەتابۆ كۆمەڵایەتی و سیاسی و هونەری و..... تاد. ئەم ئاڵودەبوونەی خۆی وەك برینێك هەڵدەگرێت مەرج نیە خێرا و لەهێكڕا وەڵامی ئەو برینانە بداتەوە كە تابۆ لەدەروونی شاعیردا درووستیان دەكات.بەڵكو هەڵیدەگرێت چونكە(من) لە شاعیردا هێزی خۆی نیشاندەدات كاتێك ڕووبەڕووی واقیع دەبێتەوە، بەڵام ئازادی لەشیعردا شاعیر بەهۆی بزربوونی (من) و یەكسان بوونی شیعر بەئازادی شاعیر برینەكانی خۆی ساڕێژ دەكات و تابۆكان بریندار دەكات،واتە شاعیر بەشكان و بریندار كردنی تابۆكان عەزابە دەروونیەكە لەخۆی دوور دەخاتەوە هەروەك چۆن.

((پزیشكی دەروونی هەموو ئەو شتانەی نەخۆش دەیانكات قبووڵ دەكات هەر لەهەڵسوكەوتی ناڕێك و قسەی پوچ و خەیاڵی و بێ مانا لەگەڵ وتەی عاقڵانە و ناعاقڵانە و لۆژیكی و نالۆژیكی،لەبەرئەوەی پزیشك ئەوە رەچاودەكات لەم دۆخەدا جۆرێك لەڕێگەچارە و ئارامبوونەوە دێتە ئاراوە))[205]

واتە پزیشك بەڕێگای (التداعی الحر) بەتاڵ بوونەوەی ئازاد كە نەخۆش ئازاد دەكرێت لە وەی چی لەقسە و كردار هەیە لەناوخۆیدا بەرەڵای بكات و خۆی بەتاڵ بكاتەوە، شیعریش شاعیر ئازاد دەكات لەوەی كە بە زمان و بەشێوازی جیاجیا خەم و برینەكانی خۆی ئازاد بكات كە ئەگەرچی ئەم ئازادییە مایەی شكانی تابۆ و پیرۆزیەكانیش بێت.چونكە شیعر ئەوەی لا پیرۆزە كە دەست بۆ پیرۆزیەكان بەرێت و نهێنیان ئاشكرا بكات واتە تابۆ لەشیعردا دەكەوێتە بەردەم تاقیكردنەوە و هەڵسەنگاندن جا دوو دیوی دژبەیەكی هەیە دیوێكیان ستایشی تابۆیە وەك (سەرۆك، شەهید، ئاین... تاد) هەموو ئەو شتانەی وەك تابۆ بەرنامە ڕێژدەكرێ لەلایەن كۆمەڵگاوە، دیوەكەی تر هێرش كردن و شكانی تابۆیە. ئەمەش مەبەست و ئامانجی خۆی هەیە.یەكێك لەو ئامانجە سادەیەی بەڕوونی لەئێمەوە دیارە

---

[205]- د.عناد غزوان،التحليل النقدى والجمالي للآدب،طبع دار أفاق عربية للصحافة والنشر، بغداد،1985، ص 64

خۆساڕێژکردنی شاعیرە کاتێك بریندار و سنوردار دەکرێت بەتابۆکان.ئامانجێکی دیکە خۆبەتابۆکردنە واتە شاعیر کاتێك یاخی دەبێت لەتابۆکان و دەیانشکێنێ هێزێك هەیە دێتە ناویەوە، گەر شاعیر توانی سحیری تابۆیەك بەتاڵ بکاتەوە ئەوا ئەو هێزە مەعنەویەی لەناو تابۆکەدا هەیە یەکڕاست دێتە ناو شاعیرەوە بەمەش شاعیر جۆرێك لە چەقێتی بەخۆیەوە دەبینێ و دەبێتە جێگەی باوەڕ لەلای خەڵك.واتە متمانەی بۆ دروست دەبێت،لەوەی ئەودەتوانێت ئەوە دیاریبکات کامە تابۆ باشە و کامە خراپە.بەمەش بۆخۆی پلەی تابۆیەتی وەردەگرێت و دەبێتە چەق بۆ سنور و دابڕەکان لەنێوان شتەکاندا. بەم پرۆسەیە شاعیر مافی دەستکاریکردن وەردەگرێت،ئیتر شاعیر جۆرێك لەسەرسامبوونی بۆ دروست دەبێت بەهێز و تواناکانی خۆی بۆیە هێرش دەکات و هەرچی بکەوێتە بەردەستی دایدەماڵێ و دەیشکێنێت.

((کەسایەتی بارانویە) ئەوە دەگرێتەوە کە کەسێك لەمیانەی تێگەیشتن لەکۆمەڵێك فەلسەفەی جیاوازەوە و سەرسامبوون بەخۆی و خۆپەسەندی و دەسەڵاتخوازی و غروری خۆی دەست دەکات بەپوچەڵکردنەوە و سوتاندنی بیرکردنەوەکانی ئەوانیتر))[206]

ئەمەش فێڵی ئەو خۆبەتابۆکردنەیە کە شاعیر خافڵ دەکات و زۆرجار بێ هۆ شەڕ بەشتەکان دەفرۆشێت، بەڵام ئەمە هەموو هاوکێشەکە نیە، بەڵکو بەرەڵاکردنی تواناکان و بیرکردنەوەکانی شاعیر و وابەستە نەبوون

بەهیچ کۆت و تابۆیەکەوە هەندێك جار شاعیر رێنموویی دەکات بۆئەنجدانی کاری داهێنان و ئافراندان چونکە شاعیر لەدەرەوەی ترس و شەرم و تابۆکانە، ئەم بارە ناوازەیە بەئامادەگی (منی باڵا) کە جۆرێکە لە وەعی بەرامبەر شتەکان. وادەکات شاعیر لەو ماددە کەڵەکە بووەی لەدەروونداا بێ ئیش دانیشتووە کارێکی ناوازە و لێ نەچوو فەراهەم بهێنێت. بەڵام ئەم شوێنە لەگەڵ ئەوەی پڕە لەئازادی و سەربەستی، پڕیشە لەبەرپرسیارێتی چونکە شیعر لێرەدا بنەمای شتەکان و شتەکان خۆیان لەیەك دادەبڕێت واتە مانا و فۆڕم جیادەکاتەوە لەیەکتر بەمەش هەموو ماناکان و هەموو فۆڕمەکان بۆساتێك بێ کار و بێ ئامانج و بێ مانا هەڵدەواسرێن، شاعیر لێرەدا بەرپرسە لەدانانەوە و نیشتنەوەی شتەکان. پرسیارەکە لێرەدایە شاعیر دەیەوێت چی بکات؟ کاری بەم تابۆ شکاندنە چییە؟ چۆن ماناکان و فۆڕمەکان دادەڕێژێتەوە؟ لەسەر چ بنەمایەکی تر شتەکان کۆدەکاتەوە؟ ئەگەرچی فرۆید بەتەنها گۆڕینی پاڵنەرەکان لەشێوازی نەویستراوەوە لەلایەن کۆمەڵگاوە بۆ شێوازێکی ویستراو بەداهێنان

---

[206] د.عبدالله التطاوى،الحركة بين الآبداع والنقد، ب ط،مطبعة محمد عبدالكريم حسان،مكتبة الآنجلو المصرية،2007، ص 97

دەزانێت، بەڵام ئەمە هەموو وەڵامەکە نیە. ((فرۆیدا داهێنان راڤە دەکات بە هەڵچوون و هاتنە سەر و گۆڕینی پاڵنەرە نەویستەکانی کۆمەڵایەتی بەتایبەت سێکسیەکان، بۆئەنجامێك کە ویستراوبێت لە ڕووی کۆمەڵایەتیەوە لەبەرئەوەی پاڵنەرە نەویستەکان ناگەنە چێژی تەواو لەواقیعدا،بۆیە رێرەوی ئەم وزەیە دەگۆڕێت بۆ چالاکی دیکە کە ئەویش پرۆسەی ئافراندن و داهێنانە و بەتایبەتیش داهێنانی هونەری))[207]

لەگەڵ ئەمەشدا جیا لەئارامبوونەوە و تۆڵەکردنەوەی شاعیر لەتابۆکان،جیا لەهەوڵی چێژ کە تابۆ رێگرە لەوەی خۆی دەردات، جیا لەئازادی رەها و گەیشتن بەکاری داهێنەرانە ئەو بەرپرسیاریەتیە گرنگە دەکەوێتە ئەستۆی شاعیر چونکە بەشێوازێك خۆی دەبێتە چەق بۆ بەخشینی مانا بەشتەکان. ئەمە بە ڕووە داشۆرینەکەیدا، بەدیوەکەی تردا کە شاعیر بەتابۆکاندا هەڵبڵێ، ئەمەشیان هەر بەرپرسیارێتیە، چونکە شاعیر دەبێت وریابێت کە بەچیدا هەڵدەڵێ و چی تۆخ دەکاتەوە لەشیعردا. هەروەها شاعیر زۆر جار لەناو شیعردا نەك هەر تابۆ ئاشکراکان دەدۆزێتەوە و هێرشیان دەکاتە سەر بەڵکو ئەو تابۆ شاراوانەش لەشیعردا کەشف دەکات کە لەودیو شتەکانەوەن و نابینرێن ئەمەش وەك کەلتوور و نەریت بەگشتی. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ هێزی کەشفکردنی شیعر کە وەك رۆشنایەك شتە پەنهانەکان بەدیار دەخات.

1_(بەختیار عەلی) وەك شاعیرێك نەك هەر سازە لەگەڵ تابۆکاندا، بەڵکو بەردەوام شەڕ و پێکدادانی هەیە لەگەڵ تابۆکان ئەگەر چی باش ئەوە دەزانێت کە شەڕکردن لەگەڵ تابۆکان، مایەی سەر ئێشە و ژاوە ژاوە ئەگەر چی ئەوە دەزانیت کە مرۆڤ گەرهات و دەستی نەبرد بۆ تابۆکان وەك دەفرێك بووە شوێنی هەڵگرتنی تارمایی تابۆکان و وەك کۆیلەیەك خزمەتی دەسەڵاتی سیحر ئاسایی تابۆی کرد، ئەوا ژیانێکی کۆمەڵایەتی بێ ئاژاوە و گرێ و گۆڵ بەسەر دەبات ژیانێك بێ کێشە و بێ ململانێ و هەراوهۆریا، بۆیە زۆرجار ماندوو دەبێت لەشەڕی تابۆکان و دەست بەردەدات لەو رۆحە یاخیەی خۆی و خۆی رادەستی تابۆکان دەکاتەوە :

((هیچ شتێك لەدروستکردنی بەهار ئاسانترنیە.هۆشیاری خۆت بکوژێنەوە دونیا دەبێت

بەلالەزار،عەقڵ بۆ ئێستێك خامۆشبکە،زەوی لەبەرچاو تادەبێت بەباغ

بەگوڵ بە بەهار...

---

[207]- د. قاسم حسين صالح،الأبداع وتذوق الجمال،ط الأولى،دار دجلة، عمان،2008، ص 12

وەرەو زۆر ئەزێتی هۆشی بەستەزمانت مەدەو لەگەڵمدا باغی گەمژەکان دروستبکە

رۆحی خۆم دەکوژێنمەوەو چیمەنێکی لێدروستدەکەم بەکەڵکی ئاهەنگی

ئەم هەموو نەفامەبێت... رۆحی دەکوژێنمەوەو دڵێکی گەمژەی

دەخەمە شوێن،من بیرتاندەکەم... بیری بەهارە گەمژەکانتان دەکەم... تاقەتم

لەبەهارە رەشپۆشەکانی خۆم چووە... بیری باغە بێهۆشەکانتان دەکەم

بۆگوڵێك دەگەڕێم بتوانێت بیرنەکاتەوە،کێ باغێکی هەیە غونچەکانی بیرنەکاتەوە

....

....

ئیدی سوار شەمەندەفەرێك نابم بەشاری تۆدا بڕوات ئەی عەقڵ

نامەیەك ناکەمەوە لەشاری تۆوە هاتبێت ئەی عەقڵ

من کوڕی شاری گەمژەکانم و ئیدی رەقیبی تۆ دەبم ئەی عەقڵ))[208]

شاعیر لەم شیعرەدا (شاری گەمژەکان) ناو دەهێنێ، ئەوانەی بیرناکەنەوە و رازین بە تابۆکان و داواش دەکات کە ئیتر مرۆڤ واز لەو شەڕە قورسە بهێنێ کە دەیکات دەرهەق بە تابۆکان، چونکە شاری تابۆکان هەمیشە بەهارە و شاری تابۆشکێنەکان هەمیشە بەهاری رەشە. بۆیە شاعیر تاقەتی چووە لەو دنیا تایبەتیەی خۆی کە بێ تابۆیە، بۆیە بیری دنیاکەی تردەکات ئەوەی پڕە لە نەفام و بێ هۆش لەهەر جێ یەکیش عەقڵ و هۆش نەبوو تابۆکان بەئەندازەی ئەو نەبوونە ئامادەدەبن. بەبوونی نەفامی بێ هۆشی و گەمژەیی تابۆکان روو لەزیادی دەکەن و هەموو کون و کەلەبەرێك دەتەنن و ناهێڵن مرۆڤ بۆ ساتێکیش بیربکاتەوە. تابۆکان ئەو کلیل و قفڵانەن نەفامەکان دەبەستنەوە بەڵام شاعیر ماندووە و واز لەعەقڵ دەهێنێ، هەتا تووشی شەڕی تابۆنەبێت و بەتەنیا گوزەر نەکات چونکە ئەو خۆی بە کوڕی شاری گەمژەکان دەزانێت بۆیە هەرچی بکات بێ ئاکامە تا دواجار خۆی دەکاتە دوژمنی عەقڵ و دۆستی تابۆکان، بەڵام شاعیر لەشیعرێکی تردا خەمگینی خۆی دەردەبڕێت بە بوونی ئەو هەموو تابۆیە کە وەك سنور و بەربەست کەوتۆتە نێوان جوانیەکان، نێوان باو رەشەباکانی و

---

[208]- بەختیار عەلی،ئەی بەندەری دۆست – ئەی کەشتی دوژمن،ل30– 31

رووبار. بۆیە بە شتەکان دەڵێت خۆتان ماندوو مەکەن ڕێگاکان گیراون و ئەو تابۆ شاراوانە کەشف دەکات کە لەنێوان شتەکاندا بوونیان هەیە و لەیەکیان دادەبڕێت، چونکە تابۆ خاسیەتی دابڕانی هەیە لەنێوان هۆگرەکان و عاشقەکان و خۆشەویستەکاندا، هەروەها سیفەتی دابڕانی هەیە بۆ ئەوەی شتەکان گەشەنەکەن و بیرنەکەنەوە لەگەورە بوونی خۆیان.

((ئەی تیشك خۆت ماندوو مەکە،لەڕیزی ئەم ڕۆشناییە دەرمەچۆ، چونکە ئەندازیارەکانمان

رونکی روخاو دروستدەکەنەوە،چۆن ئەندازیارەکانی دی بورجی بەرز لەئاسن و بەرد

دروستدەکەن،ئەوان لەتیشکی شکاو،لەتریفەی وەك لم ورد دیواری درێژ دروستدەکەن

فولکەیەك تەنیا یەکێك بەدەوریدا دەسوڕێتەوە لەقیامەت گەڕابێتەوە.

ئەندازیارەکانمان هەرگیز راناکەن،ئەوان لەهێمنی خۆیاندا،لەگۆشەگیری خۆیاندا دیلن

بیر لەدیوارێکی بەرزدەکەنەوە،نەهێڵێت چارۆکەی کەشتییە بەرزەکان لەخەونەکانمانەوە

دیاربێت،دەیانبینین لەهاوینی گەرمدا بیر لەسنوری نێوان سێبەرو روناکی دەکەنەوە

ناهێڵن تیشك لەئێوارەدا سنووری خۆی ببەزێنێت....))[209]

شاعیر لێرەدا،باسی کۆمەڵێك ئەندازیاری نادیار دەکات، کە کار دەکەن بۆ دروستکردنی سنور و یاسا هەتا ڕۆشنایی سنووری خۆی بزانێت و لەو سنوورە دەرنەچێت، هەروەها دیوار دروستدەکەن هەتا چارۆکەی کەشتیەکان نەبینین. ئەندازیارەکان ئەوانەن کە کاریان بەرهەم هێنانی تابۆکانە، تابۆکانیش کۆمەڵێك هێڵی سوورن کە نابێت مرۆڤ بیان بەزێنێت. شاعیر ئەو تابۆیان دەدۆزێتەوە، کە مرۆڤ چەقبەستوو دەکەن بەوەی شوێن خەونەکانی خۆی نەکەوێت و ئەو سنوورانە نەبەزێنێ، هەمیشە لەنەخشەی ئەو ئەندازیارانە دەرنەچێت کە کاریان دانانی تابۆیە بۆ شتەکان. ئەوان دەبێت ئەوە دیاری بکەن مرۆڤ هەتا کوێ بڕوات و هەتا کوێ نەڕوات. شاعیر وریامان دەکاتەوە بەبوونی ئەو هەموو تابۆ و دیوارە لەگەڵ ئەو هەموو ئەندازیارە شارەزایە کە بەردەوام بیر لە دانانی تابۆی تر و دیواری تر دەکەنەوە، کە ڕۆژێك نیە خافڵ بن لە بەرهەم هێنانی تابۆکان، بۆیە مرۆڤەکان عاشقەکان ناگەنە یەك چونکە ئەندازیارەکانی تابۆ دیوار بەرز دەکەنەوە و هێڵ دەکێشن لەنێوان شتەکاندا.

---

[209]- سەرچاوەی پێشوو،ل 101– 102

2_ (لەتیف هەڵمەت) وەك شاعیرێك یەكێكە لەو شاعیرانەی هەر لەسەرەتای دەركەوتنییەوە وەك یاخییەك و تابۆ شكێنێك هاتە مەیدانەكەوە ئەویش بوونی ئەو دەسەڵاتە ویرانكەرەبوو كەخۆی یەكەمین بەرهەم هێنەر ور یەكەمین پاسەوانی دیوارەكان بووشیعریش وەك بوویەكە روحی و دەروونی مرۆڤ ئەو ماڵە ئازادەیە كەنەك هەر خۆی ئازادە لەمامەڵەكردنی لە گەڵ شتەكاندا بەڵكو شاعیریش ئازاد دەكات بەخۆییەوە.

(دایە ....دایە

هەزاران ساڵ زنجیرم كەن

لەشم پڕكەن لە چەقۆ

ئەلەو پەڕی ئەم دنییایە

یەك چركەیەكبەرم بدەن

دێم بۆلای تۆ

هەزاران ساڵ

قسەكردن قەدەغە كەن

وەكو تلیاك

گەرچركەیەك رێگەم بدەن

بێمە زمان

یەكەم دەردوو لەگەڵ تۆدا دێمە دووان.)[210]

شاعیر لێرەدا بێ باكی خۆی نیشان دەدا لەوەی گەر هاتوو تابۆكان زۆر لەوە زیاتر و توندتربن ئەو هەر دەیانشكێنێ و پەیوەست نابێت پێیانەوە، دایك لێرەدا ڕەمزە بۆ نیشتمان كە چەند رژێمی ئەوكاتی بەعس هەموو شتەكانی تابۆ رژێن كردبوو بەجۆرێك دەرفەتی هەناسەدانیشی نەهێشتبوو شاعیر لەڵ

210 _ لەتیف هەڵمەت، پرچی ئەوكچە ڕەشماڵی گەرمییان و كوێستانمە، ب چا،چا كامەرانی، سلێمانی، 1977،ل46_47

ئەو توندییەی ئەو رژێمە زیاتر لە شیعردا توندتر دەنووسێت ئەویش بۆ خۆبەتاڵکردنەوەی لەو بارە ئاڵۆزەی دەروونی داگیر کردووە .

(ئەڕۆم دایە

ئەگەر ئیتر نەهاتمەوە

دەبم بەگوڵ لەو چیایە

ئەڕۆم دایە

ئەگەر ئیتر نەهاتمەوە

لەهەر خاکێ زۆردار بژی

لەوێ دەبم بە بۆمبایە

ئەڕۆم دایە

ئەگەر ئیتر نەهاتمەوە

ئەبم بەبستێ زەوی

بۆ دنییایەك گەورەتر لەم دنیایە....)[211]

شاعیر ئیتر باش دەزانێت کە ئەو بەتەنیا ناتوانێت بە ر بەو هەموو تابۆییە بگرێت ئیتر بریاری رۆشتن دەدات تابڕوات و تۆڵەی خۆی لە هەموو زۆردارەکان بکاتەوە بڕواتە زەوییەکی تر کە فراوانتر بێت لەو زەوییەی هەمووی تابۆییە ئەمیش لەوەوە دێت، کە تابۆکان گەورەترن لە هێز و دەسەڵاتی شاعیر بە جۆرێك واقعەکە هێند گەورەییە وادەکات شاعیر بڕوات و خەون بە شوێنێکی دیکەوە ببینێت. ئەتوانین بڵێین شاعیرانی سەردەمی لەتیف هەڵمەت زۆربەیان خەریکی شکانی تابۆ بوون لەشیعرەکانیاندا بەهۆی ئەو بارە سیاسیەی هەبووە لەو زەمانەدا هەر بۆیە شیعرەکانیان بە شیعری بەرگری ناونراوە.

---

[211] _ سەرچاوەی پێشوو،ل47_48

9- تابۆی سەرۆك و شیعر :-

یەکێك لەو بارە ناخۆشانەی شاعیر تێیدەکەوێت ئەوەیە کاتێك شاعیر خۆی بەخاوەنی هەموو ناشرینەکان دەزانێت لەکۆمەڵگای خۆیدا.واتە شاعیر دیوەکەی تری باوك هەڵدەگرێت ئەویش خەم خواردنە لەناتەواوی شتەکان بۆیە شاعیر بەردەوام لە پەیوەندیدایە لەگەڵ باوکەکان و سەرۆکەکان، بەڵام پەیوەندی نێوان سەرۆك و شاعیر پەیوەندیەکی تایبەتە کاتێك شاعیر رازی نابێت بەچاکسازیەکانی ناو شیعر و هەنگاو دەهاوێت بۆ دەرەوەی خۆی بەجۆرێك دەیەوێت لەدەرەوەی خۆشی شتەکان بەو شێوازەبێت کەلای شاعیر بەعەقڵانی دەزانرێت. بۆیە بۆ هاتنە ئارای ئەم دۆخە شاعیر راستەخۆ روو لەسەرۆك دەکات،بەتایبەت سەرۆکی وڵات، چونکە شاعیر ئەو بە بەرپرس دەزانێت لەبەرامبەر شتەکاندا و رێکخستنایان ئەمە لەلایەك،لەلایەکی ترەوە بوونی بیرۆکەی سەرۆك،ئەوبارە دەروونیەی ناو مرۆڤە کە مرۆڤ بەردەوام بەشوێن باوکێك،سەرۆك... تاد. دەگەڕێت هەتا بیکاتە مایەی هەموو بەدبەختی و رەش بەختیەکان، چونکە مرۆڤ خۆی بەسروشت پێویستی بەیەکێکە شتەکانی بخاتە ئەستۆی و داوای لێبکات و لەهەمان کاتیشدا گوناهو خەتاکانی خۆشی بداتە ئەو.جا بە بەخشین بێت یان بەخۆ بێ بەریکردن بێت لەناتەواویەکان، چونکە کاتێك شاعیر باسی ناتەواویەکان دەکات و سەرۆك دەکاتە ئامانج لە هێکرا خۆی دێتە دەرەوەی هاوکێشەکە بەمەش شاعیر بەس ناتەواویەکانی سەرۆك دەبینێ و خۆی نابینێ،بەڵام ئاراستەکردنی ئەم بیرۆکەی سەرۆکە ناوەکیە بۆسەرۆکی واقیعی وڵات شتێکی چاوەڕوانکراوە، چونکە باشترین هۆیە بۆهەڵگرتنی ئەم بیرۆکەیە و شاعیر بەدەرنیە لەکۆمەڵگا و کێشەکانی.

((شیعر نامەیەکی کۆمەڵایەتیە چونکە یەکەم مەبەستی هەیە، ئەم مەبەستەش گشتیە و کورت ناکرێتەوە لە داواکاریەکی تاکەکەسیدا کە پێشتر باسکرا، بەڵکو ئاڕاستە دەکات بە ئاڕاستەی گۆڕان و دووبارە رێکخستنەوەی شتەکان بەشێوەیەکی دروست،هەروەها بۆ دروستکردنێکی داهێنەرانە.دووەمین ئەم هەوڵەی شیعر هەموو بەهۆی کاریگەری دەرەکیە کە بنەماکەی کاریگەری و کارتێکردنە))[212]

واتە بەشێکی گەورەی شاعیر لەناو کۆمەڵگادایە و ناشرینەکان ئەم رەوشە لای شاعیر دەخوڵقێنن،بۆیە کاتێك شیعر دەنووسێت هەمیشە لەپشت جوانی و تاکایەتی شیعرەوە پەیامێك و رازێکی هەڵگرتووە بۆ کۆمەڵگاو دەورووبەر سەرۆکیش ئەو بوونەوەرە ئاڵۆزەیە لەبەرامبەر شاعیردا، کە بەرپرسە لەهەموو کۆمەڵگاو ژینگەو... تاد.بۆیە شاعیر راستەوخۆی خۆی چڕدەکاتەوە بۆ ئاڕاستەکردنی پەیامەکانی بۆ

212- قبيح ناجي القصاب،الشعر بين الواقع والأبداع،ب ط،دار الرشيد للنشر،سلسلة دراسات 166، الجمهورية العراقية وزارة الثقافة والأعلام،1979،ص 66

سەرۆك، چونكە شاعیر خەمخۆرە بۆ وڵات و بۆ كۆمەڵگاش.جا كاتێك شاعیر دەڕووخێت لەهەوڵەكانی بۆ ئەوەی سەرۆك والێبكات باش بێت و ببێتە مایەی باش بوونی كۆمەڵگاش.كاتێك بێ هیوا دەبێت لەم خەونە ئیتر شاعیر كۆچ دەكات بەشێوازێك شتەكانی خۆی دەڵێت،هەمووی دژدەكەونەوە لەبەرامبەر سیاسەت و بەرنامەكانی سەرۆكدا، چونكە شاعیر تووڕەیە،جا كاتێك ماڵی سەرۆك واتە ئەو شوێنەی شوێنی دەسەڵاتی سەرۆكە تژی بوو بەچاودێری و هێز و داپڵۆسێن،ئیتر شاعیر لەفۆڕمی رەمز و ئەفسانە و ناواقیعەتدا شتەكان دەردەبڕێت.هەروەها بەجۆرێكی تر ئەوەی شاعیر بینای دەكات لەسەر شتەكان بەچاوی سەرۆك و لایەنگرانی هەمیشە ناعەقڵانیە، چونكە عەقڵانیەت ئەوەیە شاعیر پەیڕەوی بەرژەوەندی و ئەوە بكات سەرۆك رازیە،واتە (من)ی خۆی،بەڵام دەكەوێتە ناو شەڕێكی گەورەوە تا وای لێدێت هەموو خەتاكان هەموو بەڵاكان دەخاتە ئەستۆی سەرۆك،هەروەك چۆن لە كۆمەڵگا سەرەتاكاندا نەخۆشی و كارەساتی سروشتی و بەڵا و... تاد.هەمووی سەرۆكی ئەو هۆزە لێی بەرپرس بوو،لێرەشدا لەم كۆمەڵگا تازانەی خۆمانیشدا یاریەكە هەمان یاریە، بەڵام كاراكتەرەكان گۆڕاون. سەرۆك بەرپرس دەبێت لەهەمووشتەكان بەمەش بوونی سەرۆك بۆ شاعیر بوونێكی ناچاریە و وەك پێداویستیەكی دەروونی دەبێت هەبێت.

هەتا شاعیر خەم و خەون و حەزە خەفەكراوەكانی خۆی تیا بەتاڵ بكاتەوە لەم بارەدا شاعیر هێندە خەم و بەڵا دەخاتە ئەستۆی سەرۆك، كە لەوانەیە هی خەتا و گوناهی سەرۆك نەبن،یاخود خەتاكان زۆر بێ مانابن،بەڵام تازە سەرۆك بڕیاری لەسەردراوە سەرۆك بێت،بۆیە خەتاكان بابێ مانا و پوچیش بن یان باپەیوەندی بەئەوانیشەوە نەبێت،بەڵام هەڵیانگرێت چونكە سەرۆك سەرۆكە.شیعریش لەپەیوەندیەكی گەورەدایە بەناواقیعیەت و نا عەقڵانیەوە،بەو مانایەی كە بایەخ بەشتی پوچ و بێ ماناش دەدات بەجۆرێك گەورەیان دەكات و مانایان پێدەبەخشێت.[213]

بۆیە لەوانەیە خەتاكانی شاعیر كەدەیخاتە ملی سەرۆك زۆر عەقڵانی نەبن بەڵام سەرۆك وەك گوتمان پێویستیەكی دەروونیە بۆ میللەت بۆیە ئاسایی دەكەوێتەوە زیاتر لەمەش شاعیر هەستێكی قووڵ و یادگەیەكی چالاكی هەیە كە لەوانەیە شتانێك هەبن پەیوەندیان هەبێت بەڕابردووەوە كە سەرۆك تیایدا بەژدارە بەڵام شاعیر ئەوانیش فەرامۆش ناكات و ئەوانەش هەمووی بەمایەی خراپی سەرۆك دەزانێت،ناخۆشیەكانی رۆژانی منداڵی و نەگەیشتن بە خەونەكان و خەمەكانی ئێستا، چونكە شاعیر یادگەی چالاكە و هەستەكانیشی بەهێزن بۆ بەدیارخستنی دیوی ناوەوەی شتەكان.

---

[213]- بڕوانە : أرنولد ب.هنچلف،موسوعة المصطلح النقدي اللامعقول،ت: د. عبدالواحدلؤلؤ،ب ط،دار الحرية للطباعة،بغداد،1979، ص 9

((نووسەر خاوەنی یادگەیەکی ناوەکیە گەورەیە،رۆژانی منداڵی و گەورەیی هەموو بەبیردێت هەروەها خەونە چەپێنراوەکانی ئەو کارانەی دەیتوانی بیانکات،هەروەها هەستکردن بەو خەسڵەتە خراپانەی کە لەخەڵکانی دەورووبەریەوە تێبینیکردوون،لەگەڵ تێبینەکانی ناو دەروونی خۆشی))[شمتر]

هەوەها سەرۆك کاتێك تابۆکانی خۆی بڵاو دەکاتەوە لەڕێگەی دەزگاکانەوە وەك دەزگای بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی و ئایینی و ئیداری و ئەمنی... تاد.هەموو تابۆکان بەجۆرێك دەگەڕێنەوە بۆ سەرۆك کە هەمووشیان دیوار و ڕێگرن لەبەردەم خەونە لەبن نەهاتووەکانی شاعیردا،بۆیە شاعیر زۆر پەیوەستە بەسەرۆکەوە،هەر لەکۆنەوە شاعیران لە دەربار و کۆشك و... تاد.بوونیان هەبووە، بەڵام پەیوەندی نێوان سەرۆك و شاعیر دوولایەنە یان پیاهەڵدانە یاخود داشۆرینە، کە شوێنی ڕاستەقینەی شاعیر داشۆرینە،یاخود نیشاندانی لایەنە بێ هێز و خوارەکانی سەرۆکە. شاعیر دەبێت لەم بەرەیەوە شیعری خۆی بڵاوبکاتەوە،بەڵام ئەم ڕەوشە هەمووی بەزەرەری شیعر تەواو دەبێت، چونکە شیعر ئاڕاستە دەکرێت بۆکار و ئەرکێك کە لەگەڵ شیعریەتی خۆیدا وێك نایەتەوە، ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە لایەنی جوانی و ستانیکا هەموو دەکرێتە قوربانی مەبەست و ناوەڕۆك کە شاعیر هەموو قورسایی خۆی دەخاتە سەر ئەو لایەنە،هەروەها وادەکات بەردەوام شیعر سەر بەواقیع بێت و دانەبڕێت لەکێشە کۆمەڵایەتی و سیاسی و... تاد.

بەڵام خۆدەرباز کردن لەم ڕەوشە هەروا ئاسان نیە مرۆڤ خۆی خاڵی بکاتەوە لەشەڕی نەیارەکانی،لەشەڕی بەربەست و تابۆکان،لە نایەکسانی و ناباوکایەتی سەرۆك.ئەستەمە بەتایبەتیش بۆ شاعیر کەخاوەنی هەستێکی قووڵ و یادگەیەکی بەهێز و عەقڵێکی شۆڕشگێڕە ئەستەمە بتوانێت بڕوات و بەتەنها و رووت و قووت بێ خەمە کۆمەڵایەتی و واقیعیەکان لەماڵی شیعردا ئامادەگی هەبێت. هەمیشە تۆز و گەردی واقیع دانابڕێت لەسەر دەروون و هەستی شاعیر،بەختیار عەلی لە شیعری (سەرۆك بەیانیان کە هێشتا خوێن... ڕەشەباکانمان مەگۆڕە) بەتوندی سەرۆك ئیدانە دەکات کە هەر رۆژە یاسا و تابۆیەك دەردەکات بۆ خەفەکردنی شتەکان بەجۆرێك خۆشی بووە بەتابۆ و هەموو شت بۆ ئەو دروستە.

((سەرۆك هێندە یاساکانی شەڕ مەگۆڕە،درۆمان لەگەڵ کۆترە سپیەکان بۆناکرێت

هێندە غەریزەکانمان مەگۆڕە... ئیدی درۆمان لەگەڵ جەستەمان بۆناکرێت

214- اهر بنورغ، بيلاكيوبيتسى،بوندار يوف، مايكوفسكى، تولستوى،دراسات معاصرة، مجموعة ابحاث مترجمة،ب ط،مطبعة الحوادث، بغداد، 1975، ص31– 32

سەرۆك بەرەبەیان كە برین هێشتا تازەیە.كەخوێن هێشتا بۆنی شیری لێدێت

كەدڵمان بۆنی پەنیری سپی كێڵگەكانی لێهەڵدەستێ.تۆجێگای پاوانەكانمان مەگۆڕە

ئێمە ناتوانین هەموو رۆژێ بەرغەڵەكانمان بگۆڕین.وەرزێكە كەسمان لەباران

تێناگەین ئاگری سەوسەن و رێحانمانان بەربۆتە باوانمان...

....

سەرۆك عەشقەكانمان مەگۆڕە... ئێمە ناتوانین هەموو شەوێك دڵی خۆمان بگۆڕین

سەرۆك بەرەبەیان كەهێشتا باوێشكی شەو بەهەڵاڵەكانەوەیە دڵی بولبول پڕە

لەپرخەی مێرگوزار... چاوی سوێسكە پڕە لەرپێشكەو پێشكەی لالەزار...

كاتی جەنگمان لێمەگۆڕە... ئێمە بەرگەی شمشێری ناوەخت ناگرین...))[215]

شاعیر لێرەدا یاری سەرۆك ئاشكرا دەكات كە چۆن بەئارەزووی خۆی یاری بەدەسەڵات و ئایندەی وڵاتەوە دەكات بەبێ ئەوەی هیچ مافێك بداتە میللەت پاشان یاری بەسامان و هەموو شتەكانی گەل دەكات،هەر بەوەندەش ناوەستێت ئەوەی ئەو وەك یاری دەیكات و حەزی خۆیەتی دواجار وەك تابۆ و یاسایەكی راستەقینە دەسەپێت بەسەر گەلدا.شاعیر داوادەكات سەرۆك لەسەر یەك تایم بروات و هەر رۆژە یاریەك دەكات بۆیە داوادەكات سەرۆك یاساكان نەگۆڕێ عەشقەكان نەگۆڕێ،پاشان شاعیر دەسەڵاتی سەرۆك كەشف دەكات كە هاتۆتە ناو هەموو شتەكانەوە و دەست دەبات بۆ عەشق و جەنگ و بچوكترین شتی ئەم وڵاتە،ئەوەش تێكدانی باری راستەقینەی شتەكانە و گۆڕینی ئاڕاستەی سروشتی شتەكانە.بۆیە شاعیر دەیەوێت فێڵی سەرۆك ئاشكرا بكات و بێزاری خۆی دەردەبڕێت لەدەست ئەو هەموو حەزە سەر شێتانەی سەرۆك كە چۆن باری سروشتی شتەكان تێك دەدات، چونكە دەیەوێت هەموو شتەكان بەویستی رێك بخرێن و بەویستی ئەو بجوڵێنەوە بۆیە شاعیر لەدەسەڵاتی سەرۆك دەدات و بەئاشكرا كردنی ئەو هەموو دەسەلاتەی سەرۆك و كەشف بوونی ئەو فێڵە هەیمەنەی سەرۆك دەخاتە مەترسیەوە و دەسەڵاتی دەپوكێتەوە.

((سەرۆك ئەوەتەی تۆ پێدەكەنی،ئاو هەمووی دەگری،ئەوەتەی تۆ بەیانیان زوو

---

[215]- بەختیار عەلی،تاماتەمی گوڵ تا خوێنی فریشتە،ل417– 418

تەماشای بولبول دەکەیت،گوڵزار هەمووی دەخەوێت،ئەوەتەی تۆ شەوان دەگریت

ئەستێرە هەمووی پێدەکەنێت

سەرۆك كێ هەیە نەزانێت کەتۆ یاقووتێکت هەڵگرتووە پڕە لەووشەی خشڵی ئێمە

تۆ ئاوێکت رشتووە پڕە لەلافاوی دڵی ئێمە،لەو کاتە وەی تۆدێیتە سەر دەریا

ئاو حەزی لەخۆکوشتنە،لەوکاتەوەی تۆ دەچیت بۆ تەماشای کەنار

بەلەم هەوەسی لەخۆخنکاندنە

ئەمە دونیای رەشی تۆیە... ئەمەیە قیامەتی خوێنیت

ئەمەیە دابەزینی هەتاهەتایی تۆلەشەمەندەفەری جوانی

سەعاتی دابەشبوونی تۆ لەنێوان خۆرو خیانەتدا، ئەمەیە ئیوارێی شکاوت

لەنێوان شەوی سپی و نیوەڕۆی قەترانییدا.

سەرۆك کەتۆ بۆنی خونچەیەك دەکەیت،هەموو گوڵی دونیا دەگری))[216]

شاعیر باسی ئەو رقە شاراوە دەکات کە هەموو شتەکان هەیانە بەرامبەر بەسەرۆك گوڵ ئەستێرە ئاسمان بولبول هەمووی لەناوەوە پڕە لە ڕق و قینە بەرامبەر سەرۆك ئەویش بەهۆی ئەوەی سەرۆك بەخوێنی شتەکان دەژیت،بەیاقووتی میللەت یاقووتی خۆی گەورە دەکات،بەپارەی گەل ماڵ وسامانی خۆی پێکەوەدەنێت،تەنانەت سەرۆك هێندە دکتاتۆرە، کە دەشچێ بۆ کەنار بۆ کەیف و سەفانیە، بەڵكو بۆ ئەوەیە خنکان و تێك شکانی بەلەمەکان ببینێ.هەموو شتەکان بێزارن لە سەرۆك شومی و بەڵای سەرۆکە وایکردووە دنیا هەمووی رەش بێت و هیچ شتێك ئارام نەبێت. ئەمەش بێزاری شاعیرە لە سەرۆك و تابۆ ناکۆتاکانی لە دنیای سەرۆك و دار و دەستەکەی لە حکومڕانی سەرۆك و حوکمەکەی، چونکە سەرۆك خۆخوازە و بەخوێنی میللەت دەژیت.بۆیە شاعیر سیحری سەرۆك بەتاڵ دەکاتەوە و دەیکاتە مایەی هاتنە دەرەوەی هەموو قەهر و کەم و کوڕی و حەز و ناتەواویەکانی ژیانی خۆی و کۆمەڵگاش.بەمەش شاعیر لە شیعردا بەشێك گوناهو خەمی خۆی دادەنێت،سەرۆکیش دەکوژێت بۆ دامرکانەوەی رقەکەی خۆی.

---

[216]- سەرچاوەی پێشوو، ل469_468

عەبدوڵڵا پەشێو : هەمووومان باش ئەو کاتانەمان لەبیرە کە پەشێو بە هەڵوێستە ئاگرینەکانی چۆن دژی شەری ناوخۆ وەستایەوە ئەمەش هەمووی لە ستۆی سەرکردە کوردەکان بوو نەك چینەکانی خوارەوە ئەو کاتە پەشێو بە کۆمەڵێك شیعری ئاگراوی هاتە مەیدان و هەمووی ئەو نەهامەتییانەی مەحکوم کرد لەناو شیعرەکانیدا شیعرەکانیش هێند نزیك بوون لە رۆحی جەماوەرەوە کە هەر خەڵك خۆی دەستو دەستی پێکردن و بڵاو بوونەوە بە کوچەو کۆڵانەکانی کوردستاندا تابۆی سەرۆك لەو شیعرانەی پەشێودا زۆر بەروونی دیارە کەچۆن هەموو غەم و مەینەتییەکانی خۆی لە شیعرەکانیدا دەردەبرێت .

((جوتێ پێڵاوی رەشم لەپێیە

پینەدار هەرزان گەمار سووك گڵاو

هەزاران جار ئەم پێ و ئەو پێ پێکراو

چەند جاری کەوا سەرنجییان دەدەم

بەدەست خۆم نییە لۆزی پێڵاو

قەپۆزی هەندێ

سەرکردەی کوردم دێنێتە بەرچاو))[217]

پەشێو لەم شیعرەدا زۆر بە راشکاوی نەك هەر رەخنە لە سەرکردەکان و سەرۆکەکان دەگرێت بەڵکو وەك پێڵاو تەماشایان دەکات چونکە ئەوان هۆی براکوژین و زیاتر لەمەش رێگرنین لەوشەرە نەگریسەی دایان مەزراندبوو خۆشیان لە رێگەی وتار و ئاراستەکردنەوە درێژەیان بەو شەرە دەدا بۆیە پەشێو بێ باکانە قسەی خۆی دەکات دەرهەق بەو سەرۆك و سەرکردانە .

((خەڵك مێژوویەکی هەیە

ئێمە دوو مێژوومان هەیە

هەموو دونیا

یەك سەرکردەی لێ بەڵایە

217 _عەبدوللا پەشێو، هەسپم هەورەو رکێفم چیا، چا3، هەولێر، 2008،ل439

ئێمە لەویش دوومان هەیە))[218]

شاعیر ئەوەش بەیان دەکات کە بوونی سەرکردە بۆخۆی تابۆییەکە بۆ میللەت کە هەمیشە لەژێر فەرمانی ئەو بن، بەڵام بۆ نەگبەتی کورد لەوەش دوو سەرۆکی هەیە. واتە لە نێوان دوو تابۆ دایە ئەبێ گەل وریابێ لەوەی قسەیەك یان کردارێك بکات هەردوو تابۆکە بپارێزێت ئەمەش دەکاتە دووتابۆی قورس تەنانەت بۆ رۆشنبیر و مەلا و شاعیرەکانیشمان کە کامە لە خۆیان رازی بکەن .

دواتر درێژە بە شکانی تابۆکانی سەرۆك دەدات و دەڵێت :

((لەغەیبەوە هاتوومەوە

هاتوومەوە پێتان بڵێم:

ئەم وڵاتە قەد بێ خرمە خرمی ناڵ و

زرمە زرمی پۆستاڵ نابێ

تاکو ئێوە ئەو پردەبن...

هەردیل بوون و هەر دیل دەبن

تا چەرچی ودز سەرکردەبن))[219]

10_عەشق و شیعر :-

عەشق (خۆشەویستی) ئەو هێزەیە شیعر خۆراکی خۆی لێوەردەگرێت بەجۆرێك ئەم هێزە هەموو دەمارەکانی شاعیر داگیر دەکات بۆ بەردەوام بوون لەژیان و شەڕەکانی و بوونی هیوایەك هەتا شیعر بۆی بژیت،عەشقی مرۆڤ بۆ مرۆڤیش ئەو هێزە کۆنەیە لەدێر زەمانەوە عاشقەکانی کردۆتە خەباتگێڕ و جەلاد و قوربانی،نەگەیشتن بەم خەونە لای مرۆڤ،وایکردووە (فەرهاد) کێوی بێستوون کون بکات و سیامەند و خەج بەدەردی مردن بچن.بۆیە شاعیر وەك هەستیارترین توێژ و وەك بوونێکی سۆزدار و قەدەرێکی گەورەی لەبەردەمە لەناو جیهانی عەشقدا،قەدەرێك یەك تاکە موو بەسە بۆ ئەوەی ببێتە جەلاد یاخود پاکیزە، چونکە رەگەزی بەرامبەر بۆ شاعیر هەرمرۆڤێك نیە بەتەنیا، بەڵکو هەموو

---

218 _ سەرچاوەی پێشوو، ل416

219 _سەرچاوەی پێشوو، ل440

شتەكانە كلیلێكە بێ وەدەست خستنی ئەو ئەستەمە گەیشتن بەشتەكانیتر.هەروەها مەعشوق لەبەر رۆشنایی دەروونشیكاریدا جێگەی بەتاڵ بوونەوەی رەمەك و غەریزەكانە، هەروەها بابەتێكە بۆ شاعیر هەتا سۆزی عەشقی خۆی تیا بنوێنێ.فرۆید زۆر گرنگی بەخۆشەویستی داوە بەجۆرێك سەرچاوەی هەموو نەخۆشیەكان لەودا كورت دەكاتەوە.

((فرۆید كاتێك یەكەمین پەرتووكی خۆی بەهاوكاری برۆیر Breuer لەسەر نەخۆشی هیستریا دەركرد،گەیشتە ئەو باوەڕەی هەموو نەخۆشیە هستریاكان دەگەڕێنەوە بۆ نەخۆشی خۆشەویستی (love sick) كە بەهۆی دابڕان لەخۆشەویستی،یان دووبارە بوونەوەی ئەو دابڕانە یاخود سەركەوتوو نەبوون لەپارێزگاریكردن لەكۆمەڵێك پەیوەندی پێشوو كە ئەو پەیوەندیەش سۆزداریە))[220]

فرۆید باش ئەوەی درككردووە كە دابڕان لەشتەكان یاخود نەگەیشتن بەو شتانەی كە خۆشمان دەوێن و دەچنە پلەی پیرۆز بوونەوە لامان بەهۆی دووری ئەوشتەوە لێمان، هەروەها ئەو شتەش خۆشەویستی رەگەزی بەرامبەر بێت و مایەی بەتاڵ بوونەوەی رەمەك و خەونەكانیش بێت، بەتایبەت رەمەكی مەرگدۆستی و ژیاندۆستی.[221]

ئەوا مرۆڤ بەتایبەتیش شاعیر هەر دەبێت ئەوەی لێ چاوەڕوان بكەین كە شێتانە بكەوێتە لاواندنەوە و لالانەوە بۆ مەعشوق.بەجۆرێك شاعیر خۆی ئازاد بكات لەوەی بەزاریدادێت و شێتانە شت بڵێت و رەمەكەكانی بەرەڵابكات لەودێو مەرگی (من) و (منی باڵا)وە.بۆیە ئەم جۆرە لە خۆشەویستی كە شاعیر هەموو خەیاڵی لای ئەوەیە بەمەعشوق بگات و سەرنجی مەعشوق بەلای خۆیدا رابكێشێ.شاعیر تووشی كێشەی گەورە دەكات،ئەوە هیچ كە ئامادەیە قوربانی گەورە بدات بۆ بەدەست هێنانی دڵی خۆشەویست،ئەوەترسناكە كاتێك بیر لەڕێگای بەدەست هێنانی دڵی مەعشوق دەكاتەوە، چونكە چاكی و خراپی رێگا و ئەم پرسیارە رەوایە دەڕواتە دەرەوەی پرۆسەكە گرنگ بەدەست هێنانە لەدوای ئەمەش بەمولكردنی مەعشوق.

بەجۆرێك كەسی تر بۆی نیە بیكاتە خۆشەویستی خۆی،هەروەها بۆخۆشی مافی ئەوەی نیە یەكێكی تر بكاتە عاشقی خۆی، بەڵكو دەسەڵات دەسەڵاتی عاشقی یەكەمە ئەو خاوەن مولكە و مافی سەرپەرشتیكردنی مەعشوقی هەیە، ئەمەش كارەسات دەخولقێنێ بەجۆرێك عاشق جوانیەكان

---

[220]- فارسس كمال نظيمي،الحب الرومانسي بين الفلسفة وعلم النفس،ط الآولى،دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل، كردستان،2007، ص 83

[221]- نفس المصدر السابق، ص84

دەشێوێنێ و هەر خۆی دەکاتە سێنتەر و چەقی کارەکە،بەمەش عاشق دەبێتە دکتاتۆ رو شەڕانیەت ئامادەگی هەیە لەدەروونی ئەودا لەترسی تەرابوونی مەعشووق و داگیرکردنی لەلایەن رەقیبەوە.

بەڵام گەر هاتوو ئەم حیکایەتە بەواقیع رووی نەدا کە ئەم ئەگەرەیان هەمیشە شانی شاعیر دەگرێتەوە چونکە شاعیر پاڵەوانی ناو شیعرە نەك واقیع.شاعیر شەڕی واقیعی پێ ناکرێت ئەو کە لەناوەوە لەناو حیکایەتێکی خەیاڵیدا دەژیت،بەجۆرێك ئەم حیکایەتە سەرەتا و ناوەندی هەیە دابڕان و پێك شادبوونی تێدایە،شاعیر لەوێ نەرم دەبێت و گەرم دەبێت بۆیە شەڕ و کوشتاری رەمەکەکانی خۆی دەباتە ناو شیعرەوە، بەڵام بەدەر لەشاعیر کەسێکی تر لەواقیعدا مەعشوق دەڕفێنێ و شەڕی لەسەر دەکات،بەڵام شاعیر لەبوون و نەبوونیدا لەشیعردا درێژە بەحیکایەتی خۆی دەدات.

((نەبوونی خۆشەویستی لەخەونەکاندا یاخود لەزیندە خەونەکاندا لەوێنە و رەمز و خەیاڵاتدا دەردەکەوێت، کەبێ رتووشانە خۆی دەردەخات کە لەواقیعدا ئەم وێنانە بۆ تێربوونی پێویستی خۆشەویستیە، کەئەمەش لای بێ بەشەکان لەخۆشەویستی دەردەکەوێت وەك بێوەژن کە هەمیشە هاوسەرگیری دێتە خەونەکانیەوە....))[222]

ئەم حیکایەتە جیاوازی لەگەڵ ژیانی واقیعی ئەوەیە کە خەڵك شاهیدی ئەوەی واقیعین بەڵام شاعیر هەر خۆی شاهیدی ئەم رووداوەیە چونکە لەناو خۆیدایە و هەر خۆی سەیرکەر و سەیرکراویشە،بەڵام شاعیر جیاوازی نیە چونکە شاعیر بۆناوەوە و بۆدەرەوەی خۆی هەمان کاردانەوەی هەیە.سەرەتا ئەم حیکایەتە لەدەرەوە دەست پێدەکات جاشاعیر کاتێك لەدەرەوە پێی ناگات ئەوا دەیباتەوە ناوخۆی و دوو دۆخ لەناو شاعیردا سەرهەڵدەدات، کە پێچەوانەی یەکترن دۆخی یەکەمیان دۆخی خۆشەویستیە،بەجۆرێك شاعیر مەعشوق بەکلیلی خۆشیەکانی ژیانی خۆی دەزانێت و وادەزانێت گەر ئەم خۆشەویستیەی سەربگرێت ئیتر دەرگایەکی تازە دەکرێتەوە بەژیانیداو دنیای بۆ دەبێتە بەهەشت.بۆیە هەمیشە مەعشوق دەکاتە هەوێنی ژیانێکی بەهەشتی ناوازە،شیعرەکانیشی پڕ دەبن لەسۆز و وێنەی ناسك و جوان هەر بۆیە دکتۆر (لیو) پێی وایە.

((خۆشەویستی هێمنە و سۆزدارە،خۆشەویستی لوت بەرز نیە و خۆ بەگەورە زان نیە،خۆشەویستی شتی خراپ داناهێنێ یان خۆپەسەندی یان تورەیی،خۆشەویستی پارێزگاری لەهەڵەکان

---

[222]- أحمد فؤاد الأهولاني،الحب والكراهية،ب ط،دار المعارف للطباعة والنشر بمصر،1949، ص 50

ناکات،خۆشەویستی خۆش بەخت نیە لەگەڵ شەڕ، بەڵکو دڵخۆشە لەگەڵ ڕاستگۆیی خۆشەویستی قەد خۆبەدەستەوە نادات))[223]

بەڵام دۆخەکەی تر دۆخی ڕقە،دۆخی بەخەبەرهاتنی هەموو ڕەمەکە شەڕانگێزیەکانی ناو مرۆڤە،عاشق یاخود شاعیر لەم دۆخەدا هەموو شتەکان دەکاتە پردێك بۆ گەیشتن بەمەعشوق،بەجۆرێك کەئیتر عەشق

نابێتە کێشە، بەڵکو بەدەست هێنان و بەموڵککردن دەبێتە دواهەمین خەونی شاعیر.شاعیریش لەم دۆخەدا، کە لەلایەك دۆخ بەخشە بەوەی دۆخ دەداتە مەعشوق هەتا بیکاتە موڵك لەلایەکی ترەوە دۆخ وەرگرە کە هێزی خۆشەویستی مەعشوق دۆخی داوەتێ تا بەو چارەنووسە خراپە بگات. ئەم خۆشەویستیەش پڕدەبێت لەرق و شەڕ لەجیاتی ئاوەدانی و ئاشتی خراپەکاری و وێرانکاری دەخاتەوە.کوشتن و بڕین دێتە ئاراوە چونکە ئەم جۆرە لەعەشق سیاسەتی یەك داگیرکردنە و توانەوەیە لەناویەکدا.شیعر کاتێك والادەبێت بۆ لەخۆگرتنی ئەم شەڕە شیعرێك کە پڕە لەهەڵچوون و ئارامبوونەوە پڕە لەجوانی و ناشرینی لەیەك کاتدا، چونکە شاعیر لەیەك کاتدا خۆی بەخۆش بەخت و بەدبەخت دەزانێت،خۆی بەخۆش بەخت دەزانێت کە خاوەنی مەعشوقێکە وەكماڵێك و پەناگەیەك لەناویدا دەژیت و دەردەدڵ دەکات.خۆشی بەکەم و بەدبەخت دەزانێت کە چۆن یەك مرۆڤ تەواوی خەیاڵ و زەینی داگیرکردووە و هەموو گیانی تەنیوە. ئەم جۆرە لەعەشق هەردوو حاڵەتەکەی تێدایە خۆش بەختی و بەدبەختی.شاعیر هەمیشە دیلە و ناتوانێت بگاتە شوێنێکی ئارام شوێنێك کە مایەی ترس و خەم نەبێت، چونکە کاتێك مەعشوق کچێك یان کوڕێك بێت ئەوا هەر دەبێت ترس و خەم لەگۆڕێدا بن،بەڵام کاتێك مەعشوق دەبێتە خوا ئەوا ترس نابێت چونکە خودا شتێك نیە لەدەست بچێت یان بڕوات،یاخود پێویستی بەشەڕ و هێز و بازووبێت عەشقی خودا بەپاك بوونەوە و رووتبوونە لەدەروون و ئیرادەی خراپ نەبێت نایەتە ئاراوە. مەعشوق لای (بەختیار) لەبەر ئەوەی کچە بۆیە دەنۆڕیت جیهانی بەختیار و شیعری بەختیار خاڵی نیە لەشەڕی عەشق :

((چ چارەنووسێکی تاریکە... کەعەشق پاشماوەی خوێن و تەنهاییە...

ئەی یار... بڕوانە لەبەردەم مردندا.عەشق چ جەنگێك

بەرپادەکات و چ ئاشوبێك دەگێڕیت

---

[223]- د.ليو بوسكاليا،الحب،ت: صبري الفضل،ب ط مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1996، ص 121

جەنگێك كەپێمانخستە دۆزەخەوە

جێیدەهێڵین بۆ جەنگەڵ و ئەستێرەو دڕندەكان... تەواو یکەن

جێیدەهێڵین بۆ دەریاو هەورو عاشقەكان... تەواویكەن

جێیدەهێڵین بۆ گیاو نەورەس و فریشتەكان... تەواویكەن))[شمیریر]

شاعیر لێرەدا ئەو دۆخەی خۆی دەنووسێتەوە كاتێك (یار) سەرەتا داویەتە ئەو،دواتر شاعیر ئەم دۆخەی خۆی دەداتە شتەكان كاتێك دەزانێت دەكەوێتە ئەوەی عەشقەكەی بەرەو مردن بڕوات،ئیتر شاعیر دەست دەكات بەشەڕ و ئاشوب و بەڵا بۆ پارێزگاریكردن لەعەشقەكەی،یاخود (یار) كە دواتر لەجیهانی بەهەشت دۆزەخ دێتە ئاراوە ئەمەش باری دووەمی شاعیرە بەرامبەر بە(یار) كە (یار) دەیكاتە جەنگاوەر و جەلاد و شەڕانی وادەكات لەپێناوی بەدەست هێنانی یاردا چارەنووسە تاریكەكان تاقی بكاتەوە چونكە (یار) كچە و كچیش وەك هەربوونێكی ماددی لەبەردەم مردن و لەناوچوون و داگیركردندایە. (كچ) كە دەبێتە (یار) لایەنی ماددی خۆی زاڵ دەبێت بەسەریدا و مرۆڤێكە تەواو نەك بوونێكی نامادی بێت وەك (خودا).بۆیە شاعیر ناچارە پارێزگاری و شەڕەكانی خۆی بەرپابكات باكوشتن و خوێن و برینیش بێت.

((من سەرابیترین پیاوی دنیا.نیشتەجێی كوشكێك لەوەهم

تۆ كچێك لەهەڵمی ئەو دەریاچانەی ((با)) نایگاتێ

ئاهێك لە ئاهەكانی هوما

پڕشنگێك لە پڕشنگەكانی قەقنەس

دەبا خۆمان بەحەقیقەت... بەگیا... بەدەستە پاكەكانی باران

بسپێرین / دووبارە (با) ناومان لەسرودەكانی مردندا

بنووسێتەوە / باران بەو پەلكە زێڕینەیەمان بناسێنێت كەبەم

جبەخانەی عەشقەوە بەجەنگاوەرمان تێدەگات

[224]- بەختیار عەلی،تاماتەمی گوڵ تاخوێنی فریشتە،ل 162

عەشق سیمای منداڵان دەگۆڕێت بۆ سیمای سەرهەنگە

یاخیەکان

بەڵام پەشیمانی

پەشیمانی ئەوە حیکمەتی لەیاد چوونەوەی جەنگاوەرەکانی

عەشقە))[225]

شاعیر لەڕێگەی ئەو حاڵەتەی خۆیەوە لەناو شیعردا جۆرێك لەئاگایی بۆدروست دەبێت کە روو بەرەو عەشق وەربگێڕێت و پێناسەی بکات،بۆیە دەڵێت عەشق منداڵ دەکاتە سەربازێکی یاخی، کە هەموو شتەکان پایە ماڵ دەکات و یاخی دەبێت لەو هەموو بەربەست و شتانەی شاعیر دادەبڕن لەو کچەی هەڵمی دەریایە،بۆیە شاعیر کرۆك و جەوهەری عەشق بەوەدەزانێت مرۆڤ یاخی بێت.وەڵامی ئەوەش دەداتەوە کەبۆچی جەنگاوەرانی عەشق لەیاد دەچنەوە ئەوەیە عاشقە یاخیەکان،پەشیمان دەبنەوە و خۆبەدەستەوە دەدەن بەوازهێنان لە(یار) یاخود راکردن لەشەڕی عەشق. ئەم جۆرە لەعەشق کە هەموو خەونی گەیشتنە بەو(کچە) عەشقێکە خاڵی نیە لەرەمەکەکانی مردن و داگیرکردن و دانانی سیاسەتێکی وا هەتا بەرامبەر داگیربکات.هاوتەریب بەمە عەشقێکە پڕە لەشەڕ و زۆر کەم ئارامی دەخاتەوە چونکە لەبنەمادا بۆ بەمولکردنی مەعشوقە، بۆیە عاشق و مەعشوق هەمیشە لەشەڕدان ئەویش شەڕی ئازادی و دەست بەسەرکردنە، کە زۆر جار مەعشوق و عاشق دەگەنە یەك و رێگریش نیە،بەڵام هێزی داگیرکردنی عاشق وا لەیار دەکات هەمیشە سەرکێش بێت و لەدەرەوەی خەیاڵی عاشق یاری بکات. بەمەش یارییەك دێتە ئاراوە یاری ئازادی و کۆیلەیی کە زۆر جار عاشق دەبێتە کۆیلە چونکە نایەوێت مەعشوق لەدەست بدات.

((ئەی یارلەم ساتی تاڵا ینییەدا تاڵانمکە، چونکە من هاتووم

تاڵانتکەم

رەشەباکانم لێبستێنە،چونکی من ئەستێرەکانت لێدەستێنم

مزگەوتەکانم لێبستێنە، چونکە من باغچەی گشتیت

لێدەستێنم

---

[225]- سەرچاوەی پێشوو، ل 149– 150

بورکانەکانم هەڵگرە، چونکە من تۆڤانەکانت دەبەم...))[226]

شاعیر مەبەستی خۆی بۆیار ئاشکرا دەکات، کە دەیەوێت هەموو شتەکانی یار ببات بۆخۆی بۆیە رازیە بەو یاریە کە یاریش شتەکانی ئەو تاڵانبکات و ئەوداگیربکات نەك هەرئەمە بەڵکو شاعیر هەر خودی ئەم یاریە بەکرۆکی عەشق دەزانێت و لەم ەدوورتر ناڕوات بۆ عەشق تەنانەت تەماح و خەون و لەسنور دەرچوون و یاخیبوون دەبەستێتەوە بەعەشقەوە، چونکە عەشق لەم جۆرە روانینەدا مایەی بەتاڵ بوونەوەی رەمەکەکانە.

((سەیرکە پاش عەشق چەند تەماحەکانم گەورە بوون

سەیرکە... بووم بەچ کیمیاگەرێك و خەون بەچ لا بورێکەوە

دەبینم

سەیرکە... چ... کافرێکم لێدەرچوو...))[227]

شاعیر باش تێدەگات ئەم جۆرە لەعەشق مرۆڤ تووشی چ شەڕێك دەکات و تووشی دەردێکی دەکات و جۆرێك کە ببێتە شەرانگێزترین رۆحێك هەبێت، بەڵام شاعیر رازیە بەم جیهانە و بەرگریشی لێدەکات بەجۆرێك ئەم عەشقە بەهێزی راوەستان و بەردەوام بوونی خۆی دەزانێت بەرەو رووی ژیان و دوژمنەکانی خۆی.

((ئەی یار... ئەی شەونمی نێوان کتێبەدۆزەخیەکانی من

ئەگەر تۆ لەتەلار زیاتر نەدرەوشێتەوە

من شەڕم لەگەڵ ئەم دوژمنە کانزایانەدا بۆناکرێت

ئەگەر پرشنگی تۆ لەپڕشنگەکانی زیو رۆشنتر نەبێت

دەنگی من لەدەنگی بەیانییە ناسازەکانی مردن گەورەتر

نابێت

ئەگەر تۆئاوازی جەنگ نەخوێنیت

226- سەرچاوەی پێشوو، ل 153

227- سەرچاوەی پێشوو، ل 138

شمشێرەکانی من لاسکی گوڵەکانی ئەم جەهەنەمەیان بۆ

نابڕێت...))[228]

ئەمەش شەڕی شاعیرە لەگەڵ دوژمنەکانی.بەڵام بەهێزی خۆشەویستی یار،بەهێزی عەشقێك کە وادەکات شاعیر هەست بەبوونی خۆی بکات، چونکە شاعیر بوونی خۆی لەوەدا دەدۆزێتەوە کە یارێکی هەیە. ئەمەش وایکردووە جۆرێك لەتێڕوانینی بۆ دروست بێت بەرامبەر بەژیان کە زۆر تایبەتە.ئیتر شاعیر دەکەوێتە نێوان دوولایەنەوە،لایەنێك ئاهەنگە بەو و ئەویتر نائاهەنگە.دەکەوێتە نێوان دۆست و دوژمنەوە،پاشان هەست بە بوونی خۆی دەکات لەدەرەوەی خۆی،بۆیە شاعیر لە(یار) داوا دەکات بوونی هەبێت لای ئەو تابتوانێت عاشقانە شەڕ لەسەر ژیان بکات و عاشقانەش بمرێت.

نەزەند بەگیخانی :

نەزەند یەکێکە لەو دەنگانەی کە وەك دەنگێکی مێینەی ئازا هاتە مەیدانەوە، کە بە ردەوام ئەوەی بە ئێمەی خوێنەر وتووە کە ئەو دەنگێکە لە تێگە یشتنەوە هاتووە ئەوەش زۆر روونە هەموو تێگەیشتنێکیش چرکە ساتێکە پێویستی بە رووت بوونەوە هەیە لە جەستە و هەستە درۆزنەکانی، ئنجا تێگەشتنێکی پاك و پاڵفتە دێتە ئاراوە. واتە گەر ژنێ ویستی لە خوی و لە پیاو تێبگات دەبێت لە دەرەوەی جەستە و رەمەکەکان بیر بکاتەوەن چونکە عەقڵ بە دەرچوون لەم دوو وێزگەیە دەتوانێت نزیکبێتەوە لە راستی شتەکان. عەشقیش وەك چەمکێکی رەها بەدەر نییە لەم حالەتە. بۆ تێگەیشتن لە عەشق هێزێکی عەقڵی ساغی دەوێت ئەمەی نەزەند نیشانی ئێمەی دەدات لە ناو شیعرەکانییدا کە وەك مێینەیەکی فێمینیست خۆی رەپێش دەخات تێگەشتنێکی سەرەتایشمان دەداتێت لە سەر ئەو بزوتنەوەیە فێمینستەی لە کوردستاندا هەیە، کە ئایا بە راست شەپۆلێك هەیە لە تێگەیشتنەوە قسە دەکات و توانیوییەتی جەستە و رەمەکەکان تێپەڕێنێت یان نەخێر هێشتا ژنانی رۆشنبیرشمان وەك پیاوانمان گیر خواردووی جەستە و رەمەکەکانن .

((بەپەپولەکان بڵێ چاوی عەشقتان رۆشن

بە پەنجەرەکانیش بڵێ

خۆشەویستی تەنها لە ئازادیدا خونچە دەگرێ

---

[228]- سەرچاوەی پێشوو، ل 138– 139

ئەوسا کەبە ئەسپاییی خۆت کرد بە ژورا

بیرت نەچێ

سازو شمشاڵێ لەگەڵ خۆت بێنە

بابەئەندازەی نزیك بوونەوە

سۆزی لەززەت بژەنین

بەفراوانیی سنورەکانیش

ستران بچڕین

کە گەیشتینە بەردەم دەرگا داخراوەکە

شادەو ئیمانێ بێنە

ئەمە مەرقەدی عەشقە))[229]

روانینی شاعیر بۆ عەشق دواجار خۆی دەخاتەوە ناو جەستە و رەمەکەکانی، مەعشوق لای شاعیر ئەو تەنەیە کە دەتوانێ سۆزی لەززەت وەك ئاوازێك بژەنێت. پێکەوە بگەنە ئازادی تێکەڵبوون ئەمەش پرسیاری ئەوە بە دوای خۆیدا دەهێنێت پێشتر شەپۆلی فێمینیست رەخنە لە پیاو دەگرێت بەوەی پیاو ژن وەك کەرەستەی دامرکانەوەی رەمەکەکانی سەیر دەکات، بەڵام لێرەدا لە کۆتاییدا ئەم دەنگە دلێرەی فێمینیست خۆی ئەمە وەك خەونێك دەخاتە بەردەم پیاو بەئەمەش فرۆید بەڵگەی دەست دەکەوێت لە سەر عەشق، کە هیچ نییە جگە لە تێکەڵبوونی جەستەکان و دامرکانەوەی رەمەکەکان. هەروەها کاڵ فامی و کورتبینی شاعیرە وەگەر نا دەکرێت لەناو دەنگی ژنانەی تردا عەشق وەك رۆح ببینین نەك وەك جەستە .

لەناو هەمان شیعردا شاعیر درێژە بە گووتنەکانی خۆی دەدات لەسەر عەشق و لاواندنەوەی مەعشوق

((چوار مەشقی لەناو پانتایی خەون

ئەو بە پەلە خۆی کرد بە ژوورا

229 _ نەزەند بەگیخانی، ستایش، چاپەکەم، بلاوکراوەی ئاراس، هەولێر، 2004، 59 _60

بوار نەبوو پەنجەرەکان بکەینەوە

تا پەپولەکانی شەهوەت گۆرانی لێوە بڵێن

شمشاڵێ نەبوو

بۆلێدانی ئاوازی لە ززەت))بسمیر

گەڕانەوە بۆ رەمەکەکان و خواستە جەستییەکان لە عەشقدا نەك هەر بە های ئەوە عەشقە کەم دەکاتەوە بەڵکو خودی شاعیر و شیعریش رووبەروی پرسڕکی گرنگ دەکاتەوە ئایا شیعر وەك خەون هەوڵدانێکە بۆ گەیشتن بە خواستە مت بووەکان لە گەمەکانی زماندا. یان نەخێر! ئەم تەرزە بۆ خۆی جۆرێکە لەو شیعرانەی کە شایەتن بۆ کەسایەتی شاعیر. ئەوە دنیابینی خۆیەتی ساغی دەکاتەوە بە سەر شیعردا وەگەرنا شیعر لە ناخی خۆیدا هەڵگری پەیامێکی تایبەت بە خۆیەتی. هەروەها پرسی ژن و چالاکوانی ئەو بوارە دەخاتە بەردەم پرسیاری گەورەوە چۆن تۆ خەون بە پیاوەوە دەبینیت لە ناو خەون و شیعرەکانی خوتدا و پیاو وەك جەستە ئامادەگی هەیە .لەو لاوەش داوای ئازادبوون دەکەیت. لێرەوە شیعر بەهای خۆی وەك خەون دەچەسپێنێ، کە وەك کامیرایەك ناخ و نەستی کەسایەتی و شتەکانمان بۆ وێنە دەگرێت و دەتوانێت لە سە ردیوی ناوەوەی شتەکان قسەمان بۆ بکات .

---

230 _سەرچاوەی پێشوو، ل57

بەشی سێیەم

بەشداریکردنی ڕەگەزە دەروونییەکان لە ئیستاتیکای شیعردا

تەوەری یەکەم / یادگە و ئیستاتیکای شیعر

تەوەری دووەم / خەیاڵ و ئیستاتیکای شیعر

تەوەری یەکەم

یادگە و ئیستاتیکای شیعر

بەر لەوەی باسی ستاتیکای دەقی شیعر بکەین، دەبێت وەك کورتە باسێك باسی یادگە بکەین وەك گرنگترین بەشی دەروونی مرۆڤ.لەپاڵ یادگەشدا کۆمەڵێك بەشی تر هەن ناکرێت فەرامۆش بکرێن وەك (یادەوەری) کە سەرەکیترین بەشی یادگەیە زۆربەی کردەی ئافراندنی شیعریش پەیوەستە بە یادەوەریەوە، چونکە (یادگە) وەك کۆگایەك ئەرکی پاراستنی یادەوەرییەکانی مرۆڤە. ئەوەی لەودیو ئەم پاراستنەوە ڕوودەدات بەها و گرنگی خۆیان هەیە وەك وەرگرتنی زانیاری و کردنی بە یادەوەری و پاشان پاراستن و گەڕانەوەی، کە هەموو ئەم کارانە کاریگەرییان هەیە لە ڕەهەندی ستاتیکای شیعردا و هەمووشیان لەسەر ڕووتەختێك ڕوودەدەن کە ئەویش یادگەیە.

واتە یادگە وەك بەشێك و ڕووتەختێك شوێنی ڕوودانی ڕووداوەکانە، ئەوەی کە ڕووداوەکان کز دەبن و بەدەردەکەون و دەپوکێنەوە ئەوە خودی ڕووداوەکانن، کە زۆربەیان جوڵان و وەستانی یادەوەرییەکانن لەناو یادگەدا.یادگە وەك کۆگایەك تژیە بە کەرەستەی عەمبار کراو کە کاتێك شیعر دەست بە دەرکەوتن دەکات، کۆمەکی خۆی لە یادگە وەردەگرێت بە وەرگرتنی یادەوەریە پێویستیەکان بۆ ئەو کارەی یان ئەو مانایەی شیعرەکە دەیەوێت لەو ساتەوەختەدا.یەکێك لەو پرۆسە گرنگانە پرۆسەی بەبیرهاتنەوەیە، کە لە ساتی ئافراندنی شیعردا هەموو یادەوەریەکان چالاك دەبن دوورترین و کۆنترین یادەوەری شیانی ئەوەی لەبەردەمە کە چالاك بکرێت و بێتە ناو جیهانی ئەو شیعرەوە.

((بەبیرهاتنەوە remembering پرۆسەیەکی عەقڵی و مەعریفیە لە میانەی عەمبارکردن و گەڕانەوەی ئەزموونی لە مێژینە لە وێنەی هەست پێکراودا یان لە شێوازی تردا خۆی دەردەخات))[تسمير]

با پرسیارێك بکەین ئایا ئەوەی بە بیردێتەوە چییە؟ بێگومان ئەوە یادەوەریەکانن کە جارێکی تر دەگەڕێنەوە و چالاك دەبن، کە لەمێژە لە یادگەدا وەك ماتەوزەیەك نوستوون ئەم پرۆسەیەش پرۆسەیەکی سادە و ئاسان نیە، بەڵکو عەقڵیە و مەعریفیشە، چونکە شاعیر کاتێك خەیاڵی ئاراستەی یادەوەریەك دەکات هەر بە تەنها بۆ بەخەبەرهێنان نیە، بەڵکو شاعیر لە ئەنجامی ئەزموونی ژیانی خۆیدا گەیشتۆتە بیرکردنەوەیەکی قوڵ و هەمەکی، کاتێك ئەم تێگەیشتنە ئاراستەی ڕابردووی ژیانی خۆی دەکات جۆرێك لە تێگەیشتن لەو ژیانە بەسەرچووە دێتە ئاراوە.یاخود هەستی بە خۆشی و

---

[231] _ د.حكمت دروالحلو، د.زريعق خليفة العكروتي، مدخل الى غلم النفس، ب ط، المكتب المصري للتوزيع المطبوعات، قاهرة، 2004، ص 147

ناخۆشی ئەو ڕابردووە نەکردووە کاتێك لە شیعرێکدا ئەو شتانە دەخاتەوە بەر چاو کە یادەوەری ناو یادگەن لە ئێستای شیعرەکەیدا هەست بە خۆشی ئەو ژیانە یان ناخۆشی یان دروستی و نادروستی ئەو ژیانە دەکات.

جا زۆر جار خۆزگە بە گەڕانەوەی ئەو ژیانە دەکات و جوانیەکان بەرجەستە دەکات وەك بەشداری کردنی یادەوەری منالّی لە پرۆسەی ئافراندنی شیعریدا، لەبەر ئەوەی مندالّی بۆخۆی ئەزمونێکی جوانە، کاتێك شیعر ڕێژ دەکرێت ئەو جوانیە دەبێتە هەوێنی ستاتیکای ئەو شیعرە و جوانییەکی ناوازە دەبەخشێت بەو شیعرە چ لە ڕووی گواستنەوەی وێنەی جوان یان مانا یاخود فۆڕمی شیعرەوە.چونکە ئەم گەڕانەوەیە یان لە وێنەی هەستپێکراودا یاخود لە شێوازی تردا دەردەکەوێت، ئەم پرۆسەیەش ڕاستە جۆرێك لە ئازادی تێدایە لە گەڕانەوەی یادەوەریەکان بەلاّم ئەمە مانای ئەوەی نیە کە بێ بەرنامە و بێ لۆژیکە، نەخێر! چونکە ((ئەم پرۆسەیە عەقلّییە ڕوودەدات لەناو یادگەدا کە بەشێوەیەکی بەرنامە بۆ داڕێژراو و ڕێك بەرێوە دەچێت بەم ڕیزبەندیەی خوارەوە (فێربوون – گەڕانەوە – ناسینەوە)))[232]

واتە ئەم پرۆسەیە یەکەمجار فێربوونە کە ئەویش پڕکردنی یادگەیە بەو زانیارییانە کە وەك یادەوەری لە یادگەدا دادەنیشن و مرۆڤ فێردەبێت پاشان گەڕانەوە و ناسینەوەیە.لە قۆناغی گەڕانەوەدا شاعیر جیا لەوەی زۆر جار وەك خۆی شتەکان دەگوازێتەوە، بەلاّم شاعیر ڕازی نیە بەم گواستنەوە کت و مت نەخێر! بەلّکو یاریکردن و دەستکاریکردنی ئەم کەرەستەیە جوانی دەخاتەوە، چونکە شتێك پێشکەشی ئێرە دەکات کە واقیعی نیە و شتێکی ترە و یەکەمجارە ئێمە وەك خوێنەر و وەرگر ئاشنای دەبین، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە بیرکردنەوە و بیرۆکەیەی شاعیر ئاراستە دەکات کە دەستکاری ئەو کەرەستەیە بکات لە کاتی گەڕانەوەیدا.لێرەدا ستاتیکا خۆی نمایندە دەکات بەوەی هەمیشە شیعر نوێخوازە و ڕوحێکی تازەگەر هەیە ئاراستەی دەکات.ڕاستە دەستکاری یادەوەری دەکات و وادەکات بە ناواقیعی دەریانبڕێت بەلاّم ئەم نا واقیعی بوونە ستاتیکا دەخاتەوە جا ئایا ئەم ستاتیکایە هی ئەوەیە شاعیر جۆرێکی تر بیردەکاتەوە بۆیە یادەوەریەکان جۆرێکی تر ڕیزدەکاتەوە؟ یان جۆرێکی تر شتەکان ڕیزدەکاتەوە؟ ئایا ستاتیکای شیعر وەك لایەنێکی گرنگ خواردنی خۆی لەکام لەم دوو شیانە وەردەگرێت..؟ لە ڕاستیدا دەتوانین بلّێین هەردوو شیانەکە لە ئارادان و ئەگەری هاتنە دییان هەیە بەلاّم ڕوحی ستاتیکا زیاتر لەوەوە نزیکە کە شاعیر هەلّگری بیرۆکەیەکی ترە بۆ ژیان و بیرکردنەوەیەکی تر هەیە شاعیر ئاراستە دەکات، بۆیە لە ساتی وەبیرهاتنەوەدا، کاتێك یادەوەری بە

---

[232] __ نفس المصدر السابق، ص147

هوروژم لە یادگەوە دێتە ناو ناوچەی هەستەوە، ئەم بیرۆکە جیاوازە یان ئەم بیرکردنەوە جیاوازەی شاعیر هەڵگریەتی سەرداریێتی ئەم پرۆسەیە دەکات و کاتێك یادەوەری لە ساتی هەڵڕشتندا ڕێکدەخرێتەوە لەناو شیعردا ئەو کاتە ئەو ئایدیا جیاوازە ئەم ڕێکخستنە بەرپا دەکات و خەیاڵ ئاراستەی هەموو بەشەکان دەکات بۆ دۆزینەوەی مانا و خوڵقاندنی مانای تر لەپشت مانا باوەکانەوە بەمەش ستاتیکای شیعر خۆی مانیفێست دەکات.

چونکە ئەم هەڵڕشتنە هەروا هەڵڕشتن نیە بەتەنها و هاتنە دەرەوەی یادەوەری نیە، بەڵکو ڕێکخستن و چالاککردنەوە و جۆرێکە لە بیرکردنەوە کە شاعیر ئاراستەی ژیانی خۆی دەکات.

((یادگە زۆر گرنگە بۆ وەعی و بیرکردنەوە و فێربوون، کە بەبێ بوونی یادگە هیچ کام لەمانە ڕوونادەن))[233] چونکە گەر یادگە نەبێت ئەوا هیچ زانیارییەك عەمبار ناکرێت کە مرۆڤ ڕۆژانە و بە درێژایی ژیانی خۆی بەهۆی هەستەکان و تێگەیشتنی خۆیەوە ئەو زانیاریانە وەردەگرێت، ئەو کاتەش مرۆڤ هیچی نیە تا بیری لێبکاتەوە، چونکە سەرەتا مرۆڤ زانیاری وەردەگرێت لە قۆناغەکانی منداڵی و دواتردا.بەڵام کاتێك عەقڵ تیایدا چالاك دەبێت مرۆڤ یەکەمین کارێك ئەجامی دەدات ئەوەیە بیر لەو ژیانەی خۆی دەکاتەوە، ئەو ژیانەش هەمووی لە یادگەدا پارێزراوە کە خودی یادەوەریە، واتە گرنگی یادگە لێرەدا بەدیار دەکەوێت، ئەوجا مرۆڤ پرسیاری بۆ دروست دەبێت لەسەر شتەکان و ئەم پرسیارکردنەش خودی وەعی و بیرکردنەوەیە، دواتر لەسەر بنەمای ئەم بیرکردنەوەیە یادەوەریەکان پلەبەند دەکرێن باشی و خراپی و جوانی و ناشرینی...تاد. هەموو ئەمانە ڕێکدەخرێن.

شیعریش لە جەوهەری خۆیدا خودی هەستکردن و بیرکردنەوە و وەعیە، کە شاعیر دەریدەبڕێت دەربارەی ڕابردووی خۆی و ئێستا و ئایندەشی.بۆیە ئەم جیاوازی بیرکردنەوەیە بەشی شێری بەردەکەوێت، لە پرۆسەی ئافراندن و لایەنی ستاتیکای شیعردا، شیعر بە ئارەزووی خۆی یادەوەریەکان ڕێکدەخات و بەپێی تێگەیشتنەکانی شاعیر مانایان دەداتێ و وێنەی تر و فۆڕمی دیکە دەخوڵقێنێ کە زۆریان ناواقیعی و نالۆژیکین لەڕووی واقیعیەوە، واتە شیعر دنیایەکی ڕەمز ئامێزە و ئەم ڕەمزیەتەی وادەکات جۆرێك لە ستاتیکا بخاتەوە.هەر ئەم ڕەمزیەتیەشە بوار دەداتە شاعیر دەستکاری شتەکان بکات، چونکە وەك واقیع نیە کە دەستکاری کردنی شتەکان هەروا ئاسان و سادە نیە، هەر شتێك بیگریت ئاماژەیە بۆ مانایەکی تایبەت و ئاسان نیە ئەو مانایە بسێنیتەوە لەو شتە لە واقیعدا، چونکە جۆرێك لە کۆدەنگی لەسەرە.

---

233 _د.محمود صيادي حماش، العقل والدماغ، ط الاولی، بيت الحكمة، عراق، بغداد 2002، ص 90

بەڵام شاعیر لە شیعردا هەر خۆیەتی و شتەکانیش وێنەکانن نەك خۆیان کە وەك یادەوەری لە یادگەدا بوونیان هەیە، پاشانیش شیعر گەمەکردنە لە زماندا بۆیە شاعیر ئازادە لە بەخشینی مانا بە بێمانایی یان بەخشینی جوانی بە ناشرینی یاخود گۆڕینی ناو و ئاماژە و ماناکان. پاڵپشت بەو بیرکردنەوەیەی شاعیر ئاراستەی یادەوەری دەکات، جا گەمەکردن بە زمان بۆخۆی جوانیە، جوانیەکە کە تەنها شیعر دروستی دەکات.

نزیکترین یادەوەریەکیش کە لەبەر دەستی شاعیردایە یادەوەری ژیانی تایبەتی خۆیەتی کە زۆرێك لە زانایانی دەروونناسی بە (یادگەی ژیانی خودی ناویانناوە)، کە لەوانە ((فرۆید لە تێگەیشتنەکانی خۆیدا دەربارەی لە بیرکردنی یادەوەری منداڵی یان چەپاندنی یاخود دەستکاری کردنی یادەوەریە ناشرینەکان (بە زیادکردن یان کەمکردنی) زۆر گرنگی بەم جۆرە یادگەیە داوە، کە زۆر کەس سەرکەوتوو نین لە یادهێنانەوەی یادەوەریە تایبەتیەکان بەهۆی چەپاندن یان هۆکاری بەرگری دەروونی وەك (من) یان بە بیرهاتنەوەی هەڵەکانی ڕابردوو، ئەمەش بەهۆی پاککردنەوەی یادەوەری یان هۆکاری لاوەکی))[234]

واتە زۆر کەس هەن دەستکاری یادەوەری خۆیان دەکەن، بەوەی هەڵەیان کردووە لەبیر خۆیانی دەبەنەوە، یان کارێکی ئازایانەیان ئەنجامداوە، لە ساتی باسکردن و گەڕانەوەی ئەو یادەوەریە، زیادەی دەخاتەسەر، شاعیریش بەدەر نیە لەم یاسایە، بۆ نموونە ژیانی منداڵی خۆ هەمووی هەر جوانی و خۆشی نیە، بەڵام کاتێك لە شیعرێکدا ئەم ژیانی منداڵیە باس دەکرێت، پڕ دەکرێت لە جوانی و پاکی و بێگەردی، بە جۆرێك ئەوەندە شتەکان گەورە دەکرێن کە ئیتر دەچنە ناو سنوری گەمەوە و شتەکان دەبنە جۆرێك لە فلیمکارتۆن وەك قسەکردن لەگەڵ دار و چاوشارکێ لەگەڵ مانگ و...تاد.

ئەمەش هەمووی گەمەی ستاتیکی شیعرە لەگەڵ یادەوەریەکاندا کە یادگە وەك ڕووتەختێك دەبێتە مەیدانی خستنەوەی ئەم جوانیە، هەروەها بە بیرهاتنەوەی یادەوەریەکان لە واقیعدا زۆرجار ڕێپێدراو نین، چونکە یادەوەریەکان هەمەچەشن و هەمەڕەنگن، تاوان و گوناه و هەڵە و...تاد. دەیان شتی دیکە هەیە لە یادگەدا هەن، بۆیە هەڵڕشتنی ئەم هەموو لایەنە جیاوازە لە جیهانی ئازادی شیعردا ئاسانتر و ساناترە، چونکە شاعیر هەر خۆیەتی بەتەنها، هەروەها زیاتر لەمەش شاعیر زۆرجار لە شیعردا دان بە تاوانەکانی خۆیدا دەنێت و ئەو یادەوەریانە بەسەر دەکاتەوە کە هەموو گوناه و تاوانن ئەمەش بۆ خۆ ڕزگارکردنە لەو ئازارە ناوەکیەی شاعیر هەراسان دەکات، شیعر وەك پاراستنی هاوسەنگی دەروونی

---

[234] د. محمد قاسم عبدالله، سيكولوجيا الذاكرة، ط الاولى، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، عمان، 2002، ص 116

شاعیر و ڕزگارکردنی لەو ئازارە ویژدانیە یادەوەریەکان دەجولێنێت و شاعیر پاکدەکاتەوە و وادەکات لە نوێوە دەست بکاتەوە بە ژیان و بە جۆرێکی تر ژیان ئەزموون بکات.

ئەم حاڵەتە حاڵەتی تێگەیشتنە لە ڕابردوو، واتە جیاوازە لەو دۆخەی کە هەندێك مرۆڤ بەشێك لە یادەوەری خۆیان بزر دەکەن و تووشی نەخۆشی لە یادچوونەوە دەبن وەك نەخۆشی (ئەلزایمر).

((لە هەمان کاتدا تەسکبوونەوەی یادگە هەیە وەك لە نەخۆشی ئەلزایمەردا هەیە کە ئێمە توانای ژیانەوەی ڕابردوومان نیە کە لە ئەنجامدا پەیوەندی خۆمان بزر دەکەین بە خۆمان و دەوروبەرمانەوە))لهمير

بەڵام شاعیر بەدەرە لەمە چونکە شاعیر خاوەنی یادگەیەکی فراوان و کشاوە کە ڕاستەوخۆ بەپاڵ عەقڵەوە کاردەکات هەروەك بەشێك لە شارەزایانی بواری دەروونناسی یادگە بەوە پێناسە دەکەن کە ((ناوچەیەکی لاستیکییە ڕاستەوخۆ وابەستەیە بە ژیانی عەقڵی ئێمەوە))سمير

چونکە شیعر بەدەر نیە لە تێگەیشتن و بیرکردنەوە، شاعیر هەستیارترین مرۆڤە بە شتەکان، بۆیە لە شیعردا یادەوەریە زۆر کۆنەکان و یادەوەریە تازە عەمبارکراوەکان و ئەوانەی لە ئایندەدا شیانی ڕوودانیان هەیە، هەموو ئەمانە پێکەوە لەسەر خوانی زمانی شیعری کۆدەکاتەوە و هەمیشە جوانی بەرهەم دەهێنێ و ستاتیکا دەکات بە بەری شیعردا. ئەم جوانیە تێکەڵکردن و کۆلاژکردنی یادەوەریەکانە و دووبارە گەڕانەوەیانە و ڕێکخستنیانە بە شێوازێکی تر و جۆرێکی تر، کە زۆرجار ناواقیعی و نا لۆژیکیە.هەروەها هاوتەریب بەمە کاتێك شاعیر مامەڵە لەگەڵ یادەوەریەکان دەکات وەك ماددەیەکی خاو و بێمانا، یارمەتی دەدات کە چۆن بیەوێت ئاوها مانادار و فۆڕمی تریان بۆ دابتاشێت، بۆیە شیعر پێش ئەوەی گەمەبێت بە شتەکان، گەمە کردنە بە زمان، چونکە تەنانەت زمانیش تووشی گۆڕان و هەڵوەشانەوە دێت لە شیعردا چ لەڕووی ماناوە چ لەڕووی فۆڕم و ڕووخسارەوە.هەمووی دەکەونە بەردەستی شاعیر و شیعر شتی تریان لێ فەراهەم دەهێنێت، بۆیە شیعر ناتوانرێت دابڕێت لە جوانی و ستاتیکا ڕەهەندێکی گەورەی شیعرە بۆ بەخشینی چێژ و خستنەوەی جوانیەکی ناوازە، بەشێکی زۆری ئەم جوانیە دەگەڕێتەوە بۆ چالاکی (یادگەی خۆنەویست) کاتێك لەپاڵ (یادگەی خۆویست)دا کاردەکات بەبێ ئاگاداری شاعیر.

چونکە یادگەی خۆویست لەسەر ئەرك و ماندووبوونی مرۆڤ ڕادەوەستێت کە ماندوو دەبێت بۆ ئەوەی زانیاریەك بەدەست بهێنێ، بەڵام (یادگەی خۆنەویست) ئێمە ئاگادار نین ئەو بەخۆی بەبێ ویستی

---

[235] لاري.آر. سكواير و ايرك آر. كاندل، الذاكرة من العقل الى الجزئيات، ت: د. سامر عرار، ط الاولى، مكتبة الصبيكان، المملكة العربية السعودية، 2002، ص 10

[236]_نفس المصدر السابق، ص 9 – 10

ئێمە کۆمەڵێك وێنە و ڕووداوی تری عەمبار کردووە کە ئاگامان لێ نەبووە، زۆربەی ئەو شتانەش شتی زۆر لاوەکی بچوك و لاچەپن، بەڵام کاتێك شاعیر یادگەی چالاك دەکات بەهۆی شیعرەوە ئەو یادگە خۆنەویستەش چالاك دەبێت و هەموو ئەو شتانە دێنێتەوە کە لە ساتی گەڕانەوەیاندا شاعیر بەخۆی دەزانیت و سەری دەسوڕمێ چۆن ئەو شتانەی بەبیرماوە یان چۆن ئەو شتانەی وەرگرتووە بەبێ ئەوەی ئاگادار بێت.

جا لە پرۆسەی ئافراندنی شیعردا ئەم یادگەیە زۆر شتی سەیر و سەمەرە دەهێنێ کە دەبێتە هەوێنی جوانی شیعر و شیعر لادەکاتەوە لە شتی زۆر بچوك کە مرۆڤ بە سروشتی خۆی زۆرکەم بیری بەلای ئەو شتانەدا دەڕوات، ئەم یادگەیە بەشداریەکی زۆر کارای هەیە لە ستاتیکای شیعردا جا بە هێنانی وشەی سەیر و سەمەرە ڕووداوی لاوەکی و وێنەی جۆرا و جۆر کە هەموو خزمەت بە لایەنی ستاتیکی شیعر دەکەن، هەروەك (هنری برجسون) لە باسی کاری یادگەدا دەڵێت :

((لەنێوان ئەو دوو جۆرە یادگەدا، یەکەمیان ئاراستە دەکرێت بۆ لایەنی سروشتی خۆی، دووەمیان کاتێك لێدەگەڕێن بە ئاراستەیەکی پێچەوانە کاردەکات، یەکەمیان بەدەست دێت لە ئەنجامی هەوڵدانەوە کە بە ویستی خۆمان کاردەکات، دووەمیان خۆنەویستە و هەڕەمەکیانە کاردەکات))[237]

ئەم هەڕەمەکیەتە کاتێك دێتە ناو شیعرەوە، شیعر بە ئایدیاکانی خۆی ڕێکیدەخاتەوە و جۆرێك لە مانای دەداتێ و جوانیەکی تر دێنێتە بوون. بەڵام یەکەمین ئاستی یادەوەری لەسەر زمان و ئەو شتانە ڕادەوەستێت کە شاعیر بەکاریهێناون یان ئەو دەوروبەرەی تیایدا ژیاوە.

1_بەختیار عەلی :

((لێرە هەنار مۆسیقای دەنکەکانی خۆی دەژەنێت، تیشك لە باڵندەکانەوە
فێری نیشتنەوە بووە لەسەر ئاو، فێربووە لە خوێنی ئێوەدا
گەرا دانێت.. دەڵێت : با خۆر زۆر بێت.
با هەتاو زاوزێ بکات
ڕوح لەبەرە سپییەکان دێن، لەو هەوا بێدەنگە ڕادەمێنن
کە پڕە لە ئەگەری تەقینەوەی ترسناك.لەو دەریاچە گەرمانە
دەڕوانن کە کەشتیەکانیان دەبنە هەڵم.دەریاوانەکانیان دەبنە غوبار
ڕۆژێك دێت، چیتر باڵندەکان ناخوێنن.. بولبول بەهار

---

237 _ هنري برجسون، المادة و الذاكرة، ت : د. اسعد عربي درقاوي، ب ط، مطابع وزارة الثقافة والسياحة والارشاد القومي، دمشق، 1967، ص 89

به كەڕوڵاڵی دەباتەسەر.هاوین بە كپی بخوری دەریاچەكان

هەڵدەمژێت، بەبێ هاوار باڵەكانی دەنوسێن بە ئاسماندا

بەبێ دەنگ وەك بورجێك لە لم دەڕوخێت.بەبێ دەنگ وەك

موروویەك لە تۆفاندا ون دەبێت. بەبێ دەنگ وەك تەیرێك بە

فەخار دەشكێت...

. ..))[تیسمیر]

گەر لەم پارچە شیعرەدا واز لە مانا بهێنین و لەو ڕوانگەیەوە بنۆڕین كە ئایا یادگە وەك ڕەگەزێكی گەورەی دەروون چۆن بە یادەوەریەكانی خۆی كۆمەكی شاعیری كردووە بۆ دەربڕینی هەست و نەستی خۆی، هەر لە پێشكەشكردنی وشەی عەمبار كراوی وەك (ژەنین، فەخار، خوێندن،...تاد.) هەتا هەموو ئەو شتانەی شاعیر لە ژیانی ڕۆژانەی خۆیدا ئەزموونی كردوون و مامەڵەی لەگەڵ كردوون، وەك (هەنار، مۆسیقا، تیشك، باڵندە، ئاو، خوێن، خۆر، هەتاو، ڕوح لەبەر، هەوا، دەریاچە، كەشتی، هەڵم، دەریاوان، غوبار، باڵندە، بولبول، بەهار، هاوین، باڵ، لم، بورج، موروو، تۆفان، تەیر،...تاد.).

هەموو ئەم شتانە پەیوەندی هەیە بە یادگەوە، چونكە شاعیر بۆ ڕۆژێك یان ساتێك لە ژیانی خۆیدا مامەڵەی لەگەڵ كردوون و وەك زانیاریەك لە یادگەیدا هەڵیگرتوون لە شێوەی یادەوەری، بەڵام لەساتی ئافراندنی ئەم شیعرە هەموو ئەو شتانە كە یادەوەرین و لە واقیعدا كەم و زۆر دوورن لەیەك یان پەیوەندیان نیە بەیەكەوە و هی سەردەمی جیاجیان، بەڵام لایەنی ستاتیكی شیعرەكە هەر بەوەندە جوانی نەبەخشیوە كە لە پاڵ یەكتردا دایناون، بەڵكو زۆرجار یاری بەو پەیوەندیانە كردووە بەجۆرێك كە ناواقیعین، (وەك ژەنینی مۆسیقای دەنگ لەلایەن هەنارەوە، فێربوونی نیشتنەوەی باڵندە لە تیشكی ڕۆژەوە، زاوزێی خۆر و بەهەڵم بوونی كەشتی، بولبولی كەڕ، هاوینی كپ، نووسانی باڵی باڵندە بە ئاسمانەوە،...تاد.).

هەموو ئەم وێنانە كە واقیعین سەرەتا هەموویان وەك یادەوەری لە یادگەدا هەرشتەو لە بەرامبەر مانای خۆیدا بوونی هەیە، ئەم زمانە تێكشاوە بۆ قسەكردن مرۆڤ تووشی سەر ئێشە دەكات، بەڵام زمان لەم ئاستە شیعرەیدا بەو تێكشكان و دەستكاریكردنی وێنە و كۆلاژكردنیان، ڕەهەندێكی زیندووی ناو شیعری پاراستووە ئەویش ستاتیكایە.

---

[238] _ بەختیار عەلی، تا ماتەمی گوڵ تا خوێنی فریشتە، ل 510

هەموو ئەو وێنانە لەگەڵ ئەوەی نالۆژیکین، بەڵام مانای لۆژیکییان لە خۆیاندا هەڵگرتووە، ناواقیعین بەڵام مانای واقیعییان لە هەناوی خۆیاندا مۆڵداوە. هەروەها جوانیەکی ناوازەیان هێناوەتە فەراهەم کە بەس شیعر لە توانایدایە چونکە کێشانی ئەو وێنە نالۆژیکیانە لەسەر زمان جوانتر بەرجەستە دەکرێت وەك لە ڕەنگ یان دەنگ یان... تاد. ئەو ماددانەی هونەرەکانی تر بەکاریدەبەن لە کاری خۆیاندا.

((گەورەیە ئەم ئەستێرەیە.. کە ئەو هەموو تیشکەی تیاجێدەبێتەوە
گەورەیە ئەم دڵۆپە ئاوە کە بەم بچوکییە، خۆی بە منالی دەریا دەزانێت
گەورەیە ئەم تیشکە کە لەمێژە لە ئاسماندا وێڵەو ئێستاش خۆری بیر نەچۆتەوە
گەورەیە ئەم کێڵگەیە کە ئەگەر بێتەبەر، پڕە لە سێوی نەبینراو
گەورەیە ئەم غونچەیەی کە ئەگەر بگەشێتەوە پڕە لە باغی نەوتراو
وەرە هاوڕێم پێکەوە سەیری گەورەیی چڵێك گیا بکەین
پڕە لە گوڵی گێژەن، لە هەناسەی پڕ غەمی گەرداو
لە گەورەیی کۆترێك ڕابمێنین
دڵ پڕە لە جەنگەڵی بچوك.. لە گوللەی کتوپڕ.. لە هەڵفڕینی لەناکاو.
بەڵام لە هەموو شتێك گەورەتر هاوڕێم مردنە...
کە دەرفەتمان دەداتێ ببین بە گوڵ، ببین بە هەور، ببین بە ئاو
لەسەرمان دەوەستێت.. پڕ بین لە عەتری عەشق، پڕبین لە مۆسیقای
هەتاو
کاتێك لە جوانی تێر بووین، بە میهرەوە وەك دایکێك بانگمان دەکات :
وەرنەوە بۆ باوەشی من.. وەرنەوە بۆ باوەشی من.. ئیتر تەواو))[239]

شاعیر لەم پارچە شیعرەدا جیا لە مانا و بیرکردنەوەی قوڵ و ساتی سەرسوڕمانبوون بە گەردوون، پەیوەندیەکی زۆر جوان دەدۆزێتەوە لە نێوان یادگە و خودی تێڕامان لە یادگە، هەموو ئەو پرسیارانەی شاعیر دەیەوێت بیوروژێنێ، سەرەتا شتانێکن کە شاعیر ئەزموونی کردوون و وەك زانیاریەکی ڕووت بەشێوەی یادەوەری لە یادگەدا هەن، بەڵام شاعیر بەمەندە ڕازی نیە بەڵکو ئەو یادەوەریانە پرسیار ئاژن دەکات و ڕامانەکانی خۆی لەسەریان چڕ دەکاتەوە، وەك ڕامان لە زەوی کە چۆن ئەو هەموو تیشکە لە خۆدەگرێت، ڕامان لە پەیوەندی لەنێوان دڵۆپە ئاوێك و دەریا، ڕامان لە

[239]_ بەختیار عەلی، ئەی بەندەری دۆست ئەی کەشتی دوژمن، ل 9 – 10

کێڵگەیەك کە هەزاران سێوی نەبینراوی لە هەناو دایە. لەم پرۆسەیەوە ئێمە پەیوەندی نێوان بیرکردنەوە و یادەوەریمان بۆ ئاشکرا دەبێت، کە یادەوەری هەمیشە ماددەی بەر دەستی بیرکردنەوەیە بۆ بیر لێکردنەوەی، پاشان جۆری پرسیار کردنەکەی شاعیر لەو یادەوەریانە ستاتیکایەکی تایبەتی هەیە دەیخولقێنێ، ئەویش جولاندنی یادەوەری کە خۆی وەستاوە. مانادارکردنی زانیاریەکی مردوو و زیندووکردنەوەی پاشان گرێدانی شتە پێچەوانەکان بۆ دەربڕینی مانا، وەك پەیوەندی نێوان مرۆڤ و مردن، مردن وامان لێدەکات ببین بە گوڵ، ببین بە هەور بە ئاو بە عەتری عەشق بە دۆستایەتی هەتاو کە چۆن لەنێوان مردن و ژیاندا دۆستایەتی هەیە، زۆرجار خودی مردنە مانا دەداتە ژیان و جوانیەکان ڕۆشن دەکاتەوە، ڕاستە ئەم مانایە بە ناوەڕۆکەوە بەندە، بەڵام مانا لەناو خۆیدا بەوەی دۆزینەوەیە هەمیشە ڕەهەندێکی ستاتیکی هەڵگرتووە لەخۆیدا، چونکە مانا لەناو خۆیدا پرۆسەی درەوشانەوە و ئاشکرابوونە، هەر ئاشکرا بوونێکیش خستنەوەی عەردێکی دیکەیە و شوناسێکی ترە لە بەرامبەر شوناسەکانی تردا، جوانی مرۆڤیش ئەوەیە کە خاوەنی تاکانەیی و ناوازەیی خۆیەتی بەوەی لە کەسی تر ناچێت.

2_دڵشاد عەبدوڵلا :

((کەسێك دەست پان دەکاتەوە

دوودڵ مەبە

ڕوحی خۆت بخە ناو لەپی

هەرچییەك دەکڕی

سەرەتا بۆنی کە

دڵنیابە لێی بێگانە نەبێ

هەموو شت شایانی ماڵ نییە

لە کۆنسێرتی بازاڕدا

خۆشترین ئاواز

هی دڵە

چەقۆیەك هەموو شت لەت دەکا

بڕبڕەی پشتیش

دەستێکم بە قەنارەوەیە

ئەوی تر

لەسەر قیمەکێش ورد دەکرێ

چاوم لەناو

سەبەتەی میوە فرۆشەکاندا دەفرۆشرێ

ژنێکی عەبا بەسەری

جوتێ نەعلی دڕاو لەپێ

لەتێکی جەرگم دەکرێ......))[بژمیر]

شاعیر لەم شیعرەدا زور وەستایانە سود لە یادگەی خۆی وەردەگرێت تا کۆمەڵێك یادەوەری بخاتە بەردەست بۆ ئەوە شاعیر بەپێی ئەو مەبەستە شیعرییەی هەیەتی مانایەکی تر و جیهانێکی تر بێنێتە ئاراوە.سواڵکردن لە بازاردا یەکێکە لەو شتانەی شاعیر پێشتر ئەزموونی کردووە لەژیانی رۆژانەی خۆیدا، بەڵام کاتێك شاعیر لە ماڵی شیعردایە ئەم وێنەیە هەر ئاماژە نییە بۆ ئەوە کە کەسێك سواڵ دەکات و بەس نەخێر.! لە شیعردا مرۆڤ لەبەردەم پاکبوونەوەیەکی ناچاریدایە ئەویش ئەوەیە ببەخشێت نەك وەربگرێت

ئەویش رۆحە. واتە شاعیر رۆحی خۆی دەبەخشێتە شتەکان ئەمەش ساتی زاهیدیەتی شاعیرە.لێرەدا دەردەکەوێت ئەگەرچی شیعر هەمیشە لەپەیوەندیدایە لەگەڵ یادگە و یادەوەری بەڵام هەمیشە شیعر ئاراستە کەرە، چونکە هەڵگری بیرکردنەوەیە لەخۆیدا بۆیە یادەوەری وەك ماددەیەکی خاو دەبێتە کەرەستەی بەردەستی شیعر هەتا لەرێگەیەوە نیازەکانی خۆی دەربڕێت.

وێنەی ژنێکی عەبا بەسەری نەعل دڕاو وەك چەقۆیەکی تیژ جەرگی شاعیر دەبرێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ساتەی شاعیر کە ئەم وێنەییەی دیوە لە ساتێکی ژیانیدا دواتر بۆتە یادەوەری و لەم شیعرەدا جارێکی تر هاتۆتەوە دەر.لەگەڵ ئەم گەڕانەوەیەدا شاعیر هەست و سۆزی خۆی دەربڕیوەو جارێکی تر زاهیدیەتی خۆی لەم شیعرەدا دەربڕیوە.

((هەموو شتەکانم نایەتەوە یاد

بەڵام دڵنیام

لەنێوان منداڵی و پیریدا

زۆر شتم فەوتاوە....))[بژمیر]

[240]_دڵشاد عەبدوڵڵا، کۆشیعری 2، ل310 _311

[241]_سەرچاوەی پێشوو، ل80

لێرەدا شاعیر دەچێتە ئەودیو یادەوەرییەوە و باسی ئەوە دەكات كە زۆر شت هەیە یادی نەماوە، ئەگەرچی ئەم شیعرە تەنها زانیاریەكەو بەس، بەڵام بۆ ساتی شیعر زۆر گرنگە ئەویش خەم خواردنی شاعیرە بۆ زۆر جوانی ژیانی خۆی كە بیر چوونەتەوە.لەم شیعرەدا ئەگەرچی جوانییەكان دیارنین، بەڵام هەست دەكەین دنیایەك جوانی هەیە هێشتا شیعر نەیتوانیوە بیان دۆزێتەوە.

3_سەباح ڕەنجدەر :

((هێشوە ترێیەك دەمی لەناو كەپر
شۆركردۆتەوە ناو ئاوی روونی كوپە
دەڵێن باڵندەی پەڕچەور
هێلكەكانی دەهێنێتە نێو كتێبخانەی
ئەو شاعیرە سادەییەی
ئاوازی بۆ ئەم سەر زەمینە دانا
پەلەشی نەبوو لە پێگەیشتنی میوەكانی حەوشەی
بەدەست نووس و پرچی كیژەكانی داپۆشی
لەكوێ لاشەی مردوو گیان گەڕایەوە ناوی))[242]

گەڕانەوە بۆ تۆژینەوە لە بەشداریكردنی یادگە لە ستاتیكای شیعردا ئەوەمان بەبیر دەهێنێتەوە كە یادگە یادەوەری دەخاتە بەردەم شیعر تا ئازادانە وێنەی جوان و مانای جوان بخاتەوە. شاعیر بەهۆی كۆمەكی یادگەی خۆیەوە كۆمەڵێك وێنەی ستاتیكی نایاب دەخاتە بەردەممان، كە جیا لەمانا و مەبەست وێنەكان چێژێكی دەروونی تایبەت دەبەخشنە خوێنەر و شاعیر بە خۆشی.داهاتنەوەی

[242] _سەباح ڕەنجدەر، مردوویەك ئاگای لە هەمووانە، چا یەكەم، دەزگای چاپ و پەخشە سەردەم، سلێمانی، 2008، ل 36

هێشووه ترێیەك بۆ ناو ئاوی کوپه ئەوه بەئێمه دەڵێت نیازی ئاو خواردنەوەی هەیه، بەخشینی ئەم مانایه بەم وێنەیه جوانییەکی سەیری هەیه و سەلیقەی جوانناسانەی شاعیر بەئێمه دەناسێنێت بەجۆرێك له سادەترین وێنەی ژیانەوه ستاتیکا بەرهەم دەهێنێت. ئەمەش دەگەڕێتەوه بۆ ڕۆحی شاعیرانەی سەباح ڕەنجدەر که هەمیشه عودالّی جوانییه لەشتەکاندا و دەشێت هەموو وێنەیەك هەڵگری جوانیینکی تایبەت بەخۆی بێت بەڵام ئەوه شیعره ئەو جوانییانه دەدۆزێتەوه و ئاشکرایان دەکات.

دانانی هێلکه له کتێبخانەی شاعیرێکی سادەدا لەلایەن باڵندەیەکی پەڕ چەورەوه، جوانییەکی سەیر دەبەخشێته شیعر لێرەشدا کاریگەری یادگەمان بۆ ئاشکرا دەبێت، که شاعیر چۆن بەهۆی یادگەوه لەرێکەی یادەوەرییەکانەوه ماناکان دەگۆڕێت و کۆلاژێك چێ دەکات له وێنەی جوان و مانای جوان.بەجۆرێك خوێنەر هەست بەو جوانییه دەکات و چێژی لێوەردەگرێت.

((مۆم تێکۆشەری بنەماڵەی ڕووناکییه

جەنگێکی گەورەی بردۆتەوه....))[243]

لێرەدا تاکه وێنەیەك بەدیدەکەین بەڵام گەر ئەم وێنەیه ورد بکەینەوه دنیایەکی گەوره لەبەردەممماندا دەکرێتەوه.شاعیر لەڕێگەی یەك رستەوه کتێبێك وشه هەیه دەریدەبرێت ئەوەش جئرێکه لەکورت بڕی بەڵام شەڵاڵ بەجوانی.چواندنی ڕووناکی به بنەماڵه پاشان دانانی مۆم لەو بنەماڵیەدا، که ئاماژەیه به ڕۆحی له خۆبردوویی مۆم هەرچەنده دەزانێت ئاکامی مردنه، بەڵام مادام لەپێناوی ڕووناکیدایه بۆ دەوری خۆی لەو بنەماڵەیەدا هەر مۆم براوەی جەنگه.

هەر ئەو شایانی خەڵات و پاداشته چونکه مردنی بۆ ژیانی ئەوانی تره.جارێکی تر کاریگەری یادگه دەبینین له ڕەهەندی ستاتیکانەی شیعردا، که هەر شاعیرەو بەپێی یادگه و یادەوەری خۆی جوانییەکان دەخوڵقێنێت. ئەمەش لەبنەمادا دەگەڕێتەوه بۆ ئەو ژینگه و دەور و بەرەی شاعیر تییایدا ژیاوه.واته شاعیرێکی عەرەب سود لەژینگەی خۆی وەردەگرێت بۆ لایەنی جوانی شیعری خۆی، که لەوانیه پڕ بێت لەو کەرەسته و شتانەی له سروشت و دەوروبەری هەیه و جیاوازه له شاعیرێکی کورد بەڵام هەمووشیان پڕن لەجوانی و له ناوازەیی و تاکانەیی خۆیان.

[243] _سەر چاوەی پێشوو، ل 12

تەوەری دووەم

خەیاڵ و ئیستاتیکای شیعر

ئەگەر پەیوەندی نێوان یادگە و ستاتیکا یادەوەری بێت، ئەوا خەیاڵ هۆکار و کارای نێوان ئەم پەیوەندیەیە، چونکە خەیاڵ هێزێکی ئاراستەکراوە لەلایەن ویستی مرۆڤەوە، کە بە دوو شێواز کاردەکات یەکەمیان ئاراستەکردنی خەیاڵە بۆ شتەکانی دەرەوەی مرۆڤ،، دووەم ئاراستەکردنی خەیاڵە بۆ یادەوەریەکان، بەجۆرێك خەیاڵ لەم بارەیدا لەگەڵ وێنەی شتەکان مامەڵە دەکات کە ئەویش یادەوەریەکانە.

ئەم دوو جۆرە خەیاڵەش ناونراون بە خەیاڵی دابڕاو و پێك بەستراو، دابڕاو تەنها شێوەی شتەکان دەگوازێتەوە کە ئەم جۆرەیان خەیاڵە لە دەرەوەی مرۆڤ وەك ئاراستەکردنی خەیاڵ بۆ بەردەم درەختێك کە لەم ئاراستەیەدا شێوەی درەختەکە وەك وێنەیەك دەگوازرێتەوە بۆناو یادگەو یادگەش وەك یادەوەریەك تۆماری دەکات، دووەمیان کە خەیاڵی پێك بەستراوە لە ناوەوەی مرۆڤ کاردەکات و

پەیوەندی دەکات بە خەونەکان و شتە وەدەست نەهاتووەکانی مرۆڤ بەوانەشەوە کە لە سنوری مەحاڵدان.[244]

ئەم جۆرەیان تێکەڵە چونکە لە بنەمادا مامەڵە لەگەڵ یادەوەری دەکات، یادەوەریش بۆخۆی تێکەڵە وەك یادەوەری خەونەکان و واقیعەکان و بیرکردنەوەکان، کە زۆرجار یادەوەری هەیە لە شێوازی وێنەدا عەمبارکراوە هەشە لە بیستندا یان بۆنکردندا بوونی هەیە، جا مامەڵەی لەگەڵ ئەو هەموو شتانەدا، بەهۆی خودی خەیاڵەوە کە هێزێکی ڕاگوزەرە و شاعیر لەساتی شیعردا بەو نیازەی هەیەتی خەیاڵ ئاراستە دەکات و هەم شتەکان حازر دەکات هەم بۆ خۆشی دنیایەکی تایبەتە چونکە ((شاعیرەکان خەیاڵ بە مەلەکەی سەرەکی خۆیان دەزانن))[245]

ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو مەیلە ستاتیکیەی شاعیر هەیەتی، چونکە کاتێك شتەکان دەبنە یادەوەری ئەوا دەبنە وێنەو جیهانێکی خەیاڵی دادەمەزرێت، جا یاریکردن لەم جیهانە خەیاڵ ئامێزەدا، زۆر ئاسانترە وەك لە یاریکردن لەگەڵ واقیعی شتەکاندا، چونکە وێنەکان ئاسانتر تێکدەدرێن و ڕێکدەخرێنەوە، بەڵام واقیعی شتەکان هێندە ئاسان نیە مامەڵەیان لەگەڵ بکەیت، هەروەها مانا و فۆڕمەکان لە جیهانی خەیاڵدا دەستکاری دەکرێن و شاعیر زیاتر ئازادە لەو یاریکردنە، بۆیە شاعیر زیاتر مامەڵەی لەگەڵ شتەکاندا مامەڵەیەکی ناوەکی و خەیاڵیە، نەك واقیعی و دەرەکی.

((لەنێوان منداڵ و شاعیردا دووجۆر خەیاڵ هەیە، مناڵ یاری بە شتەکان دەکات، بەڵام شاعیر یاری بە وێنەکان دەکات، یاریکردن بە شتەکان یان ڕێکخستنە یان دابەشکردنە، بەڵام هونەر خوڵقانە بە مانا قوڵەکەی))[246]

لێرەدا دوو جۆر خەیاڵ هەیە، خەیاڵی هونەری کە ڕێکخستن و دابەشکردنی تێدەپەڕێنێت و کردەی ئافراندن دێنێتەکایەوە، کە خودی ئافراندن لە پەیوەندیەکی قوڵدایە لەگەڵ ستاتیکادا، چونکە ئافراندن بۆخۆی تەعبیرکردنە لە ناوازەیی و تاکانەیی. ئەم ناوازەیی و تاکانەییەش خودی جوانیە هەم لەسەر ئاستی (مانا) و هەم فۆڕم، چونکە ئەوە شیاوە کە هەر کارێکی هونەری ئافرێنراو هەڵگری مانایەکی تریش بێت بۆ ژیان.

ئەم دەرككردنە بۆخۆی دۆزینەوەی جوانیەکی شاراوەیە، کە بە ئاشکراکردن و دەرككردنی لە شیعردا، ستاتیکا دەداتەوە و پەخشی دەکات بۆ دەرەوەی خۆی.

---

244 _ د. عدنان حسين قاسم، الابداع و مصادرة الثقافية عند أدونيس، ص 234

245 _ د. نصرت عبدالرحمن، في النقد االحديث، ط الاولى، مكتبة الافصى، عمان، 1979، ص 126

246 _ د. احسان عباس، فن الشعر، ط الرابع، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان، الاردن، 1987، ص 130

((جوانی هەڵدەقوڵێت لە دەرككردن بە شتەكان، كە بینراو یان بیستراوبێت لەگەڵ یاسا سروشتیەكان و پەرەپێدراوەكانی داوەری و خەیاڵ))[247] واتە لەگەڵ ئەو دۆزینەوەیەدا هەمیشە جۆرێك لە داوەریكردنیش هەیە، كە سیفەتی جوانی دەدرێتە پاڵ شتێك و شوناسێكی جوانی دەدرێتێ، بە مانایەكی تر خەیاڵ هەمیشە عەودالی پێزانینە بە شتەكان جا چ لە ناوەوە بێت یان لە دەرەوە چونكە شیعر هەردوو جۆرەكە بەكار دەهێنێت، وەك مامەڵەكردنی شیعر لەگەڵ زماندا.

بەجۆرێك بۆ جوانی خۆی بە هەردوو پێوانەكە كاردەكات لە ئاستی زماندا، ئەویش یەكەمیان لە ڕێگەی شكانەوەی زمانی ئاسایی بە یارمەتی خەیاڵ هەڵدەستێت بە بەخشینی جوانی بەوەی زمانی ئاسایی دەستكاریدەكات و تووشی لادانی دەكات لەو یاسا باوانەی زمانەكە ئاراستە دەكەن. شاعیر بەهۆی خەیاڵی داهێنەرانەی خۆیەوە، زمان تێكدەشكێنێت و ناچاری دەكات بە ویستی شاعیر بجوڵێتەوە، چونكە مرۆڤ لە ئاستی زمانی ڕۆژانەدا (كۆمەڵایەتی) كۆیلەی زمانە، ئێمە ناتوانین ناوی شتەكان بگۆڕین بەڵكو ناچارین بە درەخت بڵێین درەخت، بەڵام شاعیر خۆی لەم كۆیلایەتیە ئازاد دەكات و ناوی شتەكان دەگۆڕێت و بەهۆی ڕەمزەوە زمان دەكاتە كۆیلەی خۆی.بەمەش سیفەتی زمان خوڵقێنی بۆخۆی دەبات و زمانێكی خودی و تاكەكەسی بەرجەستە دەكات، بۆیە هەمیشە ئازادە لە خستنەوەی جوانیەكان و ستاتیكای شتەكان، هەروەكو (شلوفسكی) دەڵێت :

((شاعیر وێنە و خەیاڵات ناخوڵقێنێت بەڵكو مەبەستی گەیشتنیەتی بەوانە، هەروەها دەیەوێت زمانی ئاسایی بشكێنێتەوە، بۆیە شیعر تایبەتمەندی خۆی هەیە))[248]

قەدەری شیعریش قەدەرێكە بە داهێنان و كرانەوەوە بەندە، ڕاستە زمان دەشكێنێتەوە بەڵام ئەمە هەموو كارەكە نیە، بەڵكو جۆرێكی تر لە خەیاڵ هەیە كە خۆی بینا ناكات لەسەر یادەوەری، بەڵكو دنیایەكی تر دەدۆزێتەوە و دادەهێنێ. ئەم بارەیان پەیوەست نیە بە شكانەوە و دروستكردنەوەی شتەكان، بەڵكو شیعر بەدیهێنەرە كە جیهانێكی نەبینراو و نەبیستراو دەدۆزێتەوە. خەیاڵ لێرەدا چالاكە و ستاتیكا دەدۆزێتەوە، چونكە دۆزینەوەی جیهانێكی تر هەر واقوڕمان و سەرسوڕمان نیە بە تەنها، بەڵكو دۆزینەوەی جوانیشە، كە مرۆڤ لەبەردەم ناوازەیی و تاكانەیی شتەكاندایە ئەمەش جۆرێكە لەخستنەوەی پەرچوو.

((تایبەتمەندی خەیاڵی هونەری ئەوەیە بەردەوام پەرچوو بەدیدەهێنێت))[249] خەیاڵی هونەری بەوە جیاوازە لە خەیاڵی زانستی، خەیاڵی زانستی پەیوەستە بە پێداویستی مرۆڤەوە، بۆ نموونە پێداویستی

---

[247] _ ر.أ. سكوت جيمس، صناعة الادب، ت: هاشم الهنداوي، ب ط، دار الشؤون الثقافة العامة، بغداد، 1986، ص 194

[248] _ د. صلاح فضل، نظرية البنائية في النقد الادبي، ب ط، مطبعة الامانة، مكتبة الانجلو المصرية، 1978، ص 65

[249] _ ر.أ. سكوت جيمس، صناعة الادب، ت: هاشم الهنداوي، ص 190

مرۆڤ بۆ خۆ پاراستن له سەرما و گەرما و مەترسی وادەکات مرۆڤ خەیاڵی دروستکردنی خانوو بکات، بەڵام خەیاڵی هونەری پەیوەست نیه بە پێداویستی ژیانی ڕۆژانە و واقیعی مرۆڤەوە، بەڵکو شاعیر بەوەی خەیاڵی هونەری هەیە بۆ شتەکان، پەیوەست نیە بە واقیعەوە، مادام پەیوەست نیە بە واقیعەوە شاعیری ئازادی وەردەگرێت کێشە نیە ئەو داهێنانە یان خەیاڵکردنی ئەو شتانە لە زەینی شاعیردا بە کەڵك دێن یان وەزیفەیەکی واقیعی هەبێت یان نا، بەڵکو خودی کێشەی سەرەکی بەدیهێنانی جوانیە.جا ئیتر واقیع تێك دەدات و دروستی دەکاتەوە، یان جیهانێکی تر خەیاڵ دەکات.گرنگ دۆزینەوەی جوانیە هەر بۆیە لە مێژە گوتەی سەیر و سەمەرە گوتراوە لەسەر شیعر و شاعیر لەوانە سوکرات دەڵێت ((خەیاڵی شاعیر جۆرێکە لە شێتی باڵا))[250] یان جۆن واین دەڵێت ((قوڵترین شیعر درۆزنترینیانە))[251].

واتە شیعر و شاعیر جۆرێك لە شێتی لە خۆیاندا بار دەکەن، بەڵام شێتیەکی باڵایە و بەردەوام پەرچوو بەرهەم دەهێنێت، یاخود شیعر لەبەردەم درۆکردندایە، ئەم ئازادیە بوار دەداتە شاعیر بەردەوام خەونی ترو وێزگەی تر بدۆزێتەوە و نوچ نەدات لەسەر یەك وێنە و یەك بوار، بەڵکو بەردەوام لە سەفەر و گەڕاندایە بۆ دۆزینەوەی جوانی ترو بواری تر بۆ دەرخستنی جوانی شتەکان، ئەمەش خەیاڵ چەقی کارەکەیە کە هەم ڕاگوزەرەو هەم شوێنگەشە بۆ دامەزراندنی وێنە ستاتیکی و شیعریەکان.لەگەڵ ئەمەشدا شاعیر خاوەنی جۆرێکی ترە لە ژیان ئەویش ژیانی خەیاڵیە، کە بەدەرە لە ژیانی واقیعی و ڕۆژانەی شاعیر، شاعیر لە ژیانی خەیاڵیدا خاوەنی یادەوەری تایبەتە و خاوەنی جۆرێکی ترە لە کەسایەتی، کە لەم جۆرە ژیانەدا هیچ بەربەستێك نیە لەبەردەم شاعیردا وەك (من) و (منی باڵا) هەروەها هەموو ڕەمەکەکان و (ئەو)یش ئازادن بۆ خۆ دەرهاویشتن.

بۆیە شاعیر لە ژیانی خەیاڵیدا زۆربەی ساتە شیعریکانی خۆی دەنووسێتەوە، زیاتر لەمەش مامەڵەکردنی شاعیر لەگەڵ واقیعیشدا مامەڵەکردنێکی خەیاڵیە لە واقیعدا خەیاڵ دەدۆزێتەوە و ڕازی نیە بە کت و متی واقیع خۆی، شاعیر کاتێك شاعیرێتی خۆی ئەزموون دەکات لە واقیعدا ئەوا وەك بوونەوەرێکی خەیاڵی دەردەکەوێت، چونکە ئەو بزر دەبێت لە واقیعدا و بە خەیاڵ و زەین ئامادەدەبێت لەناو خەیاڵ و یادەوەریەکانی خۆیدا، بۆ تێگەیشتن لە شتەکان و ناسینەوە و عەمبار کردنیان.

---

[250] _ د. احسان عباس، فن الشعر، ص 120

[251] _ د. محمود الربيعي، حاضر النقد الادبي، ط الاولى، دار المعارف، 1975، ص 69

((زەین بەبێ یادەوەری وەك جەستە وایە بەبێ هەست و سۆز، یادەوەریەكانیش ژیانی خەیاڵی ئێمەیە))[252] جا لەو بارە ناوەكیانەدا، سەیركردنی شاعیر لە ڕوانگەی واقیعەوە شێتی و درۆ و لەخۆوە قسەكردن دەردەكەوێت لە شاعیردا، هەروەها سەیركردنی واقیع لە چاوگەی شیعرەوە، واقیع شوێنی درۆ و شێتی و لە خۆوە كاركردنە، چونكە شیعر بەو هێزە قوڵەی هەیەتی، هەر دەستكاری شتەكان ناكات بەڵكو شتەكانیش دەباتەوە شوێنی خۆی، لە كەم و كوڕی واقیعەكان ڕەخنە دەگرێت و مانای ڕاستەقینەیان بۆ دەدۆزێتەوە، هەروەها بەرگری لە جەوهەری شتەكانیش دەكات، بەرگری لە جەوهەری هاوڕێیەتی عەشق... تاد. دەكات و لە شیعردا بەهاو مانایان بۆ دەگەڕێنێتەوە.

بۆیە شیعر ڕاستەقینەتر دەردەكەوێت لە واقیع چونكە شیعر هەڵگری ڕوحی شتەكانە و واقیع هەڵگری جەستەی شتەكانە، شیعر نووێنەری باری ڕاستەقینەی ژیانە و واقیع نووێنەری باری ساختەیی باری دنیایە، شیعر لەگەڵ وێنە و یادەوەری و باری ناوەكی شتەكان مامەڵە دەكات كە مامەڵە كردنێكی میتافیزیكیە، بەڵام واقیع مامەڵە لەگەڵ ڕووخسار و چۆنایەتی و چەندێتی شتەكان دەكات، بۆیە شیعر وەك ئەلتەرناتیڤی واقیع خۆی مانیفێست دەكات، خەیاڵ لەم نێوەندەدا پشكی گەورەی هەیە، هەروەك (د. احسان عباس) خەیاڵ دەكاتە سێ بەش:

((هێزی داهێنەر، هێزی دیاریكردن، هێزی خوڵقانی شێوەی هەستپێكراوی تەواو))[253] كە هەموو ئەم پرۆسانە سەر بە خەیاڵن نەك واقیع، چونكە دەرخستنی حەقیقەت و حەق لە خەیاڵدا باشتر گوزارشتی لێدەكرێك وەك لە واقیعدا، دەرخستنی حەقیقەتیش هەمیشە هەڵگری ڕەهەندێكی ستاتیكیە، چونكە بردنەوەی شتەكانە بۆ جێی خۆیان جا بیستراو یان بینراو بێت ((لەلایەكی ترەوە ئەدەب تەنها واقیعی نیە بەڵكو خەیاڵی و وەهمیشە، كە مەبەستی وەهایە ئاگادارمان بكاتەوە لە حەقیقەت، كاتێك خەونەكان یان ڕەمەكەكان بۆمان دروست دەكەن زیاتر لەو بابەتەی كە پێوەی خەریكین))[254] جا ئەم حەقیقەتە دیاری كراو نیە كە ئایا هەمەكیە یاخود بەشەكی و تاكەكەسیە، هەرچی سەر بە ڕەمەكەكان بێت ئەوا ئەو شتە بۆ ئەو كەسە حەقیقەتە، بەڵام حەقیقەت خۆی هەمەكیە و پەیوەندی هەیە بە جەوهەر و ماناوە، ئەمەش كاری خەیاڵی داهێنەرە، كە ئەو هەمەكە ئاشكرا دەكات و لەو پەنهانیە دەریدەهێنێت و دەیدرەوشێنێتەوە، چونكە هەر لە توانای ئەو جۆرە خەیاڵەیە كە حەق بناسێنێ.

---

[252] _ نفس المصدر السابق، ص 91

[253] _ د. احسان عباس، فن الشعر، ص 130

[254] د. محمود الربيعي، حاضر النقد الادبي،ص 70

((خەیاڵی داهێنەرانە حەق دەناسێنێت کە مرۆڤ بە هۆیەوە دەگاتە هەموو ئەو شتانەی دەیەوێت، خەیاڵ مەیدانێکی بێ سنوورە، دوورترین و مەحاڵ ترین ویست و خەونی مرۆڤ زۆر بە ئازادانە بەدیدەهێنێت))[255] ئەمەش بوار دەداتە شاعیر شتە ناکۆکەکان کۆبکاتەوە و کۆکەکانیش ناکۆك بکات یان کۆلاژیان بکات بۆ بەخشینی مانایەکی ترو ڕازێکی تر بۆ ژیان.

1_بەختیار عەلی :

((ئیشی من ئەوەیە دەریا تا سەر لێوی تۆ بهێنم، وا بکەم لە تەمدا
جوانتر ببینیت، نەهێڵم گوڵی حەوشەکەتان پیر بێت
نەهێلم باغەکەتان بگری نەهێڵم خوا لێت زویر بێت
ئیشی من ئەوەیە نور تا سەر ڕوحی تۆ بهێنم، وا بکەم گوڵ
فەرامۆشت نەکات، نەهێڵم خۆر لە ماڵتدا ئاوا بێت، نەهێڵم
خامۆشی بگاتە میهرت، وا بکەم خوا تۆی لەبیر بێت
ئیشی من ئەوەیە دڕندەکانی ناو ڕوحت پەتکەم فریشتە تا بەردەرگات بهێنم
نەهێڵم شەیتان بگاتە ژوورەکەت. نەهێڵم پاکیت هەڵوەرێت، وا بکەم دەستت
لە ئەستێرە گیر بێت
ئیشی من ئەوەیە پاسەوانی حەوشەی پڕ کۆترت بم گوڵت بۆ بکەم بە دەرمان نەهێڵم
بوکەشوشەکەت بگری، وابکەم مانگ لەلات ژیر بێت
ئیشی من ئەوەیە ئاورینگت بۆ هەڵبژێرم ڕووناکیت بۆ بکەم بە شەراب
لە شەونم شەربەتت بۆ بگرمەوە، نەهێڵم ڕق لە باڵندەت کەوێ وا بکەم خوا لات
ئەسیر بێت))[256]

ئەگەر بنۆڕینە ئەم پارچە شیعرە کۆمەڵێك وێنەی ستاتیکی نایاب دەبینین کە هەموویان بەهۆی خەیاڵەوە خولقێنراون و بە خەیاڵ ئەو وێنانە بونەتە واقیعێکی زمانی، هێنانی دەریا تا سەر لێو، بینین لە تەمدا پیر نەبوونی گوڵ، گریانی باغ، گیر بوونی دەست لە ئەستێرە، شەرابی ڕووناکی، شەربەتێك لە ئاورنگ...تاد.

[255] _د. عدنان حسين قاسم، الابداع و مصادره الثقافية عند أدونيس، ص 232

[256] __ بەختیار عەلی، تا ماتەمی گوڵ تا خوێنی فریشتە، ل 538

کە هەموو ئەم وێنانە خەیاڵین بەڵام کەرەستەکانی واقیعین، واتە خەیاڵ لێرەدا بە یارمەتی یادەوەری و هێزی یادگە هەستاوە بە یاری کردن بە یادەوەریەکان و کۆلاژکردنیان بۆ خستنەوەی مانا و دروستکردنی ڕەهەندێکی ستاتیکی قوڵ لەم شیعرەدا.

وەك دروستکردنی شەربەتێك لە دڵۆپە ئاورینگ، کە زۆر زەحمەتە کۆکردنەوەی ئەو دڵۆپانە، بەڵام لەبەرئەوەی خەیاڵ لێرەدا ئامادەیە مەحاڵ و ناکرێت نامێنێ و ئەوەی ویستی شاعیرە خەیاڵ ئامادە دەکات.

ئەم ئامادەکردنەش کت و متی شتەکان نیە، هەروەك چۆن ماناکان دەگۆڕێن ئاواش وێنەکان دەگۆڕێن، وەك گرتنی ئەستێرە بە دەست، ئەمە جیا لەوەی ئاماژەیە بۆ مانا و مەبەستێکی تایبەت، بەڵام وێنەیەکی خەیاڵی قوڵە و جوڵەیەکی ستاتیکی لەخۆ گرتووە.

((من لە شێتی ڕەشەباوە.. فێربووم.. سەیری شێتی ئاو و درەخت و ئاگر بکەم
شۆڕش ئەوەیە لەگوڵ تێبگەیت
ڕاکە بەرەو ئەوسەری شتەکان.. لەوێ پەلکە زێڕینە
کلاسیکیەکانی بەهار ببینە. لە میوەی درەختیە
ڕۆمانسیەکان بخۆ. ڕیالیزمی دەریا ببینە. سوریالیەتی خۆر
ببینە کە لە تێکستەکانی تێناگەین
بڕۆ بەرەو هەستی تیشك
بڕۆ بەرەو نەستی هەتاو
بڕۆ تا نیازی مانگەشەو
بڕۆ تا ڕازی خۆرەتاو
بزانە. شەو ئاگای لەتۆ نیە
ئەوە تۆیت دەبێت ئاگات لە تاریکی خۆت بێت
بزانە. ڕووناکی ئاگای لە تۆ نیە
ئەوە تۆیت دەبێت ئاگات لە تیشکی خۆت بێت...))[257]

شاعیر لەپاڵ جوانی وێنەکاندا، جوانی مانایەك هەیە پێشکەشی دەکات، وەك تێگەیشتن لە گوڵ بە مانای شۆڕش.

---

[257] ــ سەرچاوەی پێشوو، ل 452 – 453

ئەم جوانیە لەسەر ئاستی مانا و بیرکردنەوە بەرهەم هاتووە، بەڵام خەیاڵ هەر کۆمەکی خۆی کردووە بەم جوانیە، ئەویش ئامادەکردنی وێنەی گوڵە لە زەینی شاعیردا هەتا شاعیر بەهۆی ئەو بیرکردنەوەیەی هەیەتی بۆ شۆڕش، لە ڕێگەی ڕەمزی گوڵەوە دەریببڕێت، کە جوانی بەخشیوە هەم لەسەر ئاستی مانا هەم ڕووخسار، پاشان خوڵقانی وێنەکان وەك ڕاکردن بەرەو ئەوسەری شتەکان کە جوانیەکی ناوەکی لەخۆ گرتووە، هەروەها لە وێنەکانی درەختی ڕۆمانسی، ڕیالیزمی دەریا، سوریالیەتی خۆر.

پەیوەندی نێوان یادەوەری و خەیاڵ بەدی دەکەین، ئەوە باش دەزانین شاعیر سەرەتا زانیاری هەیە لەسەر هەریەك لە چەمکەکانی ڕۆمانسیەت، ڕیالیزم، سوریالیزم. کە لە ئەنجامی بەدەستهێنانی زانیاریەوە وەك یادەوەری پاراستوونی، کە ئەم چەمکانە زیاتر پەیوەستن بە ماناوەو تیۆرەن لە نێو خۆیاندا.

بەڵام خەیاڵی شێتانەی شاعیر ئەم یادەوەریانەی بردۆتە شوێنێکیتر بۆ ئیش پیکردنیانن کە هەر یەکەیانی بەستۆتەوە بە دەریا و درەخت و خۆر. کە هەم مانایە هەم جوانی، ئەمەش کارلێکی خەیاڵ و یادەوەریە لەو پرۆسە شیعریەدا کە بۆ وێنەکانی تریش ئەم کارلێکە دەبینین.

لە کۆتاییدا تێدەگەین کە لایەنی جوانی شیعر، چەندە وابەستەیە بە ڕەگەزە دەروونیەکانەوە، بەتایبەت خەیاڵ و یادگە و ناواخنەکانی، کە ستاتیکا بێ بەشداری ئەم دوو ڕەگەزە شیانی لە دایکبوونی زۆر لاوازە و بە کەم و کوڕی فەراهەم دێت، ئەمەش هەمووی کاریگەری ڕەهەندی دەروونی شاعیرە لە پرۆسەی ئافراندنی شیعردا.

2_دڵشاد عەبدوڵلا :

((پەرەسێلکەی منالی

قوور و لیتەی لەئەرزی کۆدەکردەوە

ماڵێکی لێ دروست دەکرد بۆ تەنیایی

کە لەشکرێکی گەورە هات

ویستی ئاوایی داگیر بکات

پەرەسێلکەش لەگەڵ خەڵکی ئاوایی هەڵات

چووە ناو تیش و ڕەوەزان

لەو ساوە نەگەڕایەوە

قبووڵی نەکرد ژیانی ئەسیری

هەتا مرد بە پیری...))لەهیر

شاعیر لێرەدا وێنەیەکی واقعی دەکێشێت، بەڵام لەناو ئەم وێنەدا خەیاڵی شاعیر ئاڕاستەیەکە تری پێدەدات ئەویش دروستکردن و بەجێهێڵانی ئەو هێلانەیەیە.شاعیر ئەم وێنەیەیە دەخوازێت بۆ بەخشینی مانایەکی تر ئەوەش لەم پرۆسەیەدا چالاکە خودی خەیاڵە.ئەوە خەیاڵە کۆمەکی شاعیر دەکات بۆ ئەوەی مانایەکی تر لەپاڵ ئەم وێنەیەدا دابنێت.ئەویش بەستنەوەیەتی بە خودی ئازادییەوە، کە خەیاڵی ئازادی زۆر مانادارترە لە نیشتەجێبوون.بەو مانایەی مرۆڤ وێڵی ئازادییە نەك کۆت و بەندی و کۆیلەییی با لەناو ماڵی ماڵی خۆشیدا بێت.

ئەم وێنەیە وێنەیەکی عەمبار کراوی ناو یادگەی شاعیرە و خەیاڵی شاعیرانەی خۆی ئەمە دەبەستێتەوە بە مانایەکی ترەوە ئەویش مەبەستە شیعریەکەیە، کە ئەو یادگەیەیە ئاڕاستە دەکات بۆ مانایەکی تر. ئەمەش ستاتیکایەکی تایبەتی بەخشیووە بەم شیعرە.

((سپی ڕەنگی مندڵییە

ڕەش هی پیرییە

شەو و ڕۆژ ئەوە دەسەلمێنن

هەنگ هەزاران گوڵ دەمژێ

یەك دلۆپ هەنگوینی لێ دروست دەکات

شاعیر لە هەزاران دیمەن

وێنەیەك پەیدا دەکا

پێم بڵێ: خۆشتم دەوێ

هەتا دەرەخت گەڵا دەر بکا

ڕۆژەکان گوێزن

پووچن

ئەوانەی بەبێ تۆن

چاو قووڵترە لەدەریا

هی ڕەش دەریایەو لەشەودا

باڵندە

باڵی چەند گەورەتر بێ

[258] _دڵشاد عەبدوڵلاّ، کۆ شیعری 2، ل366

فڕینی زەحمەتترە...))ی لهیر

ڕوانینی ستاتیکانە بۆ ئەم شیعرە لەجێی خۆیدایە، چونکە ئەو جوانکارییەی شاعیر کردوویەتی لێرەدا مایەی ئەوەیە ئێمە بە بەهاوە بینۆڕین ئەو جوانکارییەی خەیاڵ کردوویەتی لەم شیعرەدا ناوازەیە. هەموو ئەو وێنانەی لەم شیعرەدا هەیە وەك ڕەنگی منالی و سپی، ڕەش و پیری، دروستکردنی هەنگوین لای هەنگ و مژینی ئەو هەموو گوڵە.هەموو ئەمانە ئاماژەن بۆ مانایەکی ناوەکی لە خۆیاندا بە جۆرێك ڕوانینی شاعیرن بۆ ژیانی مرۆڤ.

دەرکردنی گەڵای درەخت بەیەك وشەی خۆشەویستی وێنەیەکی ستاتیکی ناوازەیە ئەمەش گوزارشتکردنە لە جیهانی خەیاڵ، چونکە شاعیر نیشتەجێی ئەم جیهانەیە و لەم دنیایەدا ئازادی خۆی وەدیدەهێنێت.ئەوەش ئەو مافەیە کە شیعر دەیداتە شاعیر هەتا یاری بەشتەکان بکات و تێکیان بدات و دروستیان بکاتەوە. ئەم یاریکردن و سازانە شاعیر ئارام دەکاتەوە لەو هەموو بارە ناوەکییانەی پێوەی دەناڵێنێت. خەیاڵی دڵشاد عەبدوڵلا خەیاڵێکی شاعیرانەی ڕووتە بۆیە زۆر جوان شتەکان وێنا دەکات و وێنە واقعیەکانیش خەیاڵی دەکاتەوە بۆ ئەوەی مانایەکی تر و جیهانێکی تر بخاتەوە، چونکە شاعیر غەریبە بە واقع و لەماڵی شیعردا ئەو غەریبییەی دادەنێت و دەگاتەوە بە خۆی. ئەمەش سەفەری شاعیرە بۆ لای خۆی بۆ دنیایەك کە مافی یاریکردن و مافی توڕەبوون و ئاشتبوونەوەی بێ بێکۆتای هەیە.

3_سەباح ڕەنجدەر:

زەوی دڵی بەنا ئاسایی کەوتە لێدان

تەوژمی خوێنی بەرز بۆوە

ئاسمان چەترەکەی دادەخات

شتێك وەك دواخستنی

دیداری ئەشق ڕوودەدا

باڵندەکانیش دانەوێڵەی خۆیان کۆدەکەنەوە

چوونەوە مەشقکردنی کەلکێشی

ناهەمواریيەکانی سروشت

[259] _سەرچاوەی پێشوو، ل 414_415

ڕاسپاردەن

چاومان لە ڕووی کاتژمێر بگوازینەوە

لەمەلەکردنی ناو ڕووناکی

لەیەك بچین

گورگ بە کراسی سوورەوە

دێت و لەسەر کورسییە چۆڵەکەی تەنیشتمان

دادەنیشێت

زووش کراسەکەی فڕێ دەدا........))[260]

دڵی زەوی چەتری ئاسمان کۆکردنەوەی دانەوێڵە لەلایەن باڵندەکانەوە، هەموو ئەم وێنە شیعریان ئەگەر لە جیهانەکەی خەیاڵدانەبن توانای ئەوەیان نییە وەك ساتێکی ئەبەدی و بۆ هەتاهە تایە بە نەمری و سەرمەدی خۆیان بژین.هاوتەریب بەمەش ناتوانێت هەڵگری مانا و ساتی ڕاستەقینەی خۆی بێت بۆیە خزمایەتی شیع لەگەڵ خەیاڵدا کۆنینەو لەمێژینەیە لەهەرکوێ خەیاڵ ئامادەگی هەبێت لەوێش شیعر وەك هاوسێیەکی هەتا هەتایی بوونی هەیە چونکە شیعر لە زەمینەی خەیاڵدا جیهانەکەی خۆی بینا دەکات. ئەمەش کۆچی شاعیرە بۆ ئەوێ هەتا دەردە دڵەکانی خۆی بنووسێتەوە.

((خۆر سبەینان ناسکە

رازی یارانی لە دەستی پڕ میهری ناوە

ویرد دەخوێنێ و بەنیگا سۆز دەکات

نیوەڕۆیان دەموچاوێکی

توندوتیژ و شەپقەی سیاسەتی لەسەرە

شەق لەدەور و بەری خۆی هەڵدەدا

وێنەی سەگێکی ددان کەوتوو

بەدیار ئێسکەوە داماو

جێی بەزەییە))[261]

[260] _سەباح ڕەنجدەر، شەڕی چل ساڵە، چاپەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2005، ل52

[261] _ سەرچاوەی پێشوو، ل32

دەستکاری کردنی خۆر و دیاری کردنی ساتەکانی ئەمەش دیسان دەوری خەیاڵە لەپرۆسەی ئافراندنی شیعردا بەتایبەتیش لایەنی ستاتیکی شیعر.هەموو ئەم نموونانەی سەرەوە کە ئێمە هێنامانەوە لای هەر سێ شاعیرانی ناوبراو، نموونەیەکی کەمن لەو بەڵگانەی گرنگی ڕەگەزە دەروونیەکانمان بۆ ئاشکرا دەکەن هەم لە کردەی ئافراندنی شیعر هەم لە کاریگەر بوون لە لایەنی ستاتیکی شیعردا.بەتایبەتیش (خەیاڵ و یادگە) بەڵام ئەم دوو ڕەگەزە بەتەنهانین، بەڵکو بە یارمەتی بارە دەروونییەکان خۆیان داوێنە ناو گەمەکانی زمانەوە.

ئەوەی لەنێوان ئەم سێ شاعیرەدا بەدیدەکەین ئەوەیە کە هەریەکەیان خاوەنی شێوازێکی تایبەت بەخۆیەتی کە جیاوازە لەوانی تر.هەمووشیان زۆر وەستایانە توانیویانە سوود لەو ڕەگەزانە وەربگرن بۆ ستاتیکای دەقەکانی خۆیان بەڵام چۆنییەتی بەکار هێنانەکان جیاوازە لای (بەختیار عەلی)زیاتر جوانی لەمانادا بەرچاو دەکەوێت، واتە زیاتر لەدۆزینەوەی ماناو ئاشکراکردنی نهێنی تر لەسروشتدا جوانییەکانی بەرجەستەکردووە.هەرچی (دڵشاد عەبدوڵلا)یە جیا لەمانا دۆزینەوەی وێنەی تر و بەخشینی مانای تر بەو وێنانەی کە ئێمە رۆژانە دەیبینین و توانای خوێندنەوەیمان نییە دڵشاد هەمیشە دیوێکی تری شتەکان بە ئێمە دەناسێنێت بۆیە لەڕوی ستاتیکاوە زۆر لە پێش بەختیارەوەیە و ستاتیکا لای دڵشاد خەمێکی گەورەی شیعرە ئەویش خستنەوەی جوانییە.

لایەنی بەهێزی ستاتیکا لای سەباح زمانە، زمان لای شاعیر هەر دەربڕین نییە بەتەنها بەڵکو خودی ئیشکردن لەسەر زمان بۆ خۆی جۆرێکی ترە لە شیعر ئەوەش دەرچوونە لەیاسا باوەکانی زمان.واتە ئەگەر مرۆڤ لە ئاستە کۆمەڵایەتییەکەیدا کۆیلەی زمان بێت ئەوا لە ئاستە شیعرییەکیدا زمان کۆیلەی شاعیرە و شاعیر ئازادە لەناو نان و شکانەوەی زمان.بۆیە زمان کۆیلەی بەر دەستی سەباحە و هەر جارەو شتێکی نوێی پێ دادەمەزرێنێت.

سەرچاوەکان

یەکەم / سەرچاوە کوردیەکان

ا_کتێبەکان

1. د.ئازاد عەلی، دەربارەی دەروونزانی گشتی، چ یەکەم،2007
2. ئیریك فرۆم،مرۆڤ لە نێوان رواڵەت و جەوهەردا، و:سابیر بەکر بۆتانی، چاپی دووەم، لەزنجیرە بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، 2004
3. أنا فرۆید، من و میکانیزمەکانی بەرگری، و: هەژار جوانرۆیی، چاپی یەکەم، چاپەمەنی گەنج، سلێمانی، 2005
4. ئەرەستۆ هونەری شیعر (شیعر ناسی)، و:عەزیز گەردی، ب چا، چاپخانەی گەنج، خانەی چاپ و پەخشی رێنما، سلێمانی،2004
5. ئالفەرد ئادلەر، ناسینی سروشتی مرۆڤ، و: سیدۆداود عەلی، فرمیسك رزگار محمد، چ یەکەم، چا گەنج، لەبڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی رێنما، سلێمانی،2008
6. ئیسماعیل بەرزنجی، پەست وەك ئێوارە نارنجییەکانی نیشتمان، بڵاوکەرەوەی ئاراس ،2007، هەولێر
7. ئەبوبەکر عەلی، کاسکێتەکەم بسپێرن بەپایز، ئا :فەرەیدون عارف، چایەکەم، چا کارۆ، سلێمانی، 2010
8. بەختیار عەلی، ئەی بەندەری دۆست، ئەی کەشتی دوژمن،ب چا، چاپخانەی کارۆ، پەخش و بڵاوکردنەوەی کتێبخانەی ئەندێشە،2009
9. بەختیار عەلی، تاماتەمی گوڵ تاخوێنی فریشتە، ب چا، چاپخانەی رەنج، لەبڵاوکراوەکانی نێوەندی رەهەند بۆ لێکۆڵینەوەی کوردی، 2006
10. بەختیار عەلی، وەڵام لەرۆژگاری ونبونی پرسیاردا، چا یەکەم، چاپخانەی قانع، سلێمانی 2003
11. د.پەرێز سابیر، رەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێ کردنەوەی شیعر، چا یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2006
12. پامر حسن جاسم، توێژینەوەی سایکۆلۆژی لەداهێنانی شیعریدا، و: حەمەی ئەحمەد رەسوڵ، چا یەکەم، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی 2010
13. دلاوەر قەرەداغی، مەلەك ریحان، چا 1، چا رەنج، سلیمانی، 2004
14. دڵشاد عەبدوڵڵا، کۆ شیعری 2، چا یەکەم، چا ئاراس، هەولێر، 2009
15. زیگمۆند فرۆید، *تەوتەم* و تاپۆ، و: رەزا مەنوچهری، چ یەکەم، چاگەنج، سلێمانی، 2005

16. چارلز برێسلێر، رەخنەی ئەدەبی و قوتابخانەکانی، و:عەبدولخالقیەعقوبی، چ دووەم، دەزگای ئاراس، هەولێر،2007
17. سەباح ڕەنجدەر، مردوویەك ئاگای لە هەمووانە، چا یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشە سەردەم، سلێمانی، 2008
18. سەباح ڕەنجدەر، شەڕی چل ساڵە، چایەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2005
19. سیگموند فرۆید:پێنج وانە لەدەروونی شیکاریدا، و:صباحی مەلا عەولا، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر،2007
20. سیگمۆند فرۆید، ئیگۆ و ئید، و.یوسف عوسمان حەمەد، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری ئەدەبی نما، هەولێر،2005
21. سیگمۆند فرۆید، پێنج وانە لەدەروون شیکاریدا، و:صباحی مەلا عەولا، ب چا، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر، 2007
22. سیگمۆند فرۆید، موسا و یەکتا پەرستی، و: محمد جەواد مستەفا، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر، 2005
23. سیگمۆند فرۆید، لێکدانەوەی خەونەکان، و: ئاوات ئەحمەد، دەزگای چاپ و بەخشی سەردەم سلێمانی، 2003
24. سیگمۆند فرۆید، شارستانیەتی و نیگەرانیەکانی، و: ئاوات ئەحمەد، چ یەکەم، ب چا، 2005
25. سەباح ڕەنجدەر، مردوویەك ئاگای لە هەمووانە، چا یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشە سەردەم، سلێمانی، 2008
26. سەباح ڕەنجدەر، شەڕی چل ساڵە، چایەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2005
27. د. عرفان مستەفا، بوونی مرۆڤ و دەرکەوتەکانی، چا یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، 2010
28. مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، دیوانی نالی، چاچوارەم، بلاوکراوەی کوردستان، ایران، 1976
29. د. شکری عزیز الماچی، تیۆری ئەدەب.و:پ.ی. د. سەردار ئەحمەد گەردی، چا یەکەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر،201 0
30. د.عبدالواحد مشیر دزەیی، کاریگەری دەروونی لەبواری ڕاگەیاندندا، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاو کردنەوەی ئاراس، هەولێر2010
31. عەبدوللا پەشێو، هەسپم هەورەو رکێفم چیا، چا3، هەولێر، 2008
32. کەریم شەریف قەرەچەتانی، دەروازەی دەروون زانی، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر، 1996

33. د.کەریم شەریف قەرەچەتانی، سروشتی مرۆڤایەتی لەروانگەی جان جاك رۆسۆ و سیگمۆند فرۆیدەوە، چ یەکەم، چا وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،2003
34. کارل گۆستاڤ یۆنگ،مرۆڤ و هێماکانی، و:ئاوات ئەحمەد، چ یەکەم دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2005
35. د. کەریم شەریف قەرەچەتانی.سروشتی مرۆڤایەتی لەروانگەی جان جاك رۆسۆ و سیگمۆند فرۆیدەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2003
36. عەبدوڵڵا گۆران، دیوانی گۆران، چا3، بلاوگەی بانیز، تاران، 1386
37. د. کەریم شەریف قەرەچەتانی، سایکۆلۆژی گشتی، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 2005
38. فرانگ.س. کاپریز، دەروونزانی و رەفتار بۆ بەرەو لوتکەی کامەرانی، و:سۆران خورماڵی، چاپی یەکەم، چاپەمەنی گەنج، سلێمانی، 2005
39. لارس مێلین، سایکۆلۆژیی زمان، و:غازی عەلی خورشید، ب چا، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی سپرێز، دهۆك، 2010
40. لەتیف هەڵمەت، پرچی ئەوکچە ڕەشماڵی گەرمییان و کوێستانمە، ب چا،چا کامەرانی، سلێمانی، 1977
41. _ نەزەند بەگیخانی، ستایش، چایەکەم، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، 2004
42. هیوا قادر، ئەو رۆژەی دەمرم باران لەپەنجەرەکەم دەدات، گ کاروان، ژ177، هەولێر، 2003
43. یوسف عوسمان حەمەد، چەند وێزگەیەکی سایکۆلۆژی، چا یەکەم، چاپخانەی ئۆفیسی تیشك، سەنتەری روناکبیری هەتاو، ب _س

ب _ گۆڤارەکان

1_ ئازاد صبحی، چەند رۆژێك لەیەك وەرز، گ کاروان، ژ177، هەولێر، 2003
2.بەختیار عەلی، گەڕان بۆ ماناکانی دیکەی شیعر، گ – رامان، ژ72، 2002
3.بەختیار عەلی، گەڕان بۆ ماناکانی دیکەی شیعر، گ - رامان، ژ72، 2002
4.بەختیار عەلی، گەڕان بۆ ماناکانی دیکەی شیعر، گ- رامان، ژ71، 2002
5.عەبدولوتەلیب عەبدوڵلا، دەنگدانەوەی شیعر، گ- کاروان، ژ177، 2003
6.د. کەمال مەعروف، میتۆدی رەخنەی دەروونی، گ – مێرگ، ژ65، 2010

ج _ نامەی ئەکادیمی

1. هەڵمەت بایز رەسول، رەهەندی دەروونی لەچیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا، نامەی ماجستێر، زانکۆی بەغداد، 2006

دووەم / سەرچاوە عەرەبیەکان

ا_ کتێبەکان

1. القران الكريم
2. د.احمد كمال زكى، نقد دراسه وتگبيق، ب گ، دار الكاتب العربى للگباعه والنشر، المؤسسه المصريه للتأليف والنشر، 1967
3. أنور المعداوى، نماژج فنيه من الآدب والنقد، ب گ، دار مصر للگباعه، 1951
4. أرنولد ب. هنجلف، موسوعه المصگلح النقدى – اللامعقول، ت: د. عبدالواحدلؤلؤ، ب گ، دار الحريه للگباعه، بغداد، 1979
5. اهر بنورغ، بيلاكيوبيتسى، بوندار يوف، مايكوفسكى، تولستوى، دراسات معاصره، مجموعه ابحاپ مترجمه، ب گ، مگبعه الحوادپ، بغداد، 1975
6. أحمد فؤاد الّهولانى، الحب والكراهيه، ب گ، دار المعارف للگباعه والنشر بمصر،1949
7. د. احسان عباس، فن الشعر، گ الرابع، دار الشروق للشر والتوزيع، عمان، الاردن، 1987
8. اميل خليل بيدس، ڤچايا فى التحليل النفسى، گ الخامسه، دار الافاق الجديده، بيروت، 1986
9. أرنست جونز، معنى التحليل النفسى،ت : سمير عبده، بگ، منشورات دار مكتبه الحياه، بيروت،1980
10. أنزيلو شايسفه، الآوديب عقده كليه، ت: وجيه اسعد، ب گ، مگبعه وزاره اپقافه، دمشق،1996
11. انتونى ستور، العدوان البشرى،ت: د. محمد احمد غالى، الدهامى عبدالچاهر عفيفى،گ الاولى،الهيئه المصريه العامه للكتاب فرع الاسكندريه،1975
12. احمد امين، النقد الّدبى، گ الرابعه، دار الكتاب العربى، بيروت، 1967

13. أ. أ. رتشاردز، مبادىو النقد الأدبى،ت: د.مصگفى بدوى.ب گ،مگبعه مصر، المؤسسه المصريه،العامه للتالين والترجمه والگباعه والنشر، مصر، 1963

14. ت.س.اليوت، مقالات في النقد الادبى،ت: دكتوره لگيفه الزيات، ب گ،مكتبه الانجلو المصريه، ب _س

15. ت.ى. أبتر، أدب الفانتازيا مدخل الى الواقع،ت : جبار سعدون السعدون، ب گ، دار المامون للترجمه والنشر، بغداد، 1989

16. ديفد دينش، مناهج النقد الأدبى بين النظريه والتگبيق، ت : د. محمد يوسف نجم، ب گ، مؤسسه فرنكلين للگباعه والنشر، دار صادر، بيروت، 1967

17. د.حلمى المليجى، علم النفس الشخصيه، گ الأولى، دار النهچه العربيه بيروت، لبنان،2001

18. د.حكمت دروالحلو، د.زريعق خليفه العكروتى، مدخل الى غلم النفس، ب گ، المكتب المصرى للتوزيع المگبوعات، قاهره، 2004

19. د.حكمت درو الحلو، د.زريحق خليفه العكروتى، مدخل الى علم النفس، ب گ، المكتب المصرى لتوزيع المگبوعات، قاهره، 2004

20. حمد مصگفى الشعبينى، مقالات فى علم النفس، گ الپانيه، مكتبه النهگه المصريه، 1963

21. د.حسام الخگيب، الادب الاوروبى، ب گ،مكتبه اگلس، دمشق،1972

22. ر.أ. سكوت جيمس، صناعه الادب، ت: هاشم الهنداوى، ب گ، دار الشؤون الپقافه العامه، بغداد، 1986

23. د.راويه عبدالمنعم عباس، الحس الجمالى وتاريخ الفن،دراسه في القيم الجماليه والفنيه، گ الاولى، دار النهچه العربيه للگباعه والنشر، بيروت، 1998

24. رولان دالبير، گريقه التحليل النفسى و العقيده الفرويديه، ت: د. حافف الجمالى،گ الپانيه، المؤسسه العربيه للدراسات والنشر، بغداد،1984

25. روز غريب، تمهيد فى النقد الحديپ، گ الاولى، دار المكشوف، بيروت – لبنان، 1971

26. د. صلاح فچل، نظريه البنائيه في النقد الادبى، ب گ، مقبعه الامانه، مكتبه الانجلو المصريه، 1978

27. سيغموند فرويد، الهذيان والاحلام في الفن،ت: جورج گرابيشى،گ الپانيه، لدار الگلبيه، بيروت، 1981

28.سيجموند فرويد، معالم التحليل النفسانى، ت: د.محمد عپمان نجاتى، ب گ، مگبعه السعاده بمصر، قاهره

29. سيغموند فرۆيد، الحلم وتأويلها، ت: جورج گرابلسى، گ الپالپه، دارالاندلس

31. شيشرون، علم الغيب في العالم القديم، ت: د. توفيق الگويل، ب گ،السلسله الفلسفيه والاجتماعيه، دار يوسف،بيروت، لبنان للگباعه والنشر، بيروت، 1987
32. د.شلتاغ عبود شراد، مدخل الى النقد الأدبى الحديپ، گ الأولى، دار مجد لاوى للنشر والتوزيع، عمان – الأردن،1998
33. د.صالح حسن احمد الداهرى، د.وهيب مجيد الكبيسى، علم النفس العام، گ الأولى، مؤسسه الحماده للخدمات والدراسات الجامعيه، الأردن،1999

34. د. گلعت منصور، د.عادل عزالدين، د.أنور الشرقاوى، د.فاروق أبو عوف، أسس علم النفس العام كليه التربيه، جامعه عين شمس، مگبعه أگلس بالقاهره، 1978
35. د.عمر محمد الگالب، المزهب النقديه دراسه وتگبيق، ب گ، دار الكتب للگباعه والنشر، موصل 1993

36. د.عاگف جوده نصر، الرمز الشعرى عند الصوفيه، گ الاولى، دارالاندلس للگباعه والنشر، بيروت، 1987

36. د.عدنان حسين قاسم، الأبداع و مصادره الپقافيه عند أدونيس، ب گ، دار العربيه للنشر والتوزيع، نصر، ب سنه
37. د.عناد غزوان، التحليل النقدى والجمالى للأدب، گبع دار أفاق عربيه للصحافه والنشر، بغداد،1985
38. د.عبدالله التگاوى، الحركه بين الأبداع والنقد، ب گ،مگبعه محمد عبدالكريم حسان، مكتبه الأنجلو المصريه، 2007
39. د.عبدالله عبدالحى موسى، المدخل الى عالم النفس، گ الپالپه، مگبعه المجد، القاهره، 1982
40. عبدالرحمن محمد العيسوى، سيكولوجيه الشخصيه، ب گ، مگبعه عصام جابر، مصر، 2002
41. د.عبدالعزيز القوصى، أسس الصحه النفسيه، گ الخامسه، مگبعه السعاده قاهره، 1975
42. د.غنيمى هلال،فى النقد التگبيقى و والمقارن، ب گ، مگبعه نهچه مصر، دار نهچه مصر للگبع والنشر الفنجاله، القاهره، ب_ س
43. فريدنان دى سۆسۆر، علم اللغه العام، ت: د. يوئيل يوسف عزيز، بيت الموصل، 1988

44. فارسس كمال نقيمى، الحب الرومانسى بين الفلسفه وعلم النفس، گ الأولى، دار ئاراس للگباعه والنشر، اربيل، كردستان،2007
45. د. قاسم حسين صالح، الأبداع وتزوق الجمال، گ الأولى، دار دجله، عمان، 2008
46. قبيح ناجى القصاب، الشعر بين الواقع والأبداع، ب گ، دار الرشيد للنشر، سلسله دراسات 166، الجمهوريه العراقيه وزاره الپقافه والأعلام،1979

47. د.كمال نشأت، في النقد الأدبي دراسه وتگبيق،گ الپانيه، گبع بمگبعه الجامعه بغداد، 1976

48. كالفن. س.هول، مبادیو علم النفس الفرويدى، ت: دحام الكيال،گ الپانيه،مكتبه النهچه،بغداد، 1973

49. لاری.ئڕ. سكواير و ايرك ئڕ. كاندل، الژاكره من العقل الى الجزئيات، ت: د. سامر عرار، گ الاولى، مكتبه الصبيكان، المملكه العربيه السعوديه، 2002

50. د.ليو بوسكاليا، الحب، ت: صبری الفچل، ب گ مگابع الهيئه المصريه العامه للكتاب، 1996

51. د.محمود صيادی حماش، العقل والدماغ، گ الاولى، بيت الحكمه، عراق، بغداد 2002

52. د. محمد قاسم عبدالله، سيكولوجيا الژاكره، گ الاولى، دار الفكر للگباعه والنشر والتوزيع، عمان، 2002

53. د. محمود الربيعی، حاچر النقد الادبی، گ الاولى، دار المعارف، 1975

54. د.محمد يونس، مبادیو علم النفس،گ الاولى، دار الشروق للنشر والتوزيع، الاردن، 2004

55. كامل محمد محمد عويچه، علم نفس الشخصيه، گ الاولى، دار الكتب العلميه، بيروت، 1996

56. موريس روكلن، تاريخ علم النفس، ت: دكتور على زيعور،گ الپالپه،دار الاندلس، بيروت،1978

57.د. مصگفى فهمی، علم النفس الاكلينيكی، ب گ، مكتيبه، 1967

58. محمد محمود الجبوری، المداخل فی علم النفس، ب گ، مگبعه الموصل، وزاره التعليم العالی والبحپ العلمی جامعه صلاح الدين، اربيل، 1984

59. د.محمد غنيمی هلال، النقد الأدبی الحديپ، گ الخامسه، مكتبه الانجلوا المصريه، 1971

60. محمود البستانی، فی النڤريه النقديه، ب گ، ب م، وزاره الأعلام مديريه الپقافه العامه، 1971

61. نهاد التكرلی، اتجاهات النقد الأدبی الفرنسی المعاصر، ب گ، منشورات وزاره الپقافه والفنون، دار الحريه للگباعه، بغداد،1979

62. د. نصرت عبدالرحمن، فی النقد االحديپ، گ الاولى، مكتبه الافصى، عمان، 1979

63. د.نصرت عبدالرحمن،فی النقد الحديپ، دراسه فی مژاهب نقديه حديپه واصولها الفكريه،گ الأولى،مكتبه الأقصى – عمان،1979

64. هنری برجسون، الماده و الژاكره، ت : د. اسعد عربی درقاوی، ب گ، مگابع وزاره الپقافه والسياحه والارشاد القومی، دمشق، 1967

65. د.هاشم جاسم السامرائی، المدخل فی علم النفس، گ الپانيه، مگبعه منير، بغداد، 1988

66. ويليام.ك. و ينمرات و كلينش و بروكس،النقد الحديپ تاريخ موجز، الجزو الرابع، ت:د.حسام الخگيب، محی الدين صبحی مگبعه جامعه دمشق 1976

ب _ نامەی ماجستێر

1. حيدوش احمد، الاتجاه النفسى فى النقد العربى الحديپ، رساله الماجستير، جامعه بغداد،1983